T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

TABERÎ TEFSİRİ MUKADDİMESİNİN KUR'ÂN İLİMLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Nizamettin BAYRAKCI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Yusuf IŞICIK

KONYA - 2010

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Nizamettin BAYRAKÇI
(İmza)

ÖNSÖZ

Kur'ân; insanlar için bir hidâyet rehberi, kendinden önceki ilâhi kitapları doğrulayıcı ve mü'minler için müjdeci olarak, son peygamber Hz. Muhammed'e indirilen ilâhi bir kitaptır. Bu kitabın rehber edinilmesi için onun anlaşılmasına, anlaşılması için de başta Kur'ân olmak üzere, onu beyan etmekle görevlendirilen Hz. Peygamber'in sünnetine ve sahabenin açıklamalarına ihtiyaç olduğu gibi, bu bilgileri sahabeden öğrenen tabiînin ve bu zincirin diğer halkalarını oluşturan müfessirlerin Kur'ân-ı anlamak amacıyla geliştirdikleri usul ve kaidelerin bilinmesine ihtiyaç vardır. Bu görevin idrakiyle günümüze kadar başta tefsir olmak üzere, Kur'ân ilimleri ve Tefsir usulüne dair çeşitli konuları ele alan muazzam bir yazılı miras vücuda getirilmiştir.

Kur'ân'ın anlaşılmasıyla ilgili olarak telif edilen bu eserlerin tümünün birbirinden tamamen farklı usul ve düşünceleri önerdiğini söylemek mümkün olmamakla birlikte, neyin tekrarlandığını ve hangi yeniliğin eklendiğini tespit etmek için bu eserlerin gözden geçirilmesi gerekmektedir. Bu görevin ifası olarak, son zamanlarda müfessirlerin tanıtımını ve tefsirlerinde izledikleri metotları konu edinen birçok eser telif edilmiş ve mümkün olduğu kadar bunların tefsir usulüyle ilgili görüşleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu tür çalışmalar sayesinde okuyucu, müfessirin hayatı hakkındaki bilgiler yanında, gerek çağının kültür seviyesi, gerek mensubu bulunduğu ekol açısından Kur'ân'ı anlama eyleminde başvurulması gerektiğine inandığı ya da geliştirdiği bir takım metotları bir arada görebilme imkanına sahip olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında ilk dönem müfessirlerinden olan Taberî'nin **"Camiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân"** adlı tefsirinin giriş kısmında yer verdiği usul konuları da, araştırmaya değer özelliktedir. Her ne kadar tefsir ilmi ile iştigal eden hemen herkes, Taberî'nin tefsiri ile ilgili bazı değerlendirmeler yapmış ise de, bunun yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu nedenle Taberî'inin mukaddimesini -ki tefsir usulü ve Kur'ân ilimlerine dair görüşlerini belirttiği asıl bölümdür- tez konusu olarak incelenmeye değer olduğunu düşündük ve çalışmamızın adını **"Taberî Tefsiri Mukaddimesinin Kur'ân İlimleri Açısından İncelenmesi"** olarak belirledik.

Bu araştırmayı yapmamızdaki amaç, Taberî'nin kendi eseri çerçevesinde Kur'ân ilimlerine dair görüşlerini ortaya koyup, tercih ettiği görüşleri tespit etmektir. Diğer yönden günümüze kadar tartışılagelen Kur'ân ilimleri ile ilgili sorunların çözümüne mütevâzi bir katkı sağlamaktır.

Bu çalışma bir giriş, üç bölüm, sonuç ve bibliyografyadan oluşmaktadır. Girişte tefsir mukaddimeleri ve Kur'ân ilimleri hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde Taberî'nin hayatı, ilmi şahsiyeti, dönemindeki önemli olaylar, bu olayların onun eserlerine ve ilmi kişiliğine olan etkisi üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde, Taberî'nin tefsirinin girişinde ele aldığı konuların Kur'ân ilimleri ve tefsir usulü ile ilgili olanları üzerinde durulmuş ve müfessirin görüşleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde Taberî'nin mukaddimedeki görüşlerinin tefsirine yansıma derecesi belirtilmeye çalışılmıştır. Sonuç kısmında konuyla ilgili genel bir değerlendirme yapılmış; ulaşılan sonuçlar sunulmuştur.

Araştırma boyunca kendilerinden istifade ettiğim ve değerli görüşlerine başvurduğum saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. İsmet ERSÖZ, Prof. Dr. M. Said ŞİMŞEK, Doç. Dr. Fethi Ahmet POLAT'a şükranlarımı sunarım. Bu çalışma esnasında başından sonuna kadar çalışmanın konusunu belirleme, yol gösterme, okuma ve düzeltme esnasında katkılarını esirgemeyen değerli danışmanım Prof. Dr. Yusuf IŞICIK'a özellikle teşekkürü bir borç bilirim.

Nizamettin BAYRAKCI
OCAK 2010
KONYA

Öğrencinin	Adı Soyadı	NİZAMETTİN BAYRAKCI
	Numarası	064244011009
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI/TEFSİR BİLİM DALI
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Prof Dr. YUSUF IŞICIK
	Tezin Adı	TABERÎ TEFSİRİ MUKADDİMESİNİN KUR'ÂN İLİMLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

ÖZET

Kur'ân İlimleri ifâdesi, Kur'ân'ın anlaşılmasına yardımcı olan ilimler manasına gelmektedir.

Kur'ân-ı Kerim, çeşitli ilim dalları açısından üzerinde birçok çalışmanın yapıldığı bir kitaptır. Taberî de eserinde oldukça anlaşılır ve açık bir tarzda Kur'ân-ı başından sonuna kadar ayet ayet sure sure tefsir etmiş müfessirlerdendir. Bu çalışmada Taberî'nin tefsirine yazdığı mukaddimesi Kur'ân İlimleri açısından incelenmiş ve gözden geçirilmiştir. Çalışmanın asıl hedefi, Taberi'nin Kur'ân ilimlerinin hangilerine ve ne kadar değindiğini tespit etmek ve bununla ilgili düşüncelerini ortaya koymaktır.

Bu amaçla, ilk etapta Kur'ân ilimleri ile ilgili bir çalışma yapılmıştır. Daha sonra yapılan bu araştırma ile müfessir Taberî'nin eserine yazdığı mukaddime baştan sona kadar titizlikle okunmuştur. Bu arada müfessirin eserinde yer verdiği Kur'ân ilimleri saptanmıştır. Değerlendirme sonucunda elde edilen materyallerden oluşan veri, konu başlıkları şeklinde üç bölümde ele alınmıştır.

Giriş bölümünde temel esaslar ve çalışmanın metodu verilmiş olup ayrıca "Kur'ân İlimleri" tabiri izah edilmeye çalışılmıştır. Birinci bölümde Taberî'nin hayatı ve ilmi kişiliği, ikinci bölümde İbn Cerir et-Taberî'nin Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân adlı eserinin makaddimesi ele alınmış ve değerlendirmesi yapılmıştır. Üçüncü ve son bölümde de Müfessirin mukaddimedeki görüşlerinin tefsirine yansıma derecesi işlenmiştir. Çalışma sonuç ve bibliyoğrafya ile sona ermektedir.

Anahtar Kelimeler: 1)İbn Cerir et-Taberî 2) Kur'ân İlimleri 3) Mukaddime 4) Tefsir

Öğrencinin		
	Adı Soyadı	NİZAMETTİN BAYRAKCI
	Numarası	064244011009
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI/TEFSİR BİLİM DALI
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Prof Dr. YUSUF IŞICIK
	Tezin Adı	THE STUDYING OF TABERÎ EXEGESIS' PREFACE FROM THE WIEV OF QURANIC SCIENCES

SUMMARY

The concept of the Quranic Sciences means the branches of sciences helping to understanding of the Koran.

The revelation of Koran to Hz. Muhammed (s.a.v.) is a field made a lot of essay about it in several branches. Taberî, was from commenting authors to the Qoran from beginning of his work to its end with intelligible and explicit style. This essay has been evaluated and determinated his preface to his exegesis. From the wiev of Quranic sciences. The main aim of study to be determined that Taberî how much to give place to Quranic sciences and to be analysed that what he thinks about of this learnings.

With this purpose, it had been made, first of all, investigations about the Quranic sciences. Afterwards, the commentary of Taberî had been read attentively from beginning to end in the light of this investigations made. Meanwhile, it had been established that which he had given place to Quranic sciences. After the collection the acquired materials underneath the subject titles, the aforementioned subject titles had been evaluated in three chapters.

In the chapter of introduction, the basic bases and methods of the study had been given, in the first chapter informations had been given about Taberî's life and his scientific humanity, in the second chapter the Preface of Ibn Cerir et-Taberî's Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân had been evaulated. And in the third chapter his opinions which reverberated to the Preface had been handled. this essay ends with a conclusion and bibliography.

Key Words: 1) Ibn Cerir et-Taberî, 2) Quranic Sciences, 3) Preface, 4) Exegesis.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ..... **i**
ÖZET ..... **iii**
SUMMARY ..... **iv**
İÇİNDEKİLER ..... **v**
KISALTMALAR ..... **ix**
GİRİŞ **1**
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE YÖNTEMİ **1**
2. TEFSİR MUKADDİMELERİ VE KUR'ÂN İLİMLERİ **4**
2.1. Tefsir Mukaddimeleri 4
2.2. Genel Olarak Tefsir Mukaddimeleri 4
2.3. Tarihsel Gelişimleri itibariyle Tefsir Mukaddimeleri 7
2.3.1. Tefsirlerinin Girişinde Usul Konularını İşleyen Bazı Müfessirler 7
2.3.2. Tefsirlerinin Girişinde Usul Konularına Yer Vermeyen Bazı Müfessirler 10
2.4. Kur'ân İlimleri 13
2.4.1. Kur'ân İlimleri Tabirinin Anlamı 13
2.4.2. Kur'ân İlimlerinin Doğuşu 15
2.4.3. Kur'ân İlimlerinin Tarihçesi 17
2.4.4. Kur'ân İlimlerinin Konusu 19
2.4.5. Kur'ân İlimlerinin Sayısı 20

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İBN CERİR et-TABERÎ'NİN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ **21**
1.1. İbn Cerir et-Taberî'nin Hayatı 21
1.1.1. Doğumu, İsmi, Nesebi, Künyesi, Lakabı 21
1.1.2. Yetişmesi 23
1.1.3. İlmi Seyahatleri ve Hocaları 26
1.1.3.1. İran 27
1.1.3.2. Irak 27
1.1.3.3. Şam 28

1.1.3.4. Mısır....28
1.1.3.5. Diğer Seyahatleri ve Hocaları....29
1.1.4. Talebeleri....29
1.2. Taberî ve İlmi Kişiliği....30
1.2.1. Yaşadığı Dönemin Şartları ve Özellikleri....34
1.2.2. Eserleri....39
1.2.2.1. Diğer Eserleri....40
1.2.2.2. Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân....46
1.2.2.2.1. Önemi....46
1.2.2.2.2. Muhtevası....48
1.2.2.2.3. Kaynakları....49
1.2.2.2.4. Metodu....50

İKİNCİ BÖLÜM

2. İBN CERÎR et-TABERÎ'NİN CÂMİU'L-BEYAN AN TE'VİL-İ ÂYİ'L-KUR'ÂN ADLI ESERİNİN MUKADDİMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ....66

2.1. Mukaddimenin Tanıtımı....66
2.1.1. Önemi....66
2.1.2. Muhtevası....68
2.1.3. Mukaddimede Takip Ettiği Metodu....68
2.2. Taberî'nin Kur'ân İlimlerine Bakışı....69
2.2.1. **Garibu'l-Kur'ân**....70
2.2.1.1. Lugat Anlamı....70
2.2.1.2. Istılah Mânası....70
2.2.1.3. Garîbu'l-Kur'ân İlmi....71
2.2.1.4. Kur'ân'da Yabancı Dillerden Girmiş Kelime Bulunduğunu Kabul Edenler....72
2.2.1.5. Kur'ân'da Yabancı Dillerden Girmiş Kelime Bulunduğunu Kabul Etmeyenler....74
2.2.1.6. Taberî'nin Garîbü'l-Kur'ân Hakkındaki Görüşü....74

2.2.2. **Yedi Harf ve Kırâatler Meselesi** 77
2.2.2.1. Yedi Harfin Tanımı ve Önemi 77
2.2.2.2. Mukaddimdeki Yedi Harfle İlgili Hadîsler 78
2.2.2.3. Yedi Harfle İlgili Hadîslerin Değerlendirilmesi 98
2.2.2.4. Taberî'nin Yaklaşımı 101
2.3. Taberî'nin Tefsîr Usulü Kavramlarına Bakışı 108
2.3.1. **Tefsîr** 108
2.3.1.1. Tefsîr Kelimesinin Lûgat ve Istılah Anlamı 108
2.3.2. **Te'vil** 109
2.3.2.1. Te'vil Kelimesinin Lugat ve Istılah Anlamı 109
2.3.2.2. Te'vilin Şartları 111
2.3.2.3. Tefsîr ve Te'vil Kavramları Arasındaki Farklar 112
2.3.2.4. İslam Düşüncesinde Te'vîl ve Tefsîr Kelimeleri 113
2.3.2.5. Taberî'nin Tefsir ve Te'vil Kelimelerine Yaklaşımı 116
2.3.3. **Tefsir Çeşitleri** 118
2.3.3.1. Rivâyet Tefsiri 118
2.3.3.2. Taberî'nin Nakli Tefsire Yaklaşımı 119
2.3.3.3. Dirâyet Tefsiri 119
2.3.3.3.1. Re'y İle Tefsire Karşı Çıkanlar 120
2.3.3.3.2. Re'y İle Tefsire Taraftar Olanlar 121
2.3.3.3.3. Taberî'nin Re'y İle Tefsire Yaklaşımı 122
2.4. Taberî'nin Kur'ân Tanımına Bakışı 125
2.4.1. Kur'ân'ın İsimleri 125
2.4.1.1. Kur'ân Kelimesinin Lugat ve Istılah Anlamı 125
2.4.1.1.2. Taberî'nin Kur'ân Lafzı Hakkındaki Görüşü 128
2.4.1.2. **Furkân** 129
2.4.1.2.1. Furkân Kelimesinin Anlamı 129
2.4.1.2.2. Taberî'nin Furkân İsmi Hakkındaki Görüşü 130
2.4.1.3. **Kitap** 130
2.4.1.3.1. Kitap Kelimesinin Anlamı 130

2.4.1.3.2. Taberî'nin Kitap İsmi Hakkındaki Görüşü 131
2.4.1.4. **Zikr** 131
2.4.1.4.1. Zikr Kelimesinin Anlamı 131
2.4.1.4.2. Taberî'nin Zikr İsmi Hakkındaki Görüşü 132
2.4.1.5. **Sûre Kavramı** 132
2.4.1.5.1. Sûre Kelimesinin Anlamı 132
2.4.1.5.2. Sûre Kavramı Hakkında Taberî'nin Görüşü 132
2.4.1.5.3. Sûrelerin İsimleri ve Tasnifi 133
2.4.1.6. **Âyet Kavramı** 134
2.4.1.6.1. Âyet Kelimesinin Anlamı 134
2.4.1.6.2. Taberî'nin Âyet Kavramı Hakkındaki Görüşü 134

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TABERİ'NİN MUKADDİMEDEKİ GÖRÜŞLERİNİN TEFSİRİNE YANSIMA DERECESİ 136
3.1. Taberi'nin Garibu'l-Kur'an'daki Metodu 136
3.2. Taberi'nin Kıraat Değerlendirmelerinin Tefsirde Yer Alış Biçimi 146
3.2.1. Kıraatleri Tercihi ve Tercihte İzlediği Metod 147
3.2.2. Kıraatlerle İlgili Taberi'ye Yöneltilen Bazı Eleştiriler 156
SONUÇ 161
BİBLİYOGRAFYA 166

KISALTMALAR

AÜİF : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
AÜİF : Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
(as) : Aleyhisselam
by. : Basım yeri yok
Bkz. : Bakınız
c. : Cilt
Çev. : Çeviren
DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı
h. : Hicri
HÜİF : Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Hz. : Hazreti
İFAV : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
İSAV : İslami İlimler Araştırma Vakfı
İÜİF : İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
MÜİF : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
MEB : Milli Eğitim Bakanlığı
md. : Madde
nşr. : Neşreden
(ra) : Radıyallâhü anh
s. : Sayfa
(sa) : Sallallahü aleyli ve sellem
Sad. : Sadeleştiren
SÜİF : Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
thk. : Tahkik eden
trc. : Tercüme eden
tsz. : Tarihsiz
UÜİF : Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yay. : Yay.

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE YÖNTEMİ

Kur'ân-ı Kerim, gerek kullandığı dil ve üslûb, gerekse içerdiği konular vb. sebeplerle her çağda büyük hayranlık uyandırmış ve özellikle de ilmi ve akademik çevrelerin Kur'ân hakkında sayısız çalışmalar yapmasına neden olmuştur.

Kur'ân'ın kendisi kadar içinde barındırdığı birtakım ilmi bilgiler de gözden kaçmamış, dolayısıyla giderek "Ulûmu'l-Kur'ân" tabiri ortaya çıkmıştır. Yapılan çalışmalar "kur'ân ilimleri" altında değerlendirilmiştir. Hicri dördüncü asrın Kur'ân ilimleri açısından önemli bir dönem olduğu ve bu devirde önceki asırlara nazaran daha yoğun Kur'ânî çalışmaların yapıldığı görülmektedir. İlk üç asırda Kur'ân ilimleri ve tefsir sahasında tedrici olarak kıymetli eserler telif edilmiş ve Kur'ân hemen her konuda ilk müracaat kaynağı olmuştur. Sistematik hale gelme denilebilecek böyle bir ilmî ve Kur'ânî gelişme dördüncü asırda daha da kendini göstermiş; tefsir, meâni'l-Kur'ân, i'râbü'l-Kur'ân ve kıraat gibi ulûmu'l-Kur'ân'ın farklı alanlarında ilmi eserler yazılmıştır. Elbetteki önceki dönemlerde de bu tür eserler kaleme alınmıştır; ancak bu dönemi evvelki asırlardan ayıran en önemli hususiyetler olarak Taberî'nin (310/922) zamanımıza kadar ağırlığını kaybetmeyen tefsiri Camiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân adlı tefsirini telif etmiş olması, ehl-i sünnet âlimlerinden Eş'ari ve Mâturidî'nin bu devirde yetişerek birer ekol haline gelip Kur'ân ilimleri ve tefsir sahasında muhtelif eserler ortaya koymaları ve i'câzü'l-Kur'ân edebiyatının önceki dönemlere kıyasla daha fazla artış göstermesi sayılabilir.

Taberî tefsirinin İslam ilimler tarihi açısından büyük bir önemi haiz olduğu söylenebilir; Çünkü Taberî, kendisinden önceki rivâyetleri cem' ederek tefsirinde zikretmiş ve bu yolla önceki dönemlerdeki birçok bilginin bize ulaşmasını sağlamıştır. Önceki dönemlerle sonraki devirler arasında köprü vazifesi gören Taberî tefsirinde isnad metodunun devam ettirilmesi, ayrı bir önemi haizdir; Zira isnad sistemi ile rivâyetleri tetkik edilmesi, râvilerin cerh ve tadile tabi tutulması mümkün olabilmektedir. Tefsirini üçüncü asrın sonlarında telif eden müfessir Taberî, özellikle

naklettiği rivâyet külliyatı ile ön plana çıkmıştır. Yalnız o, naklettiği rivâyetleri genellikle tahkik ve tenkide tabi tutmuş, rivâyetler arasındaki tercihlerini belirtmiş, bununla da kalmayarak zaman zaman kendi görüşlerini beyan etmiştir.

Taberî, terfisinde rivâyetlere yoğun yer vermek, rivâyetler arasında tercih yapmak, kendi fikrini beyan etmek ve isnad sistemini zikretmekle kalmayıp hadislere çokça müracaat etmiş, kıratlara yer vermiş, yorumlarında Arap dili, edebiyatı ve şiirinden istifade etmiş, mahza re'y ile tefsirden kaçınmış ve zaman zaman fıkhî tartışmalara girmiştir. Bütün özellikleri göz önünde bulundurularak "günümüze kadar Taberî tefsiri gibi bir eserin yazılmadığını" söylemek abartılı olmasa gerekir.[1]

Her kültürel hareket gibi, tefsirin de içerisinde oluştuğu tarihsel şartlarla şu veya bu ölçüde ilgili olduğu muhakkaktır. Bu bağlamda yazılan her tefsirin kendi asrının kültürünü aksettiren bir ayna mesabesinde olduğunu söylemek mümkündür. Hicri üçüncü asırda, dinî ilimlerin istikrar bulduğu bir dönemde yaşamış olan Taberî'nin ele aldığı konular ve bu konulara yaklaşım tarzının içinde bulunduğu dönemin şartlarından bağımsız olmadığı âşikardır.

Müelliflerin yaşadıkları dönem ve sosyal çevrenin yanı sıra, yararlandıkları ilim dalları ve metotları da onların yazdıkları eserlerin tabiatına doğrudan tesir etmektedir. Yaptığımız bu çalışmada Hicri dördüncü asrın bir tefsiri olan Ebû Ca'fer Muhammed ibn Cerir et-Taberî'nin "Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân"[2] adlı tefsirinin önsözünde, müfessirin Kur'ân ilimlerinden hangisi hakkında görüşler beyan ettiğini tespit etmeye çalışacagız. Taberî'nin bu ilimler hakkında özgün bir düşünce yansıtıp yansıtmadığını, hangilerine daha çok ağırlık verdiğini saptamayı hedefliyoruz. O dönemde Kur'ân ilimlerinden hangilerinin gündeme geldiğini, tartışıldığını, görüşüldüğünü mukaddime çerçevesinde tayin etmeye çalışacagız.

Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i âyi'l-Kur'ân rivâyet metotları yanında, dirâyet metotlarını da içermesi, Kur'ân ilimlerine büyük ölçüde yer vermesi ve eserle ilgili benzer çalışmaların az olması böylesi bir çalışmayı yapmamızın nedenleri

---

[1] Muhammed Hüseyin ez-Zehebi, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn,* I-II, Dâru İhyâi't-Turasil-Arabi, İkinci Baskı, Beyrut, 1396/1976, I, 152-167; Fikret Işıltan, "Taberî" *İA,* Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, XI, 594-598.

[2] Ebû Câfer Muhammed İbn Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân An Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân,* Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihi, 3. Baskı, Kahire, 1388/1968.

arasındadır. Müfessirin edebi bir dil kullanması eserinin anlaşılırlığını zaman zaman güçleştirse de, çoğu zaman aktardığı rivâyetlerin tenkidini yapması eserinin değerini ortaya koymaktadır.

Çalışmaya Taberî'nin hayatı, eserleri, tefsirciliği ve etkileri üzerinde kısaca durmakla başlayacagız. Çalışmamızda başta temel aldığımız Taberî'nin Tefsiri olmak üzere, Taberî'nin hayatı ile ilgili kısımlarda Tabakât kaynaklarından faydalanacagız. Aynı zamanda çalışmada modern araştırmalardan Muhammed Zuhaylî'ye ait olan el-İmâmü't-Taberî ile Ahmed Muhammed el-Hûfi'nin et-Taberî adlı eserlerinden de yararlanılacaktır. Taberî'nin hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri hakkında derinlemesine bilgiler sunan bu eserler Taberî ile ilgili incelemelerde bulunan araştırmacıların kayıtsız kalamayacağı çalışmalardır.

Daha sonra Ulûmu'l-Kur'ân'la ilgili geniş bir araştırma yaptık. Bu bağlamda, Zerkeşî (794/1392)[3], Suyûtî (911/1505)[4] gibi kadim ulemanın yanı sıra, Subhi Salih[5], İsmail Cerrahoğlu[6] ve Muhsin Demirci[7] gibi araştırmacıların eserlerinden yararlanacagız.

Taberî'nin bu konulardaki görüşlerinin değerlendirmesine başlamadan önce, Kur'ân ilimleriyle ilgili özet bilgiler verip, yaptığımız bu çalışmada temel amacımızı aşmayacak şekilde, konulara temas etmekle yetinecegiz.

Taberî, eserinde ve önsözünde birçok rivâyette bulunmuştur. Çokluğuna rağmen bu rivayetlerin hepsini zikretmeyi konunun anlaşılması bakımından uygun bulduk. İki büyük âlim Ahmed Muhammed Şakir ve Mahmud Muhammed Şakir'in bu rivâyetler ve senetleri için yaptıkları tenkitleri de dipnotlarda gösterecegiz.

---

[3] Bedruddîn Muhammed, ez-Zerkeşî, *el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'ân,* I-IV, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Daru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1. Baskı, Mısır, 1376/1957.

[4] Abdurrahman b. Ebî Bekir b.Muhammd Celâlüddin eş-Şâfi'î, es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulumi'l-Kur'ân,* I-II, (thk. Mustafa Deyb el-Buğa), Dâr-u İbn Kesir, Beyrut, 1407/1987.

[5] Sâlih, Subhi, *Mebâhis fî Ulumi'l-Kur'ân*, Dâru'l-İlmi lil-Melâyin, 5. Baskı, Beyrut,1968, s. 119-126.

[6] İsmail, Cerrahoğlu, *Tefsir Usulû*, TDV Yay., 4. Baskı, Ankara, 1983; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I-II, Fecr Yayınevi, Ankara, 1996.

[7] Muhsin, Demirci, *Tefsir Tarihi*, İFAV Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2008; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü,* IFAV Yay., 5. Baskı, İstanbul, 2007.

Mukaddimeki örnekleri belli bir düzen içerisinde vermeye çalışacagız. Müfessirin bu konulara nasıl ve ne ölçüde değindiğini çeşitli açılardan inceleyip, sonuç kısmında, konularla ilgili görüşlerimizi söylemeye gayret edecegiz.

2. TEFSİR MUKADDİMELERİ VE KUR'ÂN İLİMLERİ

2.1. Tefsir Mukaddimeleri

Kitap yazımında adet olduğu üzere, yazar esas konuya geçmeden önce, böyle bir çalışmaya neden ihtiyaç duyduğu ve bu çalışmanın ne gibi yenilikler getirdiğine dair bir ön bilgi vererek eserine giriş yapar. Bu girişler, eserin yazılış amacı ve metoduna dair özlü bilgiler içermesi dolayısıyla, ilgili ilim dalının tarihî gelişimi açısından oldukça önem arzetmektedirler. Bu yönüyle, sadece söz konusu bölümleri esas alarak, ilgili sahanın tarihini ana hatlarıyla yazmanın mümkün olabileceğini söylersek, herhalde mübalağa etmiş olmayız. Çünkü giriş, eserin o sahada hangi yeniliği getirdiği, bu ilmin meraklılarına hangi kapıları araladığı veya ne gibi açılımları onlara sağladığına bir bakımdan tanıklık etmektedir. Buna ilave olarak, hangi psikolojik ve sosyolojik şartlar altında yazıldığı konusunda, eserin sayfaları arasında bulamayacağımız bir takım bilgileri, bahsi geçen bölümlerden elde etmemiz de mümkün olabilmektedir.

Burada genel mânada kitap telifinde sözünü ettiğimiz "önsöz" veya "giriş" yazma adeti, İslam kültüründe de kendine özgü şekil ve içerik özellikleriyle yerini almıştır. Bu bağlamda tefsirlerin girişinde bulunan mukaddimeler de, bu tür bilgilendirici metinlerin tefsir tarihine ait dikkat çekici örneklerini oluşturmaktadır.

2.2. Genel Olarak Tefsir Mukaddimeleri

"Sözlükte "öne geçmek" anlamındaki kudüm masdarının "tef'il" kalıbından ism-i fâil olan mukaddime kelimesinin anlamından (öne geçen) hareketle ordunun öncü birliğine "mukaddimetü'l-ceyş" adı verilmiş, buradan istiâre yoluyla kitapların ve ilmî bahislerin başında yer alan önsöz, sunuş ve giriş yazılarına da mukaddime denilmiştir. Arap dilinde mukaddime terimi ilk defa "kıyas" ta bir çıkarımın veya sonuç önermesinin kendilerine dayandığı öncül önermeler kümesinden her biri

karşılığında mantık ilminde ortaya çıkmış, daha sonra kelâm ilminde ve fıkıh usulünde kullanılmaya başlanmıştır. Kelimenin "önsöz" veya "giriş" anlamını kazanması bu süreçten sonradır".[8]

Çalışmamızda genel olarak "mukaddime" diye ifade ettiğimiz bu bölümler, eserlerde her zaman bu isimle değil, mukaddimenin yanı sıra "medhal, fâtihatü'l-kitâb, dibâce, temhîd, tavtıe, hutbe, tasdî, takdim, takdime, sadrü'l-kitâb, risâletü'l-kitâb ve fatiha" gibi birçok terim kullanılmıştır.[9]

Diğer taraftan mukaddimelerin uzunluğu veya kısalığı, tefsirden tefsire değişebilmektedir. Burada belirleyici olan hususlardan birisinin, genel olarak tefsirin hacmi olduğunu söyleyebiliriz. Yani tefsirin genişliğine göre mukaddimenin uzunluk veya kısalığı değişebilmektedir. Başka bir husus da, tarihî süreçte tefsir usulü ve Kur'ân ilimlerine dair bilgiler genişledikçe mukaddimelerde sunulan bilgi miktarında da bir artış olmuştur. Bu bilgiler, ilk dönem tefsirlerinde neredeyse tamamen nakil ve rivâyet tarzında veriliyordu. Fakat sonraki tefsirlerde, Kur'ân tarihi ve ilimlerine dair seleften nakledilen söz konusu bilgilerin, belirli bir inceleme ve değerlendirmeye tabi tutularak aktarıldığı görülmektedir.

Mukaddimelerde bazen müfessirin lakap ve künyeleri, ilimlerde vardığı mertebeler, takvada ulaştığı dereceler uzun uzadıya anlatılır. Bu tür girişlerin, daha ziyade müellifin öğrencileri veya kitabı kaleme alanlar tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Bazen de mütevazi ifadelerle müfessirin kendisini kısaca tanıtarak sözlerine başladığı görülür. Hamdeleden sonra Allah'ın sıfatlarından, salveleden sonra da Hz. Peygamber'in özelliklerinden az veya çok söz eder. Daha sonra, Kur'ân'ın dünya ve ahiret saadetinin anahtarı olduğu, i'câzı sebebiyle ilâhi kitaplar arasında eşsiz bir yere sahip olduğu, şairlerin onun beyanı karşısında şaşkına döndükleri, dolayısıyla nazmı ve muhtevası itibariyle bütün eksikliklerden beri olduğu ifade edilir.[10]

---

[8] İsmail, Durmuş, "Mukaddime", *DİA,*, İstanbul, 2006, XXXI,115.
[9] Durmuş, "Mukaddime", XXXI,116.
[10] Bir örnek için bkz. Muhammed Hamdi Yazır Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Kitabevi, I-IX, İstanbul, 1979, Elmalı, önsöz ve fatiha sûresinin tefsirini yaklaşık yüzseksen sayfa olarak tefsir etmiştir.

Genelde eserlerin önsözlerinin, içeriklerine göre edebi yönden üstün oldukları görülmektedir. Fakat bu durumun, özellikle tefsir literatüründe, daha da önemsendiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda söz konusu metinlerin, tefsir edebiyatının en seçkin bölümlerini oluşturduklarını söyleyebiliriz. Âdeta girişte müellif, dili güzel kullanma konusunda bütün maharetini ortaya koymaktadır. Böylece gerek Kur'ân'ın faziletinden ve mucizevî boyutundan, gerekse diğer konulardan söz ederken, nesir tarzında, ancak şiirsel ve akıcı bir üslûp, aynı zamanda bir o kadar da ağdalı bir dil kullanmayı tercih etmektedirler. Bu çerçevede şunu da belirtelim ki, bu tür bir üslûbun, ilk dönemlere nazaran sonraki dönemlerde, yine nakli tefsirlere kıyasla dirâyet ve dil ağırlıklı tefsirlerde, önem kazandığı görülmektedir.

"Mukaddimeleri incelediğimizde, Kur'ân'ı yorumlama geleneğinin, hangi nedenlere bağlı olarak ortaya çıktığı ve ne gibi özellikler gösterdiğini görmemiz mümkündür. Bu çerçevede onların genel bir tasvirini şu şekilde yapabiliriz: İlk anda, eser sahiplerinin bu bölümlerde benzer temaları ele aldıkları, keza görüşlerini aktarırken aynı rivâyetlere dayandıkları dikkati çekmektedir. Burada müellifi böyle bir çalışma yapmaya teşvik eden ve onu harekete geçiren ilk nedenin, çoğunlukla çevresindeki bir grup insan olduğu görülmektedir. Müfessir, Kur'ân tefsirinin sorumluluk isteyen bir iş olduğunu hesaba katarak ilk etapta bu teklifi ihtiyatla karşılamakta ve onu zamâna bırakmaktadır. Fakat ısrarlar devam ettikçe, psikolojik olarak o böyle bir eser yazmaya hazırlıklı hale gelmektedir. Daha sonra istihareye başvurmakta, yahut da rüyasında Hz. Peygamber'i veya mensup olduğu mezhep imamını görerek tefsir yazmaya karar vermektedir. Telife başlarken selefin yolundan gitmenin önemini vurgulamakta, teberrüken onların maddi ve manevi desteklerini niyaz etmektedir. Keza Allah'ın Kelâmı üzerinde çalışma yapmanın dinî ve uhrevî önemine işaret etmeyi de ihmal etmemektedir. Daha sonra da usul bakımından kendinden önce telif edilen eserlerin hatalı ve eksik bulduğu yönlerinden bahsetmekte ve eserini de bunları gidermeye yönelik olarak telif ettiğini ileri sürmektedir. Yine bu eseriyle, insanları hakikate çağırmak ve doğru yoldan sapmalarını engellemeyi amaçladığını da girişte ifade etmektedir."[11]

[11] Mukaddimelere dair bu genel tasvir için bkz. Mehmet Akif Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri İbn Ebî Hâtim (327/939) Tefsir Örneğinde Bir Literatür İncelemesi*, Kitabiyat Yay., Ankara, 2003, s. 83-86.

2.3. Tarihsel Gelişimleri itibariyle Tefsir Mukaddimeleri

Tarihî açıdan tefsir literâtüründe mukaddimeleri içerik itibariyle iki gruba ayırmak mümkündür. Birinci grupta, bir iki sayfayı geçmeyecek şekilde önsöz mahiyetinde hamdele, salvele, ilâhi Kelâm'ın yüceliği ve tefsirin neden yazıldığına dair bilgi veren mukaddimeler. Burada müfessir, çalışmasında izlediği yorum metoduyla ilgili olarak herhangi bir bilgi vermemektedir. İkinci grup mukaddimelerde ise, bu bilgileri ilave olarak müellif, Kur'ân tarihi, Kur'ân ilimleri ve Kur'ân'ı öğrenmenin fazilet ve adabına dair genişçe bilgi vermektedir.

Tezimizin esas konusu bir "mukaddime" olduğu için, araştırmamızın bu kısmında mukaddimeler üzerinde durmayı; tefsire bazı usul konularını ele alan bir mukaddime ile başlayan tefsirleri saymayı ve bu mukaddimelerde ele alınan ortak konuların neler olduğu hakkında kısa bir bilgi vermeyi uygun gördük. Bunun yanında, önsözlerinde bu tür usul konularına yer vermeyen önemli tefsirleri de ayrı bir başlık altında zikrederek, bazı müfessirlerin bu yöndeki tercihlerine de ışık tutmaya çalıştık.

2.3.1. Tefsirlerinin Girişinde Usul Konularını İşleyen Bazı Müfessirler

Tefsirlerine usul konulu mukaddime ile başlayan müfessirlerin birçoğu genellikle birbirinin aynı olan konuları araştırmaya önem verirken, diğer bazıları da tamamen farklı konuları ele almışlardır. Bunların birçoğunun ortak olarak işlediği konular: "Kur'ân'ın cem'i", "Yedi harf meselesi", "Reyle tefsir", "Kıraatler", "Kur'ân" ve "Kur'ân okuma, ezberleme ve anlamanın fazileti" vs. konular hakkındadır. Bunun dışında "Tefsir ve te'vil", "Nüzul sebepleri", "Tefsir çeşitleri ve müfessirler" hakkında da söz edilmiştir. Biz aşağıda çalışmamızın hacmini aşacağından dolayı sadece müfessirlerin isimleri ve tefsir adlarını tarihsel gelişimlerini de dikkate alarak ismen zikredeceğiz. Bizim ulaşabildiğimiz tefsirler açısından kendi tefsirlerine bu tür mukaddime ile başlayan müfessirler şunlardır:

1. Ebû Ubeyde Ma'mer b. El-Müsennâ (210/825), *Mecâzü'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Fuad Sezgin), by., 2.Baskı, Beyrut, 1401/1981.

2. Ebu Bekir Abdürrezzak b. Hemmâm es-San'ânî (211/826), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,* (thk. Mustafa Müslim Muhammed), I-IV, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1. Baskı, 1410/1989.

3. Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillahi'l-Azîz,* I-IV, (thk. El-Hâc b. Saîd Şerîfî), Dâru'l-Ğarbi'i-İslâmi, Beyrut, 1410/1990.

4. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberî (310/922), *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*.

5. Ebu'l-Leys es-Semerkandî (383/993), *Bahru'l-Ulûm,* I-III, (thk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdülmevcut, Zekeriyya Abdülmecid en-Nevtî), Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1413/1993.

6. Ahmed b. Mahmud, es-Sa'lebî (427/1036), *el-Keşf ve'l-Beyân*, I-III, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1. Baskı, 1425/2004.

7. Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed, el-Vâhidî (468/1075), *el-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Aziz,* I-II, (thk. Safvân Adnân Dâvûdî), Dâru'l-Kalem, Dımeşk, 1. Baskı, 1415/1995.

8. Ebu Muhammed el-Huseyin b. Mes'ud el-Ferrâ, el-Beğavî (516/1122), *Meâlimü't-Tenzîl,* I-VIII, (thk. Abdullah en-Nemîr, Süleyman Müslim el-hurş, Osman Cum'a Damîriyye), Dâru Tayyibe, Riyad, 1409/1989.

9. Ebu Ali el-Fadl b. el-Hasen et-Tabersî (548/1153), *Mecmau'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, I-VI, D^ru Mektebeti'l-Hayat, Beyrut, tsz.

10. Abdulhak b. Ebubekir b. Abdülmelik b. Atiye el-Gırnâtî, (546/1151), *el-Câmi'u'l-Muharraru's-sahîhu'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîz*, I-XVI, (thk. el-Meclisü'l-İlmî bi Fas), Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, Kahire, 1395/1975.

11. Ebu'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî (597/1201), *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, I-IX, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 3. Baskı, 1404/1984.

12. Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî (617/1273), *el-Câmi'u li Ahkami'l-Kur'ân ve'l MÜbeyyinü limâ Tedammenehü mine's-Sünneti ve Âyi'l-Furkân*, I-XXII, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire, 3. Baskı, 1966.

13. Nizamüddîn el-Hasen b. Muhammed b.Huseyîn en-Nîsâbûrî el-Kummî (728/1327), *Tefsîru Garâibi'l-Kur'ân ve Reğâibi'l-Fürkân*, I-IV, (thk. Zekeriyya Umeyrât), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1. Baskı, 1416/1996.

14. Ebü'l-Abbas Takiyyüddin Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye (728/1328), *Dekâiku't-Tefsîr*, I-IV, (thk. Muhammed es-Seyyid el- Cüleynd), Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, Beyrut, 2. Baskı, 1404/1984.

15. Alâuddin Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdâdî el-Hâzin (741/1340), *Lübabü't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl*, I-IV, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1399/1979.

16. Muhammed b. Ahmed b. Cüzeyy el-Kelbî (741/1340), *Kitâbü't-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 3. Baskı, 1403/1983.

17. Muhammed b. Yusuf Ebu Hayyân el-Endelûsî el-Gırnâtî (754/1533), *Bahrûl-Muhît*, I-VIII, (thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1. Baskı, 1413/1993.

18. Ebu'l-Fedâ İsmail b. Kesîr el-Kureşî (774/1372), *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm,* I-IV, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1388/1969.

19. Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî (817/1414), *Basâiru zev'it-Temyîz fî Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*, I-IV, (thk. Muhammed Ali en-Neccâr), el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, tsz.

20. Ebu's-Senâ Şihâbüddin es-Seyyîd Mahmud el Âlûsi (1270/1853), *Rûhu'l-Meâni fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azim ve's-Seb'i-Mesânî*, I-XV, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1408/1987.

21. Ebu't-Tayyib Muhammed Sıddîk b. Hasen b. Ali el-Kannûcî (1307/1890), *Fethu'l-Beyân fî Makâsıdi'l-Kur'ân*, I-X, Matbaatü'l-Âsıme, Kahire, 1385/1965.

22. Muhammed Cemâlüddin el-Kâsımî (1332/1914), *Mehâsinü't-Te'vîl*, I-XVII, (thk. Muhammed Fuad Abdülbâki), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2. Baskı, 1398/1978.

23. Muhammed Reşid Rıza (1354/1935), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakim*, I-XII, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2. Baskı, tsz.

24. Tantavî Cevherî (1359/1940), *el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, I-XIII, Dâru'l-Fikr, Beyrut, tsz.

25. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (1361/1942), *Hak Dini Kur'ân Dili*.

26. Muhammed el-Emin b. Muhammed el-Muhtar el-Cekenî eş-Şenkîtî (1393/1973), *Edvâü'l-Beyân fî Îzâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, I-X, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, 1412/1992.

27. Muhammed Tâhir b. Muhammed b. Âşûr (1394/1973), *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* I-XXX, Dâru't-Tunûsiyye, Tunus, 1404/1984.

28. Ebu'l-A'lâ Mevdûdî (1399/1979), *Tefhimü'l-Kur'ân*, I-VII, (trc. Muhammed Han Kayanî, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş), İnsan Yay., İstanbul, 2. Baskı, 1991.

29. Ömer Rıza Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, *(Kur'ân—Kerîm'in Tercüme ve Tefsîri Şerîfi),* I-II, Bilgi Basım ve Yayınevi, İstanbul, 3. Baskı, 1955.

30. Celal Yıldırım, *İlmin ışığında Asrın Kur'ân Tefsîri*, I-XIV, Anadolu Yay., İzmir, 1986.

31.Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münir fi'l-Akideti ve'ş-Şerîati ve'l-Menhec,* I-XXXII, Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, Beyrut, 1411/1911.

32. Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri*, I-XII, Yeni Ufuklar Neşriyat, tsz.

2.3.2. Tefsirlerinin Girişinde Usul Konularına Yer Vermeyen Bazı Müfessirler

Araştırmamızın bu kısmında Kur'ân ilimleri ile alakalı konulara yer vermeyen müfessirleri zikretmeyi uygun gördük. Ancak bu müfessirlerin kesikli harfler, nasih-mensuh ve muhkem-müteşabih ile ilgili âyetlerin tefsiri sırasında bu konulardan söz etmediğini söylemek hakkımız değildir. Çünkü her müfessir yeri geldikçe bu konular hakkında az veya çok bilgi vermiştir. Bizim ulaşabildiğimiz tefsirlere göre, kendi tefsirlerinin giriş kısmında bu tür konulara ayrıca yer vermeyen müfessirler şunlardır:

1. Ebû Zekeriyyâ el-Ferrâ (207/822), *Meâni'l-Kur'ân*, I-III, (thk. İbrahim ed-Dusûkî Abdülaziz), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Kahire, 1422/2002.

2. el-Ahfeş el-Belhî, *Meâni'l-Kur'ân*, I-II, (thk. Abdulemir Muhammed Emin el-Verd), by., Beyrut, 1. Baskı, 1405/1985.

3. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. kuteybe ed-Dîneverî (276/889), *Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân*, (thk. Ömer Muhammed Saîd Abdulaziz), by., Kahire, 1. Baskı, 1410/1989.

4. Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Mâtûrîdî (333/944), *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, I-V, (thk. Fâtıma Yusuf el-Haymi), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1. Baskı, 1425/2004.

5. Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmail en-Nahhâs (338/949), *İ'râbu'l-Kur'ân,* I-VI, (thk. Züheyr Gazi Zâhid), Mektebetü Nahdati'l-Arabiyye, 3. Baskı, 1409/1988.

6. Cemâlülislâm Ebu'l-Kâsım İmam Kuşeyrî (465/1072), *Letâifü'l-İşârât*, I-VI, (thk. İbrahim Buyunî), Merkezü Tahkîki't-Türâs, Mısır, 1401/1981.

7. Ebu'l-Kâsım Carullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed ez-Zemâhşerî (538/1144), *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Akâvil fî Vucûhi't-Te'vîl*, I-IV, (Haşiyetü's-Seyyid eş-Şerif Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid Zeynüddin Ebu'l-Hasen el-Hüseyni el-Cürcânî, Kitâbü'l-İntisâf fîmâ Tazammenehü'l-Keşşâf mine'l-İ'tizâl li-İmam Nâsıruddin Ahmed b. Muhammed İbnü'l-Münir el-İskenderî el-Mâlikî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, tsz.

8. Ebu Abdillah Muhammed b. Ömer b. Huseyin el-Kureşî et-Taberîstânî Fahruddîn er-Râzî (606/1209), *Mefâtihu'l-Gayb*, I-XXIII, (trc. Suat yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru), Akçağ Yay., Ankara, . Baskı, 1988.

9. Kadı Nasîruddîn Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî el-Baydâvî (685/1286), *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, I-III, (thk. Muhammed Subhi b. Hasen Hallâk, Mahmûd Ahmed el-Atraş), Dâru'r-Reşîd, Beyrut, 1. Baskı, 1420/2000.

10. Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefî (710/1310), *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, I-IV, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, tsz.

11. Ahmed b. Yusuf es-Semin el-Halebî (756/1355), *ed-Dürrü'l-Mesûn fî Ulûmi'l-Kitâbi'l Meknûn*, I-XI, (thk. Ahmed Muhammed el-Harrât), Dâru'l-Kâlem, Dımaşk, 1. Baskı, 1406/1986.

12. Ebu'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyûtî (911/1505), *ed-Dürru'l Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*, I-VIII, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1. Baskı, 1403/1983.

13. Şemseddin Hatib Muhammed b. Ahmed eş-Şirbînî (977/1570), *es-Sirâcü'l-Mûnîr fi'l-İ'âneti alâ Ma'rifeti ba'zi Meâni'l-Kelâmi Rabbina'l-Hakîm el-Habîr*, I-IV, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, tsz.

14. Muhammed b. Muhammed b. Muhyiddin el-İmadî Ebussuud Efendi (982/1574), *İrşadü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm*, I-IX, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2. Baskı, 1411/1990.

15. İsmail Hakkı el-Bursevî (1137/1724), *Ruhu'l-Beyân*, I-X, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 7. Baskı, 1405/1985.

16. Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdillah el-Yemâni es-San'ânî eş-Şevkânî (1250/1834), *Fethu'l-Kadîr*, (el-Câmiu Beyne Fenneyi'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti min İlmi't-Tefsîr), I-V, Şeriketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihi, Kahire, 2. Baskı, 1384/1964.

17. Mehmed Vehbi Efendi (1369/1949), *Hulâsatü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, I-XVI, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 4. Baskı, 1966.

18. Seyyid Kutub (1386/1966), *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, I-XVI, (trc. M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüller, Bekir Karlıağa), Hikmet Yay., İstanbul, 2. Baskı, 1972.

19. Muhammed Mahmud Hicâzî, *et-Tefsîru'l-Vâzıh*, I-XXX, Dâru't-Tefsîr li't Tab'i ve'n Neşr, Kahire, 10. Baskı, 1400/1980.

20. Ömer Nasûhi Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, I-VIII, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 2. Baskı, 1963.

21. İzzet Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, (Nüzul Sırasına Göre Kur'ân Tefsîri), I-VII, (trc. Komisyon), Ekin Yay., İstanbul, 2. Baskı, 1998.

22. Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsir*, I-III, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1. Baskı, 1427/2006.

2.4. Kur'ân İlimleri

2.4.1. Kur'ân İlimleri Tabirinin Anlamı

"Kur'ân ilimleri" (Ulûmu'l-Kur'ân) ifadesi "Kur'ân" ve "ilim" kelimelerinden oluşan bir tamlamadır. İlim, sözlükte "anlamak, bilmek, kesin görüş sahibi olmak"[12] gibi anlamlara gelir. Istılahta "mes'eleleri delilleriyle idrak etmek"[13], tedvin dönemi âlimlerinin ıstılahında ise "bir cihetle yazıya geçirilip zapt ü rabt altına alınan nazarî küllî, zarurî, cuzî veya şahsi mes'ele"[14] anlamına gelmektedir. "Kur'ân" ise meşhur görüşe göre "okumak" anlamına gelen "kıraat" kelimesinden türemiş bir isim olup, en genel tanımıyla "Allah Teâla'nın Cebrail (as.) vasıtasıyla Hz. Muhammed (sa.)'e yirmi üç senede peyderpey indirdiği kitabın adıdır.[15]

Kur'ân ilimleri tabiri, Kur'ânla ilişkili çeşitli ilimler ile Kur'ân'ın mânalarını doğrudan kullanan ilim dallarını içerir.[16] Terim olarak ise Ulûmu'l-Kur'ân, Kur'ân-ı Kerîm'i nüzûl, tertib, cem', yazılması î'câz, nâsih ve mensûh vb. açılardan ilgilendiren bütün disiplinleri ifade eder.[17]

Kur'ân ilimleri (Ulûmu'l-Kur'ân) tamlaması esas itibariyle Kur'ân'la doğrudan ilgili olan disiplinleri kapsar. Kur'ân-ı Kerim'le alakası olmayan, fakat kendisinden Kur'ân'ın yorumunda dolaylı olarak yararlanılan ilimlerin Kur'ân ilmi sayılıp sayılmayacağı hususu tartışılmıştır. Bu sebeple zaman zaman kullanılan "Kur'ânî ilimler" şeklindeki tamlamanın ulûmu'l-Kur'ân terkibinin anlamını vermediği için Kur'ân ilimleri yerinde kullanılması yanlış olur. Mesela astronomi, matematik, biyoloji gibi ilimler Kur'ânî oldukları halde genel kabule göre Kur'ân ilimlerinden değildir. Kur'ân ilimleri Kur'ân'ın vahyi, nuzûlü, yazımı, okunması, tertibi,

---

[12] Cemâlüddin Muhammed b. Mukrim İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Dâru Sader, Beyrut, 1.Baskı, 1410/1990, "ilim" md., XII,417.
[13] Ali b. Muhammed eş-Şerif el-Curcânî, *et-Ta'rifât*, Mektebetü Lübnan, Beyrut, s. 161.
[14] Muhammed Abdü'l-Azim ez-Zerkânî, *Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân,*I-II, (thk. Ahmed Şemsüddin), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1409/1988, I, 15.
[15] Kur'ân'ın Arapça ifadeyle tanımı için bkz. Sâlih, Subhi, *Mebâhis fî Ulumi'l-Kur'ân*, s.21.
القران الكلام المعجز والمنزل على نبيه والمكتوبة فى المصاحف والمنقول المتواتر والمتعبد بلفظه
[16] Nureddin Itr, *Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerîm,* Sabbâh Matbaası, 1.Baskı, Dımaşk, 1414/1993, s. 7.
[17] Itr, *Ulûmu'l-Kur'ânil-Kerîm,* s. 8.

toplanması, çoğaltılması, hattı, kıraati, tefsiri, î'cazı, nâsih ve mensûhu, i'râbı, dil, üslûp ve belâgatı, âyet ve sûrelerinin birbiriyle ilgisi, muhkem ve müteşâbihi hakkındaki disiplinleri kapsar.[18] Dolayısıyla muhtelif zamanlarda ortaya çıkan Kur'ân'la ilgili bu ilim dallarının hepsine "Ulûmu'l-Kur'ân" adı verilir.[19]

Burada Kur'ân ilimleri ile yakın ilgisi olan Tefsir usulü (Usûlü't-Tefsir) kavramına, onun ortaya çıkışına ve Ulûmu'l-Kur'ân ile ilişkisine de değinmek istiyoruz. Çeşitli ıstılahlara ıtlak edilen "usul" lafzı meşhur şekliyle İslamî ilimlerin üç fennine delalet etmektedir. Bunlar Usûlü'd-din (Kelam), Usûlü'l-hadis ve Usûlü'l-fıkıh'tır. Bu bileşiklere izafe edilen "usul" lafzı, lügat itibariyle "başkasına muhtaç olan değil, kendisine muhtaç olunan şey" mânasına gelen asl'ın çoğulu olup, ıstılahta: "kendisi başkasının üzerine değil, kendi üzerine bina edilen şey, yani temel diye tarif edilmektedir.

Usûl'ün tekili olan asl ise ıstılahta: "hükmü tek başına sabit olup, başkasının kendisi üzerine bina edildiği şey" diye tanımını bulmuştur.[20] Başta fıkıh, din ve hadis terimlerine izafe edilen usul kavramının, daha sonraları ıstılah itibariyle "murada delalet etmesi bakımından Kelâmullahın ahvâlini insanlık gücü nispetinde araştıran bir ilim" şeklinde tarif edilen tefsîr lafzına da ıtlak edildiği görülmektedir. Buna göre Tefsir Usûlü kavramına: "Allah'ın muradına delalet etmesi bakımından, Kur'ân metninin ihtiva ettiği mânaları açıklayıp ortaya koymada kullanılması gereken esaslar ve metotlar" şeklinde bir tanım getirmek mümkündür.[21]

Bu açıklamalara göre "usûlü't-tefsir", "Allah'ın muradına delalet etmesi bakımından Kur'ân metninin ihtiva ettiği mânaları açıklayıp ortaya koymada kullanılması gereken esaslar ve metotlar" olarak ifade edilebilir. Bu esaslar ve metotlar, Kur'ân'ın en iyi şekilde anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Bu bakımdan usûlü't-tefsir, Kur'ân âyetlerinin değişik özelliklerini yansıtan çeşitli ilim dalları, Kur'ân'daki edebi sanatlar, genel prensipler ve âyetlerin tefsirinde ihtiyaç duyulan bir takım kaide ve esaslar üzerinde durmaktadır. "Usûlü't-tefsir" bir izafet terkibidir,

---

[18] Abdülhamit Birışık, "Kur'ân", *DİA*, Ankara, 2002, XXVI,401.
[19] Sâlih, *Mebâhis fî Ulumi'l-Kur'ân*, s. 119-126.
[20] Cürcânî, *et-Ta'rifât*, s. 28.
[21] Muhyiddin Ebu Abdillah Muhammed b. Süleyman el-Hanefî, el-Kâfiyeci, *Kitâbü't-Teysîr fî Kavâidi İlmi't-Tefsîr*, (trc. İsmail Cerrahoğlu), AÜİF Yay. , Ankara, 2. Baskı, 1989, s. 54.

fakat bu terkibi mânâsından özel isimliğe nakledilerek bu ilmin özel ismi olmuştur. Bu ilim batılıların metod ve loji kelimelerinden meydana getirdikleri "metodoloji" mânâsınadır. Buna göre Tefsir usûlü ilmi, Tefsir Metodolojisi demek olur. Tesbitlerimize göre de ilk olarak bu kavram Şeyhulislam Takıyyüddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdulhalim İbn Teymiye (728/1327)'nin kaleme aldığı "Mukaddime fî Usûli't-tefsir" isimli eserinde kullanılmıştır.[22]

Kur'ân ilimleri kavramı ile tefsir usûlü kavramı aynı anlamda olmayıp, aralarında anlam ve muhteva bakımından fark vardır. Tefsir usûlü özel, Kur'ân ilimleri ise geneldir. Çünkü Kur'ân ilimleri, Kur'ân ve tefsiriyle ilgili tüm bilgi dallarını içerisinde toplayan geniş bir yapıya sahipken, tefsir usulü, tefsirle ilgili kural, kaide ve izahları içinde bulundurmaktadır. Tefsirin çeşitleri, şartları ve delâletin çeşitleri ve terceme gibi tefsirle yakın ilişkisi olan konular tefsir üsûlünün konularıdır. Yani tefsir usulü Kur'ân'ın yorumunda takip edilecek prensipleri ihtiva etmesiyle sınırlanmaktadır. Kur'ân ilimlerinin ise, bunlardan çok daha geniş bir muhtevası vardır. Nehyin çeşitlerinden edebi sanatlara, Kur'ân'ın yazılışına kadar Kur'ân'la ilgili birçok ilim dalını ihtiva etmektedir. Netice itibâriyle Usûlü't-tefsir Ulûmu'l-Kur'ân'ın, tefsir yöntemi ile ilgili belli konularını ele alır ve Ulûmu'l-Kur'ân usûlü't-tefsiri içinde barındırır.[23]

2.4.2. Kur'ân İlimlerinin Doğuşu

Ulûmu'l-Kur'ân tabirinin ilk defa ne zaman kullanılmaya başlandığı tam olarak bilinmemektedir. Zerkânî, ilk müstakil ve kapsamlı "Ulûmu'l-Kur'ân" çalışmasının hicri V. asırda Ali b. İbrahim b. Said el-Hûfî (430/1038) tarafından kaleme alınan "el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'ân" adlı eser olduğunu,[24] Subhi Salih ise, söz konusu alanda ilk çalışmayı Muhammed b. Halef er-Merzebân (309/921) tarafından yazılan "el-Hâvî fî ulûmi'l-Kur'ân" isimli eserinin teşkil ettiğini[25] ifade etseler de yapılan araştırma ve incelemeler bu alanda telif edilen ilk eserin hicri III. asırda Hâris el-

[22] Ömer Çelik, *Hicrî V-XI. Asırlarda Kur'ân İlimleri,* İSAV Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları III, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002, s. 52.
[23] Çelik, *Hicri V-XI. Asırlarda Kur'ân İlimleri*, s. 52.
[24] Zerkânî, *Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* I, 36.
[25] Salih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân,* s.122.

Muhâsibi (243/857)'in "el-Akl ve fehmü'l-Kur'ân'"ı olduğunu göstermektedir.[26] Yine hicri 4. asır içerisinde Ebu'l-Hasen el-Eş'arî (324/935) el-Muhtezen fî Ulûmi'l-Kur'ân, Ebû Bekir el-Enbârî (328/939) Acâibü Ulûmi'l-Kur'ân, Muhammed b. Ali el-Udfuvî (388/998) İstiğna fî Ulûmi'l-Kur'ân kendi eserlerini aynı kavram altında telif ettikleri görülmektedir.[27] Kısacası, Ulûmu'l-Kur'ân ifadesi kavram olarak IV. Hicri asrın başlarında kullanılmış olmakla birlikte, ilim ehli arasında yaygın olan şekliyle ancak sekizinci asırda literâtüre girmiştir.

Ulûmu'l-Kur'ân tabirinin lafız olarak dördüncü veya beşinci asırlarda kullanılmaya başlanmış olması, Kur'ân ilimlerinin ancak bu asırlarda ortaya çıktığı anlamına gelmez. İlk dönemlerde, özellikle Peygamber ve sahabe devrinde Ulûmu'l-Kur'ân adı altında eserler ortaya konmamışsa da vahiy, esbâb-ı nüzûl, kıraat, Kur'ân'ın kitâbeti, cem'i, istinsahı, hatta noktalanması ve hareketlenmesi gibi pratikte Kur'ân ilimlerini ilgilendiren konular pekâlâ konuşulmuş, tartışılmış ve bu mevzularda belli sonuçlara ulaşılmıştır. Kur'ân ilimleri ilk dönemlerde metodolojik ve sistemli bir ilim olarak ortaya çıkmamış ve o konuda eser verilmemişse de Kur'ân'ın indirilmeye başlamasıyla Ulûmu'l-Kur'ân'ı ilgilendiren konular gündeme gelmiş ve konuşulmuştur.[28] Dolayısıyla Kur'ân ilimlerinin doğuşu ve temelleri Kur'ân'ın indiği ilk döneme kadar gider. Çünkü ilk âyetin nâzil oluşundan bahseden Hz. Peygamber, vahyin nasıl geldiğini ve vahiy meleğinin durumunu da açıklamıştır. Onun ilk vahiy sonrasındaki halini yorumlayan ve inen âyetlerin kendisinin peygamber olduğuna delâlet ettiğini bildiren Varaka b. Nevfel ile Rasûlullah'ın anlattıklarını ve geçmişteki durumunu birlikte değerlendirerek, "Allah seni mahcup etmeyecektir" diyen Hz. Hatice aynı zamanda Alak Sûresinin ilk âyetlerinin birer müfessiri sayılabilir.[29] Bundan dolayı Ulûmu'l-Kur'ân'ın ortaya çıkışını lafzın ortaya çıkışına bağlamaksızın Kur'ân vahyinin inmeye başladığı ilk günlere kadar götürmek mümkündür.

Usûlü't-tefsîrin lafzen değil de vakıa olarak ne zaman başladığı meselesi ise tıpkı Ulûmu'l-Kur'ân'da olduğu gibi Kur'ân'ın indirilmeye başlandığı tarihlere kadar

---

[26] Ali Turgut, *Tefsir Usulü ve Kaynakları*, İFAV Yay., İstanbul, 1991, s. 13.
[27] Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, s. 13-18; Salih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 122.
[28] Erdoğan Baş, "Kur'ân İlimlerinin Doğuşu ve Tarihî Gelişimi (H. I-IV. Asır)", *İSAV Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları III*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002, s. 23.
[29] Birışık, "Kur'ân", *DİA*, XXVI,402.

geriye götürülebilir. Buna, Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsiri örnek verilebilir.[30]

2.4.3. Kur'ân İlimlerinin Tarihçesi

Bu başlık altında "Kur'ân ilimleri" tabirinin Hz. Peygamber, sahabe ve tabiin dönemlerine ne şekilde yansıdığı, sonraki asırlarda da nasıl bir gelişme gösterdiği gibi konulara değinmek istiyoruz.

Kur'ân'ın indiği dönem tetkik edildiğinde şunları söylemek mümkündür: Hz. Peygamber, Kur'ân'ı yorumlayan ilk kişidir. O'nun yaşadığı döneme bakıldığında Kur'ân ilimleri kapsamına alınabilecek rivâyetlerin sözlü olarak zihinlerde teşekkül etmeye başladığı görülür. Bunun yanında, sahabe Kur'ân'dan herhangi bir şeyin mânasını anlamada güçlük çektiğinde hemen Rasûlullah'a soruyordu. Durum böyle olunca, Rasûlullah ve sahabe döneminde Kur'ân ilimleri konusunda eserlerin hazırlanmasına pek ihtiyaç yoktu. Yine sahabenin çocunluğunun okuma yazma bilmemesi, yazı araç ve gereçlerinin kolay temin edilememesi, üstelik Hz. Peygamber (s.a.v.)'de Kur'ân'ın dışında kendisinden herhangi bir şeyin yazılmasını men etmesi de, onların bu alanda eser vermelerini engelleyen sebeplerdendi.[31]

Kur'ân'ın ilk müfessiri olan Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı tefsir ederken onun mücmel âyetlerini tafsil, umumî hükümleri tahsis, müşkil ve müphemini tavzih ettiği, mutlakını mukayyed hale getirdiği, lafzın medlul ya da müteallikini ve edebi incelikleri ihtiva eden âyetlerin maksudunu bildirdiği göz önünde bulundurularak bu konuların ve ayrıca Kur'ân'ın vahyedilişi, vahyin geliş şekilleri, gelen vahiylerin yazılış ve ezberlenişi, Hz. Muhammed'in bunları açıklayışı ve esbâb-ı nüzul gibi konuların doğuşunu Peygamberlik dönemine kadar götürülmesi mümkündür. Her ne kadar bu konular o dönmede sistemli bir şekilde ele alınmamışsa da, sahabe tarafından bilinen ve önem verilen konular içerisinde yer almıştır.[32]

Kur'ân'ın Hz. Ebu Bekir (13/634) döneminde cem edilmesiyle Kur'ân'ın cem'i ve tertibi; Osman zamanında istinsah edilerek çoğaltılması ve çoğaltılan nüshaların

---

[30] Baş, Kur'ân İlimlerinin Doğuşu ve Tarihi Gelişimi (H. I-IV. Asır), s. 24.
[31] Salih, *Mebâhis fî Ulumi'l-Kur'ân*, s.119-120.
[32] Suat, Yıldırım, *Peygamberimizin Kur'ân Tefsiri*, Kayıhan Yay. ,İstanbul, 1998, s. 31.

çeşitli İslam beldelerine gönderilmesiyle Resmü'l-Kur'ân ve Resmü'l-Osmânî; Hz. Ali (40/660)'nin talimatıyla Ebu'l-Esved ed-Düelî (69/688) tarafından Kur'ân'a nokta ve harekelerin konulmasıyla da i'râbü'l-Kur'ân ilimlerinin esasının sahabe döneminde ortaya çıktığını söylemek mümkündür.[33] Ayrıca bu dönemde esbâb-ı nüzulün yanında, kıraat ve yedi harf, israiliyyât, nasih mensuh gibi konulardan da haberdar olunduğu zikredilmektedir.[34]

Bu aşamada tefsirle birlikte birlikte Kur'ân ilimleriyle alakalı materyal ve düşüncelerin aktarımı konusunda sahabeden Ebu Bekir (13/634), Ömer (23/643), Osman b. Affân (35/655), Ali b. Ebî Talib (40/640), Abdullah b. Abbas (68/687), Abdullah Mesud (32/652), Zeyd b. Sabit (45/655), Ebû Musa el-Eş'arî (44/664), Abdullah b. ZÜbeyyr (73/692) gibi seçkin kimseler büyük bir etkinlik göstermişlerdir. Tabiînden ise Mücâhid (103/721), Atâ b. Yesâr (114/732), İkrime (105/723), Katâde (117/735), Hasan el-Basrî (110/709), Said b. CÜbeyyr (95/713) ve Zeyd b. Eslem (136/753)'i görmekteyiz.[35]

İslam Coğrafyasının genişleyip yabancı kültür ve düşüncelerle tanıştığı ve farklı ırk ve kültürlere mensup kişilerin Müslüman olmalarıyla birlikte, ayrıca tefsir alanında bir ekolleşmenin ortaya çıktığı tabiin döneminde, tefsir metoduna sahabiden yapılan nakillerin yanında aklî yaklaşımlar, luğavi izahlar ve isrâili rivâyetler ziyâdesiyle ilave edilmiştir.[36]

Böylece hicretin birinci asrında, diğer bir deyişle Peygamber, sahabe ve tabiin döneminde Kur'ân ilimleri şifahen nakledilerek gelişme göstermiş, tefsirle birlikte garîbu'l Kur'ân, esbâb-i nuzül, mekki medenî, nasih mensuh gibi Kur'ân ilimleri dilden dile rivâyet edilmiştir. Onun için bu dönem, tedvine hazırlık dönemi olarak değerlendirilmiştir.[37]

---

[33] Zerkânî, *Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân* , I,31-32; Salih, *Mebâhis fî Ulumi'l-Kur'ân*, s. 120; Mennâ Halil el-Kattân, *Mebâhis fî Ulumi'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1417/1996, s.10.

[34] İsmail, Cerrahoğlu, *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller,* AÜİF Yay. , Ankara, 1963, s.48-74.

[35] Zerkânî, *Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 32; Salih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân,* s. 120; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 83.

[36] Baş, *Kur'ân İlimlerinin Doğuşuve Tarihi Gelişimi*, s. 29.

[37] Zerkânî, *Menahilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* I, 32*;* Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, s. 227.

Hicrî ikinci asra rastlayan tedvin döneminde ise çeşitli eserlerin yazılmaya başladığı görülmektedir. Bu ameliyede ilk olarak hadisin çeşitli babları tedvin edilmiştir. Bu babların içerisinde öncelik verileni, bu döneme kadar ki sahabi ve tabiin arasında dilden dile dolaşan tefsirle ilgili materyalleri senetleriyle birlikte bir araya getiren tefsir kitabı veya babı olmuştur. Bu mânada Mü'cahid b. Cebr (104/722), Abdürrezzak b. Hemmâm (211/826) ve Abdullah b. Salih (223/838) ilk tefsir telifinde bulunan kişiler içerisinde yer almaktadır. Bu zatların kendi eserlerinde sahabe ve tabiilerin tefsir hakkındaki görüşlerini bir araya getirdikleri söylenmektedir.[38] Aynı dönemde tefsirle birlikte Kur'ân ilimleri ya da Tefsir usulüyle ilgili konuların da tedvin ve tasnif edildiği gözlenmektedir. Mukâtil b. Süleyman'ın (130/767) el-Vücuh ve'n-Nezâir'[39] ini buna örnek gösterebiliriz.

Bu dönemde Kur'ân ilimleri müstakil bir şekilde araştırılmaya devam ederken, diğer taraftan Kur'ân ilimleriyle ilgili konulardan bir kaçının, tek bir eser içerisinde ele alınmaya başladığı da görülmektedir. Muhammed b. İdris eş-Şafîî'nin (204/819) fıkıh usulüne dair telif ettiği "er-Risâle" kitabı bu açıdan bir önceliğe sahiptir. Şafîî bu eserinde, tefsir usulüyle ilgili bazı konuları ele almıştır.[40]

Netice itibariyle Kur'ân ilimleri Rasûlullah (s.a.)'dan itibaren sahabe döneminde ve daha sonraki dönemlerde biliniyordu. Fakat ilk dönemlerde tedvin edilmiş bir halde değildi, daha sonra tedvin edilmeye başlandı. Hicri ikinci asırdan başlamak üzere, hicri üçüncü ve dördüncü asırda gerek müstakil olarak olsun, gerekse Kur'ân ilimlerinin bazılarını telif eden eserler yazılmış olup günümüze kadar da bu devam etmiştir.

2.4.4. Kur'ân İlimlerinin Konusu

Belli bir ilmin adı olarak kullanılan "Kur'ân İlimleri" teriminin kapsadığı konulara gelince; bu terim, Kur'ân kelimelerinin yazılışı, okunuşu ve irabından tâ Kur'ân'ın icazına kadar Kur'ân'la ilgili her türlü bilgiyi kapsar.[41]

---

[38] İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, TDV Yay. , 4. Baskı, Ankara, 1983, s. 229.
[39] Mukâtil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, (thk. Ali Özek), İlmi Neşriyat, İstanbul, 1993.
[40] Bkz. Şâfiî, Muhammed b. İdris, *er-Risâle* (İslam Hukukunun Kaynakları), (trc. Abdülkadir Şener ve İbrahim Çalışkan), TDV Yay. , Ankara, 1997.
[41] Itr, *Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 8.

Ulûmu'l-Kur'ân'ın konusu, ilgi alanlarına giren hususları incelemek üzere Kur'ân'ın kendisidir. Gerçekte, Ulûmu'l-Kur'ân'ın konusu, kendi bünyesinde toplanan ilimlerin konularının toplamıdır. Bünyesinde toplanan ilimler de doğrudan Kur'ân'la ilgili bilimler olduklarından konu yine Kur'ân olmaktadır. Örneğin "kıraat" ilminin konusu lafzı ve edası yönünden Kur'ân olurken, "tefsir" ilminin konusu da mânası ve şerhi yönünden yine Kur'ân'dır.[42] Suyûtî el-İtkân'da Ulûmu'l-Kur'ân konularını 80 bölüm halinde incelemiştir.[43]

2.4.5. Kur'ân İlimlerinin Sayısı

Ulûmu'l-Kur'ân'ın sayısına gelince, bu hususta kesin bir rakam vermek mümkün değildir. Zerkeşi, el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'ân adlı eserinde söz konusu ilimlerin sayısını 47 olarak belirtmekte, fakat bunlara belli bir sınırın konulamayacağını ve muhtevalarının nihâyetine varılmasının mümkün olmadığını ifade etmektedir.[44]

Celâleddin es-Suyûtî, fizik, kimya, matematik ve tıp bilimlerini de Kur'ân ilimleri içinde değerlendirirken[45], Ebûbekr İbn el-Arabî (543/1148), Kanunu't-Te'vil adlı eserinde, Kur'ân ilimlerinin, Kur'ân kelimelerinin dörtle çarpımının neticesi olan 77450 adettir. Çünkü her kelimenin zahrı, batnı, haddi ve matlaı vardır. Bu, ilimlerin tek tek ele alınmasına göredir. Terkipler ve aralarındaki irtibatlar söz konusu edilince bu ilimlerin adedi ancak Allah'ın bilebileceği kadar sayısız olur, demektedir.[46]

Suyûtî ve İbn Arabî, bu tasnifleriyle, ister tedvin edilmiş, ister edilmemiş olsun, ister açık isterse kapalı delâlette bulunsun, Kur'ân'ın delalet etmiş olduğu ilimler ve bilgileri kastetmişlerdir. Değilse "Kur'ân ilimleri"nden maksat akla gelen veya gelmeyen her türlü bilgi ve ilim değil, özellikle, Kur'ân'ın anlaşılması ve tanınması ile yakın alakası bulunan ilimlerdir.

Buraya kadar sunulan bilgilerden sonra Taberî'nin hayatı ve ilmi kişiliği hakkındaki görüşler ve bunların değerlendirilmesine geçilecektir.

---

[42] Çelik, *Hicri V-XI. Asırlarda Kur'ân İlimleri*, s. 49.
[43] Bkz. Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, II, 1293-1308.
[44] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 9-12.
[45] Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, II, 1025-1040.
[46] Zerkeşi, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 16-21.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İBN CERİR et-TABERÎ'NİN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ

İslâm kültür mirasının dikkate değer bir tarafı da hiç şüphesiz ilim ve âlimlere gösterilen itibar ve saygının bir işareti olarak ortaya konulan sayısız biyografik eserdir. İslâmi ilimlerin hangi dalında olursa olsun ele alınan bir kitapta, görüşleri zikredilen, kendisine atıfta bulunulan birçok şahıs ve eser adı geçmektedir. Bu nedenle eserlerde verilen malumat ve görüşlerin daha iyi anlaşılabilmesi için adı geçen âlimler ve eserler hakkında bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Bu sebeple tezimizin birinci bölümünde Taberi'nin hayatından ve ilmi kişiliğinden bahsetmeyi uygun bulduk.

1.1. İbn Cerir et-Taberî'nin Hayatı

1.1.1. Doğumu, İsmi, Nesebi, Künyesi, Lakabı

Hicri üçüncü asrın yetiştirdiği önemli simalardan birisi Muhammed b. Cerir et-Taberî'dir. Muhammed b. Cerir b.Yezid b. Kesîr b. Gâlib et-Taberî[47], III-IV/IX-X. yüzyılda yaşamış, müfessir, kurra, muhaddis, müerrih, fakih, usulcü ve müctehiddir. Taberîstan'ın Âmul şehrinde 224/839 yılı sonunda veya 225/840 yılı başında dünyaya gelmiştir.

---

[47] Taberî hakkında geniş bilgi için bkz. Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshak el-Bağdadi, İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist fi Âhbâri'l-ulemâ'i'l-Musannifin Mine'l-Kudemâ'i ve'l Muhdesin ve Esmâi kütübühim*, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1397/1978, s. 326-328; Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, İbn Hallikan, *Vefeyatü'l-Â'yan ve Ebnâü Ebnâ'i-Zamân* I-VI, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd), Matbaatü's-Seâdeti, Kahire, 1. Baskı, 1367/1948, III;332; el-Hatip Ebu Bekr Ahmed bin Ali, el-Bağdadî, *Târîhu Bağdat,* I-XIX, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, II, 162-169; Ebû Abdillah Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffaz*, I-IV, Dâru İhyâi't-Türâsi'l -Arabi, Beyrut, tsz, II, 710-716; Şihabüddin Ebî Abdillah Yâkût b. Abdillah, el-Hamevi, *Mu'cemu'l-Üdebâ'*, I-XX, Matbaatü'l-Me'mun, Kahire, 1367/1938, XVIII, 40-48; Tâcüddin Ebî Nasr Abdilvehhab b. Ali b. Abdilkâfi, Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'ıyyeti'l-Kübrâ,* I-VIII, (thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Mahmud Muhammed et-Tanâhi), İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Ortakları Matbaası, Kahire, 1383/1964, III, 120-129*;* Ömer Rıza Kehhâle*, Mu'cemü'l-Müellifin Terâcimü Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyyeti,* I-XV, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1376/1957, IX, 147*; Muhammed Zuhaylî, el-İmâmü't-Taberî*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1410/1990, 27-37; Işıltan, "Taberî", *İA*, XI, 594-598; es-Suyûtî, *Tabakâtü'l-Müfessirin,* (thk. Ali Muhammed Ömer), Mektebetü Vehbe, Kahire, 1976, s. 82-84; Suyûti, Tabâkâtü'l-Huffâz, (thk. Ali Muhammed Ömer), Mektebetü Vehbe, Kahire, 1. Baskı,1393/1983, s. 307; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihaye fi't-Tarih,* I-XV, (thk. Ahmed Ebû Mülhim, Ali Necip Atvî, Fuad Seyyid, Mehdî Nâsıruddin, Ali Abdu's-Satır), Mektebetü'l-Maârif, Beyrut, 2. Baskı,, XI, 145-148.

Taberî'nin, hicri 225 yılında dünyaya geldiğini söyleyenler olmuşsa da, genel olarak kabul görüş, onun 224 yılının sonunda doğmuş olduğu yönündedir. Doğum tarihindeki bu tereddüdü Taberî, yaşadığı bölgede insanların yaşının yıllara göre değil, doğum sırasında vuku bulan önemli bir hadiseye göre belirlenmesi geleneğine bağlamaktadır.[48]

Klasik eserlerde hiçbir biçimde yer almadığı halde son dönemde hazırlanmış olan kimi eserlerde, Taberî'nin Arap soyundan olup olmadığı konusu gündeme getirilmiştir. Modern Batılı değer yargılarının vardığı bakış açısıyla (milliyetçilik) gündeme getirildiği açık olan bu konuda Brockelman, Taberî'nin Fars kökenli olduğunu söylerken; Taberî üzerine çalışma yapan kimi araştırmacılar ise, onun Arap olduğunu söylemekte ve bu konuda indi sayılabilecek delillere dayanarak tekellüflü sonuçlar çıkarmaya çalışmaktadırlar. Kendisine soyu sorulan Taberî'nin, nesep konusunu uzatmanın anlamlı bir iş olmadığını belirten bir mısra ile cevap vermesi, onun açısından bu konunun ehemmiyeti haiz bir konu olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, yaşadığı bölgenin Fars bölgesi olması, Taberî'nin kökeni hakkında kesin bilgi sunmasa da, onun ait olduğu kültür evreni hakkında ipucu vermektedir.[49] Yalnız o dönemin Horasan'ına bakacak olursak buranın halkının millet olarak mensubiyetini tespit çok güçtür. Çünkü o zamanda Horasan'da İranlılar, Araplar ve Türkler bir arada yaşamaktaydı. Eserlerini Arapça vermesi Arap olabileceğini göstermez. Çünkü o dönemde ilim dili Arapça idi. Türk veya İranlı oldukları kesin bilinen birçok âlim bile o dönemde eserlerini Arapça olarak kaleme almışlardır.[50]

Taberî'nin babası "Cerir", dedesi ise "Kesir"dir. Ancak dedesinin ismi konusunda kaynaklarda ihtilaf görülmektedir. İbnü'l-Cevzi ve Bedrüddin Ayni, dedesinin ismini "Yezid" değil, "Kesir" olarak tespit ederken, Hatîp el-Bağdâdî,

---

[48] Atik Aydın, *Taberî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2005, s. 9.
[49] Aydın, *Taberî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi*, s. 9-10.
[50] Ali Dadan, *Taberî Tarihindeki Türklerle İlgili Rivâyetlerin Tespiti ve Değerlendirilmesi, Hz. Peygamber Döneminden Emevîlerin Sonuna Kadar*, (Basılmamış Yüksek Lisans tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006, s. 6-7.

Yâkût el-Hamevî, Taceddin es-Sübkî, Nevevî ve Zehebî gibi âlimler de "Kesir"i dedesinin babası olarak kaydetmektedirler.[51]

Muhammed b. Cerir b. Yezid b. Kesîr b. Galib et-Taberî'nin nesebine gelince Taberîstan'a nisbetle "Taberî" diye nisbetlendirilmiştir. Taberî nisbesi Muhammed b. Cerîr'in en meşhur nisbesidir. Ayrıca doğduğu yere nisbetle ona "Âmuli" de denmiş. Bir diğer nisbesi ise ikâmet ettiği Bağdat'a nisbetle "Bağdâdî" dir. İbnü'l-Cezeri' onun hakkında bu üç nisbeyi de kullanarak "el-İmam Ebu-Câ'fer et-Taberî, el-Âmilî, el-Bağdadî" demektedir.[52]

Taberî, hayatı boyunca hiç evlenmemiş ve hayatını bekar olarak sürdürmüştür. Taberî hiç evlenmediği, dolayısıyla çocuğu da olmadığı halde o, sadece sünnete saygısından dolayı "Ebu Câ'fer" künyesini kullanmıştır.[53]

1.1.2. Yetişmesi

Taberî'nin çocukluk yılları, doğduğu yer olan Âmul'de geçmiş ve ilk dini eğitimini de orada almıştır. Varlıklı ve ilme meraklı olan babası ondaki güç ve kabiliyetleri sezmiş ve onun büyük bir âlim olması için eğitim ve öğretimine büyük ihtimam göstermiştir. Bu konuda babasının gördüğü bir rüyadan bahsedilir. Babası rüyasında Rasulullah (s.a.v.)'in huzurunda Taberî'yi kucağındaki torbadan taşlar alıp atarken görür. Bu rüyasını bir arkadaşına anlatır ve arkadaşı da ona "bu çocuğun büyüdüğünde Allah'ın dinini anlatacak ve Rasûlullah'ın sünnetini yayacak" diye tabir eder. Bunun üzerine babası bu rüya ile tefe'ül ederek Taberî'nin yetişmesine hassasiyet gösterir.[54]

Taberî, küçük yaşta kendini ilme vermiş, yedi yaşında iken Kur'ân-ı ezberlemiş ve sekiz yaşındayken insanlarla birlikte namaz kılmaya başlamış ve dokuz yaşındayken hadisleri yazmaya başlamıştır.[55] Gençlik yıllarında bütün himmet ve gayretini Arap dili ve edebiyatını öğrenmeye sarfetmiş, daha sonra da tedrise

---

[51] Zuhayli, *et-Taberî,* s. 27.
[52] Zuhayli, *et-Taberî,* s. 29.
[53] Zuhayli, *et-Taberî,* s. 28;
[54] Hamevi, *Mu'cemu'l-Üdebâ'*, XVIII, 49; Zuhayli, *et-Taberî,* 31.
[55] Zuhayli, *et-Taberî,* 37; Hamevi, *Mucemu'l-Üdebâ',* XVIII, 49; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi,* s. 124; İsmail Cerrahoğlu, "Muhammed b. Cerir et-Taberî ve Tefsiri", *AÜİF Dergisi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1968, Sayı: XVI, s. 80.

başlamıştır. Mütevazi bir hayat yaşamış, kendisine teklif edilen memuriyetleri ilim elde etme uğruna reddetmiştir. Halife el-Mutemid'in veziri Ebu'l-Hasan Ubeydullah b. Yahya el-Hâkâni (ikinci vezareti 256-263/870-877)'nin teklif ettiği kadılık makamını bu sebeplerden dolayı kabul etmemiştir.[56]

İbn-i Asâkir diyor ki: "Abbasi Devleti'nde Hâkâni, baş vezirliğe getirilince Taberî'ye birçok mal göndermiş. Taberî ise gönderilenleri geri çevirmiş, Hâkâni, Taberî'nin kadı olmasını istemiş. Taberî bunu da reddetmiş, Hâkâni yine Taberî'nin haksızlıkları önleme şurasının başına geçmesini istemiş. Taberî bunu da kabul etmemiştir. Bunun üzerine arkadaşları ona sitem ederek şunları söylemişlerdir: "Bunda senin için hayır var. Kaybolan bir sünneti ihya etmiş olacaksın." Taberî ise onlara sert bir şekilde şu cevabı vermiştir: "Sanıyorum ki ben bunları isteyecek olsam sizler beni bundan men edersiniz. Fakat aksi oldu."[57]

Taberî bu sözüyle devlete memurluk vazifesinin alınmasına karşı çıkmış değildir. Onun devlet kademesinde vazife almamasının sebebi, ilmi kişiliğine ve çalışmalarına zarar verir endişesiyle tercih etmemesindendir.

Taberî, geçimini sağlamak için kimseye el açmamış, hayatta iken babasının katkılarıyla, vefat ettikten sonra da yine babasından kalma arazi ve tarlaların gelirleriyle geçimini sağlamaya çalışmıştır. Dünya malı konusunda hiçbir hırsı olmayan Taberî'nin diğer bir hususiyeti de, kendisini bütünüyle ilme adadığı için hiç evlenmemiş olmasıdır.[58] Babası da gördüğü rüyanın gerçekleşmesi ve oğlunun mükemmel bir ilim adamı olması için elinden geleni esirgememiş, onun o zamanki ilim merkezlerini dolaşmasını sağlamış ve gerekli yardımı yapmıştır. Böylece Taberî ilk defa Rey ve civarını sonra da Bağdat, Basra, Kûfe, Vâsit, Suriye, Mısır gibi beldeleri ilim gayesi ile dolaştıktan sonra Bağdat'a gelmiş ve ölünceye kadar orada ikamet etmiştir.[59] Taberî'nin Mısır'a geliş tarihleri kaynaklarda ihtilaflıdır. İbn Asâkire göre bir defa 263/876-877 tarihinde gelmiştir. Yakut el-Hamevî'ye göre ise

---

[56] Işıltan, "Taberî", XI, 594.
[57] Ali b. Hasen b. Hibetulllah, İbn Asâkir, *Târih-u Medineti Dımeşk* (thk. Ömer bin Ğarâme el-Amrî), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1415 /1195, LII, 188-208.
[58] Zuhayli, *et-Taberî,* s. 31-32.
[59] Hamevi, *Mucemu'l-Üdebâ'*, XVIII, 50-53.

ilk olarak 253/867'de Mısır'a gelmiş, sonra Suriye'ye dönmüş ve 256/869-870'de ikinci defa Mısır'a gitmiştir.[60]

Mısır'da memleket hasreti çeken Taberî, yaş olarak da belli bir olgunluğa ermiş, âlim ve fazıl bir insan olarak Taberîstan'a geri döner. Ancak Taberî, memleketinde de fazla kalmaz, 290 yılı civarında yeniden Bağdat'a gelir ve vefat edinceye kadar orada ikamet eder. Bağdat'ta geçirdiği ömrünün yaklaşık son yirmi yılını telif ve tedrisle geçirir.[61] Rivâyete göre Taberî her gün ortalama kırk yaprak yazmak sûretiyle o muazzam eserlerini meydana getirmiştir.[62]

Kaynaklar Taberî'nin Ahmed b. Hanbel'den ilim almak üzere Bağdat'a geldiğini fakat onun vefatından sonra Bağdat'a ulaşabildiğini, bunun üzerine memleketine dönmeyerek Basra'da tahsiline devam ettiğini belirtir. Ancak Fuad Sezgin, Taberî'nin Ahmed b. Hanbel'in derslerine devam ettiğini belirtiyor. Ahmed b. Hanbel'in 241/855 yılında vefat ettiği bilindiğine göre, o sırada 15 veya 16 yaşlarında olması gereken Taberî'nin ölümünden önce yetişmiş olsa bile, uzun süre onun derslerinden faydalanamadığı açıktır.

Taberî ömrünün sonunda Bağdat'a yerleşmiş ve 310/923 yılı Şevval ayının 26. Cumartesi (16 Şubat 923) günü akşam üzeri Bağdat'ta vefat etmiş, Pazar günü sabahleyin, ikamet etmiş olduğu Rahbet-i Ya'kub denilen mahallede kendi evine defnedilmiştir.[63] İnsanların büyük teveccühüne mahzar olan Taberî'nin cenaze namazını kılmak için etraftan sayısız cemaatin geldiği ve aylarca gece gündüz cenaze namazının kılındığı kaynaklarda yer almaktadır.[64] Hatta vefatından bir ay sonraya kadar bile insanlar, mezarına gidip onu ziyaret ediyorlardı. Ayrıca Hatib el-Bağdadî; "Kabrinin üzerinde aylarca cenaze namazı kılındı. Ölümüne üzülen birçok alim ve edebiyatçı, hakkında şiirler yazdı."[65]

---

[60] Işıltan, "Taberî", *İA*, XI,594.
[61] Atik, *Taberî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi*, s. 13.
[62] Bağdadî, *Tarihu Bağdat*, II, 163; Hamevi, *Mucemu'l-Üdebâ'* XVIII, 42; Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'ıyyeti'l-Kübrâ*, III, 122.
[63] Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, II, 166; İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-A'yân*, III;332; Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'ıyyeti'l-Kübrâ*, III, 126; İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, 326.
[64] Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, II, 166; Zehebî, *Tezkire*, II, 715; Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'ıyyeti'l-Kübrâ*, III, 126; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XI, 147.
[65] Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, II, 166.

Taberî'nin ölüm tarihinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları onun hicri 311 veya 316'da vefat ettiğini söyleseler de bu görüş zayıftır.[66]

Taberî'nin defin işi ile ilgili olarak da ihtilaflar bulunmaktadır. Yâkut el Hamevî defin işinin yukarıdaki şekliyle anlatımın sadece Hatip el-Bağdâdî tarafından ifade edildiğini, başka rivâyetlerde ise, öldüğü günün gecesi ve çok az bir cemaat tarafından defnedildiğini belirtmektedir.[67]

İbn Hallikan da bu konuda şöyle bir müşâhedesini zikretmektedir: "Mısır'da, Garâfetu's-Suğra da ziyaretgah olan bir kabir gördüm. Mezar taşında, bu İbn Cerîr et-Taberî'nin kabridir, diye bir yazı vardı. İnsanlar "tarih sahibi Taberî budur" diyorlardı. Bu doğru değildir. Sahih olan onun kabrinin Bağdat'ta olmasıdır.[68] İbn Hallikan'ın da belirttiği gibi kabrinin başka yerde olduğu şeklindeki haberler sağlıklı değildir. Taberî'ye ait olduğu iddia edilen kabirler ona ait olmayıp belki de onun adına kurulmuş ziyaret makamlarıdır.

İbn Tangrıberdi ise Taberî'nin Şevval ayında Horasan'da vefat ettiğini kaydetmektedir.[69]

İbn Cevzi de "Taberî'nin ölüm hali gizli tutuldu, zira insanlar onun gündüz gözü ile defnedilmesine mani oldular ve onu Râfızîlikle, hatta daha da ileri giderek ilhadla itham ettiler." demektedir.[70]

1.1.3. İlmi Seyahatleri ve Hocaları

Taberî'nin ilk tahsiline doğduğu ve çocukluğunun geçtiği yer olan Âmul'de başladığını daha önce belirtmiştik. O babasının da teşvikiyle Âmul'un en mümtaz şahsiyetlerinden ders ve feyiz almış, tahsilini tamamlamak için Rey, Basra, Kufe, Suriye ve Mısır gibi ilim merkezlerine seyahatler yaptıktan sonra hilafet merkezi olan Bağdat'a gelmiş ve ölünceye kadar da orada ikamet etmiş, okumuş, okutmuş, tefsir, meâni, kırâat, hadis, fıkıh ve tarih alanlarında bir otorite olmuştur.

---

[66] Hamevi, *Mucemu'l-Üdebâ'* XVIII, 94; Zuhayli, *et-Taberî,* 33-34.
[67] Hamevi, *Mucemu'l-Üdebâ'* XVIII, 40; Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, II, 166; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 147.
[68] İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-A'yân*, III, 332; Zuhayli, *et-Taberî,* s. 34.
[69] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, s. 125.
[70] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, s. 125.

Zamanında tefsir, hadis, fıkıh, kıraat ve tarih ilimlerinde şöhretine erişecek kimse bulunmayan Taberî, İslam aleminin ilim merkezlerini dolaşmış, o merkezlerdeki ulemadan ilim almıştır.

Bu merkezler ve oralarda kendilerinden ilim aldığı mümtaz şahsiyetler şunlardır:

1.1.3.1. İran

Taberî, ilk önce Rey'de Muhammed b. Humeyd er-Râzî (v. 248/862)'den hadis, Ahmed b. Hammad ed-Dûlâbî (v. 310/724)'den tarih, Seleme b. El-Mufaddal ve İbn İshâktan meğâzî, Ebû Mukâtil'den de Irak ehlinin fıkhını almıştır.[71]

1.1.3.2. Irak

Ahmed b. Hanbel'den ilim almak için Bağdat'a gelmişse de, onun sağlığına erişememiş, tekrar memleketine dönmeyi düşünmeyerek, Basra'ya gitmiş, orada Muhammed b. Abdi'l-A'lâ es-San'ânî, İmad b. Mûsâ el-Gazzaz (240/854), Muhammed b. Mûsâ el-Haraşî, Muhammed b. El-Muallâ, Ebu'l-Eş'as (253/867), Bişr b. Muaz ve Muhammed b. Beşşâr (İbn Bündar) (252/866)'ı dinlemiş.[72] Vâsıt'a da giderek oradakilerden de ilim aldıktan sonra[73], bilgisini artırmak için Kûfe'ye seyahat etmiş ve orada Hannad b. Es Seri et-Temîmî (243/867), İsmail b. Mûsâ (245/859), Ebû Kureyb Muhammed b. El-Âlâ el-Hemezânî, (248/862)'den hadis yazmış[74] ve Süleyman b. Abdirrahman et-Talhî'den kıraat almıştır.[75]

Taberî, Basra, Vâsıt ve Kûfe'de ilim meclislerini dolaştıktan sonra tekrar Bağdat'a dönmüş, bir müddet orada kalıp Kur'ân ilimleri ve kıraat dersleri almış, özellikle Ahmed b. Yusuf et-Tağlebî'den kıraat ilmini, Hasan b. Muhammed es-Sabbah ez-Za'ferânî'den de Şâfii fıkhını öğrenmiştir. Bağdat'ta Ebû Said el-İstahrî (h. 328)'den fıkıh dersleri, Dâvud b. Ali'den de zâhiri fıkhını almıştır.[76] Bağdat'ta iken ilmî şöhreti etrafa yayılmış ilim meclislerinde kabul edilen biri haline gelmiştir.[77]

---

[71] Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'ıyyeti'l-Kübrâ*, III, 121; Zuhayli, *et-Taberî,* 39; Ahmed Muhammed el-Hûfî, *et-Taberî, Vezâretu's-sekâfe ve'l-İrşâdi'l-Kavmî,* Kahire, 1382/1963, s. 34-40.
[72] Hamevi, *Mucemu'l-Üdebâ'* XVIII, s. 50; Zuhayli, *et-Taberî,* 40; Hûfî, *et-Taberî*, s. 34-40.
[73] Hamevi, *Mucemu'l-Üdebâ'* XVIII, s. 51; Zuhayli, *et-Taberî,* 40; Hûfî, *et-Taberî*, s. 34-40.
[74] Hamevi, *Mucemu'l-Üdebâ'* XVIII, s. 51; Zuhayli, *et-Taberî,* 40; Hûfî, *et-Taberî*, s. 34-40.
[75] Zuhayli, *et-Taberî,* s. 40.
[76] Hamevi, *Mucemu'l-Üdebâ'*, XVIII, 53,54; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s.326; Şemseddin Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebi, *Siyeru Alâmi'n Nübelâ* I-XXV, (thk. Şuayb el-Arnavut, Ekrem el-Bûsi), Müessetü'r-Risâle, Beyrut, 8. Baskı, 1410/1990, XIV, 267-282.
[77] Zuhayli, *et-Taberî,* s. 41.

1.1.3.3. Şam

İlme susamış olan Taberî, bu kadarla iktifa etmeyerek Beyrut'ta el-Abbas b. Velîd el-Mukrî'ye Şamlıların rivâyetiyle Kur'ân-ı Kerim'in tamamını okumuştur.[78]

1.1.3.4. Mısır

Taberî Irak'tan sonra Şam ve Mısır'a doğru yola çıkmıştır. Ahmed Tûlun'un ilk devirleri olan 253/867 senesinde Mısır'a girmiş, orada er-Rebi' b. Süleyman el-Murâdî (270/884), İsmail b. Yahya b. İbrahim el-Müzenî (264/877) ve Muhammed b. Abdillah b. Abdi'l-Hakem (v. 268/881'den Şâfii fıkhını almıştır.[79]

Mısır'da bir müddet ikamet eden Taberî, tekrar Şam'a dönmüş, Şam'da kısa bir süre ilmî faaliyetlerde bulunduktan sonra Mısır'ı tekrar ziyaret etmek istemiş ve 256/877 senesinde ikinci bir defa Mısır'a gelmiş, Yunus b. Abdi'l-A'lâ es-Sadafî (264/877)'den Hamza ve Verş kıratlarını almıştır. Taberî, bu gelişinde istek üzerine arûz dersleri vermiştir.[80]

Taberî'nin Mısır'a geliş tarihlerinde ihtilaf mevcuttur. İbn Asakir'e göre 876-877'de Mısır'da bulunmuştur. Yâkût el-Hamevî'ye göre Mısır'a ilk defa 867'de ve Suriye seyahatinden sonra, ikinci defa da 869-870'de gitmiştir. Kendi tarihine göre ise 871-872 yıllarında Bağdat'ta bulunmaktadır.[81]

Vatana Dönüşü ve Bağdat'a Yerleşmesi:

Taberî, bu bereketli ilmî seyahatlerden sonra Mısır'dan ayrılıp vatanına dönmüştür. Yolda Bağdat'ın Selam Şehri'ne gitmeye niyetlenmiş, ancak daha sonra Taberîstan'a, oradan da doğum yeri olan Âmul'e yönelmiştir. Bu, Taberî'nin ilim için yola çıktıktan sonra Taberîstan'a yaptığı ilk ziyarettir. Burada fazla kalmayan Taberî, Bağdat'a dönmüş ve Beradân şehrine yerleşmiştir. Taberî burada meşhur olmuş ve şöhreti etrafa yayılmıştır.[82]

---

[78] Hamevi, *Mucemu'l-Üdebâ'* XVIII, 66; Zuhayli, *et-Taberî,* s. 41; Zehebî, *Siyeru'n-Nübelâ*, XIV, 270
[79] Hamevi, *Mucemu'l-Üdebâ'*, XVIII, 56; Zuhayli, *et-Taberî,* 42.
[80] Hamevi, *Mucemu'l-Üdebâ'*, XVIII, 56; Zuhayli, *et-Taberî,* 42.
[81] Işıltan, "Taberî", XI, 594.
[82] Hamevi, *Mucemu'l-Üdebâ'*, XVIII, 56; Zuhayli, *et-Taberî,* 43.

Taberî, Taberîstan'a 290 h. yılında ikinci bir ziyarette bulunmuş fakat kısa bir süre kalmış, Bağdat'ın cazibesi onu tekrar kendisine çekmiştir.[83]

Daha sonra Taberî, Bağdat'a yerleşerek tedris ve te'lif faaliyetlerine ağırlık vermiştir. Bağdat, alimlerin, fakih ve ediplerin merkezi olduğundan onlarla ilmî sohbetlerde bulunmuştur.[84]

Hatîp el-Bağdâdî, Taberî'nin vefatına kadar Bağdat'ta ikamet ettiğini belirtmektedir.

1.1.3.5. Diğer Seyahatleri ve Hocaları

Taberî bunlardan başka, çeşitli merkezlerde şu isimlerden de ilim almıştır:

Muhammed b. Abdi'l-Melik b. Eş-Şevârib (244/858), İshâk b. İsrâîl (254/868), Ebû Hemmam el-Velîd b. Şura' (243/857), Ahmed b. Meni el-Beğavî (243/857), Ya'kub b. İbrahim ed-Devrakî (252/866), Amr b. Ali (249/863), Ebû Mûsâ Muhammed b. El-Müsenna (252/866), Abdu'l-A'lâ b. Vâsıl, Süleyman b. Abdi'l-Cebbar, Hasan b. Kur'a, ez-ZÜbeyyr b. Bekr, Muhammed b. Ebî Ma'şer, Ebû Hemmam es-Sekünî, Süfyan b. Veki' Fazl b. Es-Sabbah.[85]

1.1.4. Talebeleri

Hanbelilerin de tesiriyle vaktinin büyük bir kısmını evine kapanarak te'lifle geçiren Taberî, okumak için kendisine müracaat edenlerin arzularını da yerine getirmede büyük gayretler sarf ederek onları okutmuştur.

İlmi kudretiyle etrafındakilerin dikkatini çeken böyle bir alimden büyük bir grubun ilim tahsil etmesi gâyet tabiidir. Ancak Bağdat'ta sayıları kabarık olan Hanbelilerin baskısı ile birçok talebenin Taberî'den ilim alması mümkün olmamıştır. Bu sebeple Taberî'nin talebelerinin sayısı pek fazla değildir.

---

[83] Hamevi, *Mucemu'l-Üdebâ'*, XVIII, 56.
[84] Hamevi, *Mucemu'l-Üdebâ'*, XVIII, 60- 61; Zuhayli, *et-Taberî,* 43.
[85] Hocaları hk. bkz. İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, s. 326; Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, II, 162- 169; Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'ıyyeti'l-Kübrâ*, III, 121; *Zehebî, Siyeru'n-Nübelâ,* XIV, 268-269; Zehebî, *Tezkîratü'l-Huffaz,* II, 710, 711.

Geniş bir kültüre sahip olan Taberî'den pek çok kimseler istifade etmiş ilim almışlardır. Bunlardan birkaç tanesi şunlardır:

Kıraat, tefsir, edeb ve tarih ilimlerinde ün salmış olan Kufe kadısı Ebû Bekr Ahmed b. Kamil (350/961), Abdülaziz b. Muhammed et-Taberî, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Yahya, Ebu'l-Ferec el-Muafi b. Zekeriyya, Ali b. Abdülaziz ed-Dulabi, Ebu'l-Hasen ed-Dakiki et-Taberî, Ebû Şuayb el-Harranî, Abdülgaffar el-Hasibi (369/979), Abdülvahid b. Ömer (349/960), Abdullah b. Ahmed el-Fergani (362/972), Ebû Bekr eş-Şâfiî, (354/965), Ebû Ahmed b. Adî, Mahled b. Ca'fer el-Bâkerhî, Kadı Ebû Muhammed b. ez-Zebr, Ahmed b. el-Kasım el-Haşşab, Ebû Amr Muhammed b. Ahmed b. Hemdan (376/986), Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub et-Tabaranî (360/970) ve daha pek çok zevat ondan ilim almıştır.[86]

1.2. Taberî ve İlmi Kişiliği

Muhammed b. Cerir et-Taberî, genel kabule göre müfessirlerin başıdır. Müctehid imamlardan biridir. Onun yaşadığı dönemde kendisine ulaşacak kimse olmayacak şekilde ilim sahibi biridir. O Allah'ın kitabını ezberlemiş, Kur'ân'ın inceliklerini gören, Kur'ân'ın ahkâmını anlayan, sünneti ve rivâyet yollarını, hadislerin sahih olanları ve zayıf olanlarını, nâsihini mensuhunu bilen, sahabenin ve tabiinin rical bilgileri ve o güne kadar olan insanlık tarihini bilen bir insandı.[87]

Sakin, halim bir alim ve ilim yönüyle şahsiyet sahibi bir zat olan Taberî, sahip olduğu geniş kültür ve islami ilimlerin kendisine kazandırdığı üstün seciye ile çevresinde takdir toplayan, ilmine güvenilen ve görüşü alınan bir kimsedir. Hükümdarlar ve vezirlerle herhangi bir münasebeti olmamış, çok defa kendilerini ilme hasretmiş olan kimselerde görülen alçak gönüllülüğü, onun vakar ve haysiyetini zedelememiş, inandığı ve doğru bulduğu görüşleri her yerde, cesaretle müdafaa etmesine engel olmamıştır.

Taberî, bütün himmet ve gayretini ilme teksif etmiş, çocukluğundan hayatının son anına kadar hep ilim yolunda olmuş, seksen altı yıl dolu dolu yazma, okuma ve okutmayla iç içe bir hayat yaşamıştır.

---

[86] Talebeleri hk. bkz. 39 no'lu dipnottaki kaynaklar.
[87] Suyûtî, *Tabakâtü'l-Müfessirin*, s. 82; Suyûti, Tabâkâtü'l-Huffâz, s. 307.

Devrin büyük üstadlarıyla ilmi sohbetlerde bulunan Taberî, Sem'ânî'nin ifadesiyle onları aşmıştır.[88] Sem'ânî, Taberî için "Kıraat ve tefsirde zamanının otoritesidir. Hadiste derin bir vukufiyete sahip olup, tarihçiliği de meşhurdur." demektedir.[89]

İbn Hallikan'ın belirttiğine göre Şeyh Ebû ishâk Şirazi, "Tabakatu'l-Fukaha" adlı eserinde Taberî'yi büyük müctehidler arasında göstermiştir. İlk önce Şafii olan Taberî sonradan kendi mezhebini kurmuş farklı görüş ve tercihlerde bulunmuştur. Bu durum kendi kevrinde Taberî'ye bazı sataşmalara sebep olmuşsa da Ebû İshak Şirazi gibi islamı iyi bilen kimseler, bunun garazkarlıktan doğduğunu belirtmişlerdir.[90] Ona uyan ve mezhebini taklid edenler vardır. İbn Tarara olarak bilinen Ebu'l-Ferac el-Müâfi b. Zekeriya en-Nehrevânî onun mezhebi üzerineydi. O güvenilir bir râviydi.[91]

Taberî uzun ömrünün büyük bir kısmını islami ilimleri öğrenmek için geçirmiş, geride, kalan süre içinde ise hem kitap telif etmiş, hem de öğrenci yetiştirmiştir. Kendisini bu işlerden alıkoyacak herhangi bir görevi bulunmadığı için telif faaliyeti son derece verimli olmuş, çeşitli konularda pek çok kitap yazmıştır. Hatip Bağdâdî'nin rivâyetine göre, ömrünün 40 yılını kitap telifiyle geçirdiği düşünülecek olursa, yazdığı kitapların varak olarak toplamı bir günde 40 varakın yazıldığına delalet eder[92] ki Taberî'nin 40 yıl boyunca bu işi nasıl yürütebildiğine hayret etmemek mümkün değildir. Ortalama 500 varaka ulaşan bu eserlerin çoğu zamanımıza kadar gelememiştir.

Taberî, tefsir, hadis, kıraat, fıkıh ve tarih ilimlerinde otoritedir. Nevevi onu Tirmizi ve Nesâi tabakasından saymaktadır. O, birçoklarından hadis almıştır. Bunların içinde Buhâri ve Müslim'in de hocaları bulunmaktadır. Kendisinden de birçokları hadis almışlardır.[93]

---

[88] Hüseyin Algül, *İslam Tarihi*, Gonca Yay., İstanbul, 1986, I, 32; M. Şemseddin Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları, Tarih ve Müverrihler* (nşr. Yüksel Kanar), Endülüs Yay., İstanbul, 1991, s. 34.
[89] Algül, *İslam Tarihi*, I, 32; Günaltay, *Tarih ve Müverrihler*, s. 35.
[90] İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-A'yân,* III,332.
[91] İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-A'yân,* III,332.
[92] Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, II, 163; Hamevi, *Mucemu'l-Üdebâ'*, XVIII, 41- 44; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XI, 145; Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'ıyyeti'l-Kübrâ*, III, 122.
[93] Zuhayli, *et-Taberî,* s. 47.

Batıda tarihiyle şöhret kazanan Taberî, doğuda ise daha ziyade islami ilimler sahasında yazdığı eserlerle ün salmıştır. Hayatını kaleme alan bütün eserler, onun değer ve kıymetini bildiren rivâyetlerle doludur Biz onlardan yalnız birkaç tanesini zikretmekle iktifa edeceğiz.

Ebû Bekr b. Huzeyme: "Zamanında yeryüzünde Taberî'den daha âlim kimse bilmiyorum. Muhakkak ki Hanbeliler ona zulmettiler."[94]

Ebû Muhammed Fergânî şunu söyledi: "İbn Cerîr cahil, kindar, zındık, kimselerden gelen eziyet ve işkencelere rağmen kınayanın kınamasına aldırış etmezdi. İlim sahipleri onun ilmini, dünyaya karşı zühdünü, dünyayı bir tarafa bırakmasını, azla yetinmesini inkar edemez. Kendisine kadılık teklif edilmesine rağmen o kabul etmemiştir."[95]

Meşhur fakih Ebû Hamid el-İsferâini: "Bir kimse Taberî'nin tefsirini elde etmek için Çin'e kadar gitse çok bir şey yapmış olmaz."[96]

El-Kıftî, "Taberî tefsirinden daha büyük ve onun kadar faydalı bir tefsir görülmedi."[97] demektedir.

Ebu'l-Kasım el-Hüseyin b. Hubeyş el-Verrâk: "Ebû Ca'fer, benden kıyas hakkında yazılmış kitapları toplamamı istedi. Ben de otuz küsür kitap topladım, kendisine verdim. Kısa bir süre sonra onları bana iade etti. Baktım ki kitapların her yerine kırmızı işaretler koymuştu."[98]

İbn Hallikan: "Çeşitli sahalarda eserler vermesi onun ilminin genişliğine ve onun üstünlüğüne işaret etmektedir. O müctehid imamlardandır."[99]

Harun b. Abdulaziz, Taberî'den şunu nakletmektedir: "Mısır'a geldiğimde beni karşılayıp imtihan edenlerden başka ilim ehlinden kimse kalmamıştı. Bir gün biri bana geldi. Daha önce meşgul olmadığım halde bana aruzdan bir şey sordu. Ona "bu gün aruzdan bir şey diyemem, yarın gel" dedim. Bir arkadaştan Halil b. Ahmet'e ait

---

[94] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 146; Hamevi, *Mucemu'l-Üdebâ'*, XVIII, 43; Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, II, 164; Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz,* II, 712.
[95] Suyûtî, *Tabakâtü'l-Müfessirin*, s. 83.
[96] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 146; Hamevi, *Mucemu'l-Üdebâ'*, XVIII, 42; Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'ıyyeti'l-Kübrâ*, III, 123.
[97] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 131.
[98] Zuhayli, *et-Taberî,* 44 -45; Hamevi, *Mucemu'l-Üdebâ'*, XVIII, 81.
[99] İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-A'yân,* III, 332; Zuhayli, *et-Taberî,* 44-45.

aruzu istedim. Gece ona göz attım. Aruz bilgim olmadığı halde geceledim, ama aruzu bilerek sabahladım."[100]

Suyûtî, "Taberî'nin tefsiri, tefsirlerin en büyüğü ve en heybetlisidir."[101] der. Yine Suyûtî, "Mutlak olarak Taberî müfessirlerin başıdır. O'nun gibisini ne ondan öncekiler ve ne de ondan sonrakiler yapabildiler."[102] demek sûretiyle onun kıymetini göstermektedir.

Taberî'yi en iyi tanımlayan ve darb-ı mesel haline gelmiş olan söz şudur: "O, Kur'ân dışında hiçbir şey bilmeyen bir kâri kadar kâri, hadisten başka bir şey bilmeyen bir muhaddis kadar muhaddis, fıkıhtan başka bir şey bilmeyen bir fakih kadar fakih, nahivden başka bir şey bilmeyen bir dilci kadar dilci ve hesaptan başka bir şey bilmeyen bir muhasib kadar muhasib idi.[103]

Zehebî, Taberî hakkında şu değerlendirmeleri yapmaktadır: "Göz alıcı eserlerin sahibi Ebû Cafer 310 yılında vefat etmiştir. Güvenilir ve doğru sözlü biriydi, kendisinde zarar vermeyecek derecede Ali taraftarlığı ve mevâlî taraftarlığı vardı. Hafız Ahmed b. Ali es-Süleymanî: "O rafizîlerdendi" diyerek onu yerer. Bu bir yalancının sözüdür. Tam aksine İbn Cerîr güvenilir İslam âlimlerindendir. Hatadan uzak olduğunu söyleyemeyiz. Ama doğru olmayan bir şeyin peşine düşerek veya arzularımıza uyarak birine iftirada bulunmak bize helal olmaz. Ayrıca âlimlerin birbirleri hakkında söylediklerini dikkatlice değerlendirmeliyiz. Hele hele söz konusu olan büyük bir âlimse."[104]

Taberî'nin hem ilmî kudretini ve hem de devlet ricâline yaklaşmamasını göstermesi açısından hakkında nakledilen şu rivâyet de dikkat çekicidir. Abbâsi halifelerinden el-Müktefi[105] ulemâ arasında şartları muttefekun aleyh olan bir vakıf kitabının yazılmasını ister. Halifeye bunu, Muhammed bin Cerir et-Taberî'den başkasının yapamayacağı söylenir. Bunun üzerine halife bu görevi Taberî'ye verir.[106]

---

[100] Hamevi, *Mucemu'l-Üdebâ'*, XVIII, 56.
[101] Suyûtî, *el-Itkân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* II, 1237.
[102] Suyûtî, *Tabakâtü'l-Müfessirin*, s. 83.
[103] Hamevi, *Mucemu'l-Üdebâ'*, XVIII, 61.
[104] Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl,* I-VI, (thk. Ali Muhammed el-Bicâvî), Dâru'l-Fikr, , Mısır, 1383/1963, IV, 418-419.
[105] Abbasi halifelerinin onyedincisi olup, 264 /877 tarihinde doğmuş, 289/901 'de babasının yerine hilafete geçmiştir. Altı senelik hilafetinden sonra 295/907'de 31 yaşında vefat etmiştir.
[106] İbn Kesir'e göre: Taberî'ye bu görevi veren şahıs Halife Muktedir'dir. Bkz. İbn Kesîr, el-Bidâye, XI, 146.

Taberî istenilen nitelikteki vakıf kitabını yazar ve halifeye takdim eder. Bu kıymetli eseri halife mükâfatlandırmak isterse de Taberî kabul etmez. Halife'den sadece Câmi avlularında dilencilik yapan kişilerle ilgilenmesini ister.[107]

1.2.1. Yaşadığı Dönemin Şartları ve Özellikleri

Tarihçiler, Abbâsi hilafetini genellikle iki döneme ayırırlar. Taberî, etkinliğin, Araplardan, Fars ve Türk gibi acem olarak nitelenen diğer İslam unsurlarına geçmeye başladığı Abbâsi hilafetinin II. Döneminde yaşamıştır. Tarih olarak, 232/847- 447/1055 yıllarına tekabül eden bu dönemin başlıca özellikleri şunlardır:

Abbasi Devleti'nin ikinci dönemi, devletin parçalandığı ve Bağdat'taki halifenin etkisinin isimde kaldığı bir dönemdir. Bu dönemde merkezden ayrılan her parça, birer askeri, siyasi ve ilmi merkez haline gelmiştir.[108]

Her ne kadar bu dönem, siyasi etkinlik yönünden Abbâsi Devleti'nin çözülme ve yıkımının başlangıcı olsa da, kültür ve medeniyet yönünden takdire şayandır. Önceden İslam kültür ve medeniyetinin merkezi sadece Bağdat iken, bağımsız devletlerin kurulmasıyla, medeniyet, ilim ve marifette Kurtuba, Kahire, Buhara gibi Abbâsilerin başşehriyle rekabet eden yeni merkezler ortaya çıkmıştır.[109]

Emevîlerin son dönemi ve Abbâsilerin ilk döneminde Arapçaya çevrilen Yunan kültürel mirası, anlaşılmayı, şerh edilmeyi ve geliştirilmeyi bekliyordu. İşte Abbâsi Devleti'nin ikinci döneminde bu iş yapılmaya çalışılmış ve bunun neticesinde de daha önce geçtiği üzere, bir taraftan merkezden ayrılan parçalar eskiye nazaran daha çok geliştikleri gibi, diğer taraftan da ilmi faaliyet de daha fazla artmıştır.[110]

Abbâsi Devleti'nin ikinci dönemi kendisi ile başlayan Halife Mütevekkil, ehl-i hadise destek vererek Sünnilerin Mutezileye karşı galebe çalmasına Yardımcı olmuş ve devletten aldığı bu yardım ile Sünni İslam düşüncesi, bir daha kaybetmemek üzere egemenliğini kurmuştur. Sünni düşüncenin bu egemenliği, daha ileri noktalara giderek, bir dönem Abbâsi Devleti'nden ciddi baskılar görmüş olan Ahmed b.

---

[107] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 146; Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz,* II, 711; Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'ıyyeti'l-Kübrâ*, III, 124.
[108] Aydın, *Taberî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi,* s. 18.
[109] Aydın, *Taberî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi,* s. 18.
[110] Aydın, *Taberî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi,* s. 18.

Hanbel'in yolunu izleyenler, bu değişim ile birlikte Bağdat'ta en etkin olan kesim olmuştur.[111]

Taberî'nin yaşadığı hicri üçüncü asırda İslam düşüncesi bütünüyle tekemmül etmemiş olsa da, ana boyutları ortaya çıkmış idi. Bu dönemde ister akide, ister fıkıh yönünden olsun, mezhepler teşekkül etmiş ve başta Yunan ve Hint kültür mirası olmak üzere, yabancı kültürlerin, Arapçaya nakledilmesi işlemi büyük oranda tamamlanmıştı. Öte yandan, kıraat, tefsir ve hadis gibi ilimlerin ana ilkeleri tespit edilerek, bu alanlarda temel kaynaklar telif edilmiş bulunmaktaydı.[112]

Taberî'nin yaşadığı dönemde, Bağdat, Basra, Kûfe şehirleri ile Şam ve Mısır yöresi ilim merkezlerindendi. Bu merkezlerin önemli bir kısmını ilim tahsili için ziyaret eden Taberî, Müslüman tabiplerin önde gelen isimlerinden olan Ebû Zekeriyâ er-Râzi, Zâhiri mezhebinin imamı Dâvud ez-Zâhiri, Ebu'l-Hasan el-Eş'ârî, Şafii mezhebinin önde gelen âlimlerinden Rebî' b. Süleymân el-Ezdî, Hanefi mezhebinin önde gelen âlimlerinden Ebû Ca'fer en-Nahhas gibi İslâm düşüncesine önemli katkıları olan âlimlerle hemdem yaşamıştır.[113]

Taberî, Mısır'dan dönüp Bağdat'a yerleştikten sonra Zehebî'ye göre iki[114], Subkî'ye göre ise on sene[115] Şafii mezhebine göre fetva vermiştir. Fakat daha sonra ileri sürdüğü görüşlerinde ve mezhep fakihleriyle giriştiği tartışmalarda mezhep görüşlerine muhalif kalmaya başladığı zaman, öğrencileri tarafından da destek görmesi üzerine bağlı bulunduğu Şafii mezhebinden ayrılmış, kendisi ayrı bir mezhep kurmuştur. Bu mezhebe, müntesipleri tarafından babasına nisbetle "Ceririyye" adı verilmiştir. Bu mezhep prensipten daha çok pratik açısından Şafiilikten ayrılmış, fakat IV. yüzyılda taraftarlarının azalması ve kısa bir süre sonra hiç kalmaması sebebiyle unutulmuştur.

Taberî, derslerinden istifade etmeyi düşündüğü Ahmed b. Hanbel'e mülaki olamamış, Ahmed b. Hanbel onun Bağdat'a gelmesinden az önce vefat etmiştir.[116]

---

[111] Aydın, *Taberî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi,* s. 19.
[112] Hûfi, *et-Taberî*, s. 11-26.
[113] Hûfi, *et-Taberî*, s. 7-26.
[114] Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz,* VI, 712.
[115] Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'ıyyeti'l-Kübrâ*, III, 123.
[116] Işıltan, "Taberî", XI, 594.

Taberî'nin, Hanbelilerle olan mücadelesinin en mühim sebebi, onun İhtilâfu'l-Fukaha adlı eserinde Ahmed b. Hanbel'e yer vermemesi ve onu fakihlerden addetmeyip, muhaddislerden saymasıdır.[117] Bunun nedeni sorulduğunda, Taberî, Ahmed b. Hanbel'in fakih değil muhaddis olduğunu söylemiştir. Bu cevap, Taberî'nin, zaten farklı hiçbir görüşe açık olmayan, ilimden bihaber Hanbelilerin hışmına uğramasına sebep olmuştur. İlhad ve Râfizîliğin mânasını bile bilmeyen söz konusu Hanbeliler, bunanla yetinmeyerek Taberî'yi ilhad ve Rafızîlikle itham etmişlerdir.[118] Bundan dolayı gerek sağlığında ve gerekse vefatından sonra aleyhinde pek çok dedikodu edilmiş, evi taşlanmış, bu durum o dereceye kadar varmış ki, Hanbeliler onun derslerini dinlemeyi yasaklamışlar, hadis almak için bile olsa insanların kendisiyle görüşmesine mani olmuşlar, hatta, vefat ettiğinde bile ona olan husumetlerini sürdürüp, onun gündüz vakti defnedilmesine engel olmuşlardır.[119] Kaynaklar Taberî'nin, Ahmed b. Hanbel'den ilim almak için Bağdat'a geldiğini, fakat onun vefatından sonra Bağdat'a ulaşabildiğini, bunun üzerine memleketine dönmeyerek Basra'da tahsiline devam ettiğini belirtiyorlar. Bu yüzden iki imam arasında herhangi bir husumet olmadığı gibi Taberî, İmam Ahmed b. Hanbel'in değerini ve mertebesini inkar etmiş de değildir.

Bu sebepten başka sebeplerin de Hanbelileri, Taberî aleyhine tahrik ettiğine şüphe yoktur. Ahmed b. Hanbel mensupları, "Allah'ın arşta oturmasına ne dersin" dediklerinde Taberî bunun muhal olduğunu söylemiş ve şu beyitleri irşad etmiştir.

سبحا ن من ليس له انيس ولا في عرشه جليس

"Arkadaşı (eşi) olmayan ve arşında oturan birisi bulunmayan zatı noksan sıfatlardan tesbih ve tenzih ederim." Böylece Hanbelilerin şimşeklerini üzerine çeken Taberî, onların her türlü zulümlerine ve râfizîlikle ithamlarına hedef olmuştur.[120]

Bu sebeplerden biri de İsra sûresinin 79. âyetinde "…belki Rabbin seni övülen bir makama ulaştırır" mealindeki âyetin izahında ortaya çıkmıştır. Taberî bu ifadedeki övülen makamı, Hz. Peygamber'in müminlere şefaat edeceği bir makam

---

[117] Hamevi, *Mucemu'l-Üdebâ'*, XVIII, 59; Işıltan, "Taberî", XI, 594; Günaltay, *Tarih ve Müverrihler*, 39-40.
[118] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 146.
[119] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 146; Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, II, 164, Hamevi, *Mucemu'l-Üdebâ'*, XVIII, 59; Zuhayli, *et-Taberî*, 77-78.
[120] Hamevi, *Mucemu'l-Üdebâ'*, XVIII, 58-59.

olarak tefsir etmiştir. Ahmed b. Hanbel'e göre ise bu makam, arş üzerinde Allah Teâla'nın yanında Hz. Peygambere tahsis edilen yerdir.

Rivâyete göre, Taberî, Hanbelilerin kabul ettikleri tefsir şekline muhalefet ederek onları tahrik etmiştir. Kışkırtılan mutaassıp avam tabakasının kızgınlığı karşısında Taberî evine kapanmaya mecbur kalmış, ancak polis müdahalesi sayesinde can güvenliği sağlanmıştır. Düşmanları onun Rafizi temayüllere sahip olduğunu iddia ederek devlete bir ithamname vermek sûretiyle hukuki yoldan da zarara uğratmaya çalışmışlardır.

Burada dikkati çeken nokta Taberî'nin başka bir şey ile değil, Râfızîlik ile itham edilmiş olmasıdır. Bazı kimseler bu ithamı Taberînin ayakların meshi konusunda söyledikleriyle bağlantı kurarak açıklamaya çalışırken, Taberî'nin Ğadiru Hum hadisine ilgi gösterip bu konuda bir kitap hazırlaması ve tarih kitabında Hz. Ali ve soyundan gelenler için 'aleyhi's-selâm ifadesini kullanmasının bu tip ithamların yapılmasına zemin hazırladığını söyleyenler de olmuştur.[121]

Gerek Hanbelilerin rafizilikle ithamları, gerek Taberî'nin tefsirinde ayakları yıkama ile ilgili kullandığı ifadelerin hakkıyla anlaşılamaması ve gerekse isim benzerliğinin[122] meydana getirdiği yanlış kanaatler bazı İslam âlimlerini Taberî hakkında bu tür düşüncelere sevk etmiştir. Halbu ki bu büyük İslam âlimi hakkında rical kitaplarında yer alan ifadeler incelendiğinde bu tür yakıştırmalar ve zanlar kendiliğinden ortadan kalkar.

Zehebî, Taberî hakkında, sika olmakla beraber, az da olsa Şiiliğe temayülü olduğunu belirtmektedir.[123] Onun bu Şiiliği, şianın akidelerini benimsemiş olmasını gerektirmemektedir. Zaten bu husus eserlerinde de görülmemektedir. Yalnız Ebû Bekir b. Ebî Dâvud (ez-zahiri) es-Sicistânî'nin Ğadiru Hum hadisi hakkında konuşması üzerine, dört halifenin faziletleri hakkında eseri kaleme almış, deliller getirerek Ğadiru Hum haberinin sıhhati üzerine konuşmuş, müdakkik bir alim olarak

---

[121] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 124 -125.

[122] Bazı âlimler, h. 226/310 arasında yaşamış olan, "İmâmiye" imamlarından olan, aynı isim ve nisbeyi taşıyan hatta künyesi dahi aynı olan Muhammed b. Cerir b. Rüstem b. Cerir et-Taberî el-Âmûli (Ebû Ca'fer) isimli zatı müellifimizle karıştırmış ve ona Şiilik vasfını isnad etmişlerdir. Bu konuda bkz. Kehhâle, Mûcemü'l-Müellifin, IX, 146; ez-Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl,* IV,419; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 147; Âlûsi, *Ruhu'l Meâni,* V, 78.

[123] Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, IV,419; Zuhayli, *et-Taberî*, s. 59.

bu hususta ki kanaatini belirtmiştir.[124] Yine Taberî, Tarihinde Hz. Ali ve oğulları için çoğunlukla âleyhi's-selâm tabirini kullanmıştır ki, bu tabir de araştırmacıların gözünden kaçmamıştır. Bütün bunlara rağmen onun bu hareketinin, tam bir ilim adamı olarak objektif hareket edişinden ve Hz. Ali'ye karşı olan muhabbetinden kaynaklanmış olabileceği anlaşılmaktadır.[125]

İbn Cevzî de eserinde insanların onu Râfizîlikle itham edişlerinin sebebini "Taberî, iki ayağa mesh edilmesini caiz görür ve yıkanmasını caiz görmez" demek sûretiyle izah eder.[126] Aslında bu husus bir kıraat meselesidir. Bu konunun her iki tarafı da alimler tarafından tartışılmıştır.[127] Her nedense, Taberî'ye, abdestte ayak yıkamanın farz olmadığı, kişinin, mesh ile yıkama arasında muhayyer olduğu görüşü nisbet edilmiş ve o bu görüşte meşhur olmuştur[128] Büyük bir âlim olan Elmalılı Hamdi Yazır dahi, abdest âyetinin tefsirinde[129] Taberî, mükelefin mesh ile gasl arasında muhayyer olduğunu söylemiştir[130] diyerek Taberî'nin bu görüşüyle tanınmasına sebep olanlardan olmuştur. Kanaatimizce Elmalılı Hamdi Yazır bu konuda ya Taberî'nin tefsirine ulaşamamış ya da ulaştığı halde bakma ihtiyacı hissetmemiştir.

Oysa Taberî'nin böyle bir şey söylemediği, konu ile ilgili âyetin tefsirine bakıldığında görülecektir.[131] Ayrıca İbn Kesîr, Taberî'nin tefsirinde ayakların yıkanması gerektiğini söylerken bu yıkamayla birlikte ovalamanın da olacağını ifade ettiğini, yalnız onun bu ovalama sözünden meshi kastettiği anlaşıldığını, asıl muradının çoğunluk tarafından anlaşılmadığını belirtmektedir.[132] Zehebî de "eserlerinde meshe cevaz verdiği görülmemektedir" demektedir.[133]

---

[124] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 147.
[125] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 124-125.
[126] Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b. El-Cevzî, *el-Muntazam fî Târihi'l-Müluki ve'l-Ümem*, I-XV, (thk. Muhammed Abdülkâdir Ata, Mustafa Abdülkâdir Ata), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1. Baskı, 1412/1992, XIII,217.
[127] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân,* VI, 127-136.
[128] Aydın, *Taberî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi,* s. 12.
[129] Mâide, 5/6.
[130] Elmalılı , *Hak Dîni Kur'ân Dili,* III,1585.
[131] Taberî, *Câmiu'l-beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân,* VI, 126-136.
[132] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 147.
[133] Zehebî, *Siyeru Â'lâmi'n-Nübelâ*, XIV, 277.Ayrıca bkz. Abdülmecit Okcu, "Taberî Tefsirinde Abdest Âyetinin Yorumu ve Taberî'nin Konuyla İlgili Görüşleri Üzerine Bazı Mülâhazalar", *AÜİF Dergisi*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Erzurum, 2003, Sayı: 19, s. 219 -248.

Ahmed b. Ali es-Süleymâni ise: "Bütün bu ithamlar zan ve kizbe dayanmaktadır. Onun hatadan sâlim olduğunu iddia etmemekle beraber, onu Râfizîlik veya Şiilikle de itham etmek ona eziyet etmekten başka bir şey değildir. Zira bazı âlimlerin diğeri hakkında söylediği sözleri teenni ile karşılamak icabeder.[134]

İbn Kesîr Taberî'yi râfizilik ve ilhadla suçlayanlara karşı: "Hâşa! Bundan Allah'a sığınırız. Aksine o, Allah'ın kitabını ve Rasûlullah'ın sünnetini en iyi bilen ve yaşayan biri olarak, İslamın yetiştirdiği en büyük imamlardan biridir." demektedir.[135]

Zamanındaki bir takım mezhep mensuplarınca Râfizîlik ve Şiilikle itham edilmiş olmakla birlikte, bu vasıfları yoktur. Bunlar, müfrit ve mezheplerinde mutaassıp kimseler tarafından ortaya atılmış iddialar, hatta iftiralardır. Çünkü Taberî'nin eserlerinde onun, ne Râfizî ne de Şii olduğuna delâlet edecek ifadeler ve bilgiler yer almaktadır.

1.2.2. Eserleri

Geniş bir kültüre, derin bir ilme, olağanüstü bir zekaya, olgun bir akla, taktik ve telif hususunda geniş bir alana malik olan Taberî, evlilik ve evlat meşakkatlerinden de uzak kalarak kendini ilme vermiştir. Kur'ân-ı Kerim'in hafızı, onun mânasını ve ahkâmını anlayan, kıraat, nasih ve mensuhunu, peygamber, sahabe, tabiin ve sonrakilerin sözlerini iyi bilen ve onların sahih ve zayıflarını ayırt eden Taberî, bu sahada pek çok ilimleri cem etmiş ve bunlar hakkında çeşitli orijinal eserler yazmıştır. Eserlerinin bir kısmı mevcut olmakla beraber, büyük bir kısmı kaybolmuş ve zamanımıza kadar ulaşamamıştır., Fakat bize ulaşanların bile bir ömre sığdırılması zordur. Onun hakkında "İbn Cerir ömrünün kırk yılını her gün kırk sayfa yazarak geçirdi"[136] şeklinde bir rivâyetin bulunması bu hacimli eserlerin nasıl meydana geldiğini göstermektedir. Biz burada eserlerinin her biri hakkında tafsilata girişmeyeceğiz. Bu tafsilatı sadece tefsiri için vermeye çalışacağız.

---

[134] Zuhayli, *et-Taberî*, s. 59.
[135] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 146.
[136] Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'ıyyeti'l-Kübrâ*, III, 122; Suyûtî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, s. 83; Suyûti, Tabâkâtü'l-Huffâz, s. 307.

1.2.2.1. Diğer Eserleri

1. Târihu'l-Ümem ve'l-Mulûk

Dünya tarihi de diyebileceğimiz Taberî'nin bu en büyük eserinin ismi, "Tarihu'l-Ümem ve'l-Mulûk"[137] veya Yâkût el-Hamevî'nin tesbitiyle "Tarihu'r-Rusul ve'l-Enbiya-i ve'l Mulûki ve'l-Hulefâ"[138]dır. "et-Târihu'l-Kebir"[139] veya "Taberî Târihi", "Ahbâru'r-Rusul ve'l-Mulûk"[140] diye de bilinmektedir.

İslam dünyasının Heredot'u olarak bilinen Taberî[141], eserinde yaratılıştan başlayarak 302/914-915 senesine kadar, yani ölümünden sekiz yıl öncesine kadar olan insanlık tarihini içermektedir.[142] İbn Hallikan şu sözlerle bu kitabın değerini ortaya koryar: "Onun Tarih'i en doğru tarih kitabıdır."[143] İbn Kesîr de, kendisi Taberî'den faydalandığı gibi onun rivâyetlerini de överek şöyle demiştir: "Ebû Ca'fer tarih rivâyeti konusunda en güvenilir olanıdır."[144]

Tarih ilminde en önemli kaynaklardan biri olarak kabul edilen bu eser Taberî'ye "Tarihin Babası" ünvanının verilmesine sebep olmuştur. Taberî, Tarihinde "Yıllık" sistemi izlemiştir. Yani olayları yıllarına göre derlemiştir. Genel olarak bu yöntem kitabının tümünde açıkça görülmektedir. Yalnız İslam öncesi dönemde peygamberler zincirini ve peygamberlerin çağdaşı olan kralların geliş sıralarını esas alarak olayları anlattıktan sonra, Hz. İsa ile Peygamberimiz arasındaki "Fetret Devresinde" yaşayan ulusları anlatmıştır. Çünkü İslam öncesi dönemde ulus, devlet, kral ve olayların anlatılmasına ölçü olacak uluslar arası değişmez bir takvim bulunmamaktadır. İslam tarihine ayırdığı bölümde ise hicri 1'den 302'ye kadar geçen olayları kronolojik olarak anlatmıştır.

---

[137] Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, II, 163; Mustafa b. Abdillah Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn,* I-II, Vekaleti'l-Maarifi'l-Celile Matbaası, İstanbul, 1360/1941, I, 297; Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'ıyyeti'l-Kübrâ,* III, 122; Hamevi, *Mucemu'l-Üdebâ'*, XVIII, 40.

[138] Hamevi, *Mucemu'l-Üdebâ'*, XVIII, 44.

[139] Hamevi, *Mucemu'l-Üdebâ'*, XVIII, 68; Bu eserin Türkçede, Tarihi Ca'feri, Tarihi Taberî veya Kısaca Taberî adlarıyla da anıldığı hakkında bkz. Günaltay, *Tarih ve Müverrihler*, s. 41.

[140] Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim li-Eşhüri'r-Ricâli ve'n-Nisâi mine'l-Arabi ve'l Müsta'ribîn ve'l-Müsteşrikîn,* I-VIII, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut,1989, VI, 69.

[141] Zirikli, *el-A'lam*, VI, 69.

[142] Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn,* I,297.

[143] İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-A'yân*, III,332.

[144] Zirikli, *el-A'lam*, VI, 69.

Önemli olayları yılına göre ele almış, eğer olay birkaç sene sürmüşse parçalara ayırmış, yeri gelince bunu ayrıntısıyla açıklayacağını belirtmiştir. İslam düşüncesi verilerini yıllık bir düzenlemeyle yani sene, ay ve günlerine göre takvimlendirmiştir. Bu tür "yıllık yöntem" tamamıyla İslam düşüncesinin bir ürünüdür.[145]

2. Tehzîbu'l-Âsâr ve Tafsîli's-Sâbiti an Rasûlillahi mine'l-Ahbâr

Hadis konulu tamamlanmamış bir kitaptır. Bu eser Taberî'nin harika eserlerinden biridir. Subkî, Tabâkâtı'nda, "Bu, Taberî'nin acaib kitaplarından biridir"[146] demektedir. Hadis rivâyet zincirlerinin son halkalarına, yani sahabelerin adlarına göre tanzim edilmiş bir eserdir. Taberî, eserine Hz. Ebu Bekir ile başlamış ve üstünlük sırasına göre diğer sahabilerle devam etmiştir. Bu eser senedleri sahih olan rivâyetler esas alınarak hazırlanmış müsned tarzında bir eserdir. Taberî, her hadisin turukunu, varsa illetini, hadisten çıkarılacak fıkhi hükümleri, ihtilaf konularını ve delillerini göstermiştir. Taberî bu eserini bitiremeden vefat etmiştir.[147] İbn Asâkir, "ondan sonra gelen insanlar Taberî'nin şerh ettiği şekliyle tek bir hadisi dahi şerh edemedi"[148] demektedir.

3. Tarihu'r-Ricâl mine's-Sahabet-i ve't-Tabiîn

Taberî, bu eserinde derlediği hadisleri nakleden kişilerin biyografilerini vermiştir. İslam tarihi bakımından önemli bir biyografi çalışmasıdır.[149]

4. İhtilâfu'l-Fukahâ veya İhtilâfu Ulemâi'l-Emsâr fî Ahkâmi'ş-Şerâi'l-İslâm

Taberî bu eseriyle fıkıh âlimlerinin görüşlerini nakletmeye çalışmıştır. Lâtifü'l-Kavl adlı eserinde kendi görüşlerini belirttiği için bu eserinde kendi görüşleri yoktur. Bu eserin bazı kısımları 1933 senesinde F. Kern (Tabaris İhtilaf al fugâhâ 2 DMG, 1901, LV, 61-95) ve J. Schacht (Leiden, 1933) tarafından basılmıştır.[150] Eserin

---

[145] Halil İmâmüddin, *fi't-Târihi'l-İslâmî Fusulun fi'l Menheci ve't-Tahlil*, (trc. Ubeydullah Dalar, İslam Tarihi Bir Yöntem Araştırması), İnsan Yay., İstanbul, 1985, s. 118.
[146] Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'ıyyeti'l-Kübrâ*, III, 121.
[147] Zehebî, *Siyeru'n-Nübelâ,* XIV, 273; Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'ıyyeti'l-Kübrâ,* III, 121; Hamevi, *Mucemu'l-Üdebâ'*, XVIII, 74-75; İbnü'n-Nedîm, *el-fihrist*, s. 327; Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, er-Risâletü'l-Müstatrafe, by. , Karaçi, 1379/1960, s. 38.
[148] İbn Asâkir, *Tarih-u Medineti Dımeşk*, LII,188-208.
[149] Zehebî, *Siyeru'n-Nübelâ,* XIV, 273.
[150] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 128.

"Kitabu'l-Cihad, Kitabu'l-Cizye ve Ahkâmü'l-Muhâbirîn" kısmı, sadece müellifin değil aynı zamanda Şa'bî (103/721), İbrahim en-Nehâ'î (96/714), Hasan el-Basrî, (110/728), Ebû Sevr (240/854) gibi ilk imamların görüşlerini de sunması bakımından önemli bir kaynaktır.[151]

5. Kitabu Zeyli'l-Müzeyyel

Taberî'nin (300/912) senesinden sonra yazdığı bu eser sahabeden kendisine kadar gelen ilim adamlarının tarihidir.[152]

6. Kitabu't-Tabsir

Tabaristân'ın Âmûl ehline dâirdir. Onların dini anlayışlarını, kültür, örf ve âdetlerini ele alır.[153]

7. Kitabu Şerhi's-Sünne

Mezhebî ve İtikadî konuları içerir. Taberî'nin fıkhi ve itikadî görüşlerini ele alan bu risale 1321 senesinde Bombay'da, sonra Mısır'da tab' edilmiştir.[154] Bu eser Sarihu's-Sünne diye de geçmektedir.

8. Kitabu Fedâili Ebî Bekr ve Ömer:

Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in fazileti hakkında yazılmış ama tamamlanamamış bir kitaptır. Hûfi, bu kitabın Taberîstan halkının sahabeye dil uzatması üzerine yazıldığını ve Taberî'nin kendisine bir zarar gelir endişesiyle, bulunduğu yeri terk ettiğini söylemektedir.[155]

9. Kitabu Fedâili Ali b. Ebî Talip

Hz. Ali'nin faziletlerinden bahseden bu eserde, Gadiru Hum (Mekke ile Medine arasında Cuhfe'den üç mil mesafede, pınarlardan çıkan sular orada toplandığı ve etrafta büyük ağaçların olduğu bir yerdir.) hakkında varit olan

---

[151] Ahmet Yaman, *İslam Devletler Hukukunda Savaş*, Beyân Yay. , İstanbul, 1998, s. 20.
[152] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 128.
[153] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 129.
[154] Kerim Aytekin, Hasan Karakaya, *Taberi Tefsiri*, Hisar Yayınevi, İstanbul, 1996, I, 8.
[155] Hamevi, *Mucemu'l-Üdebâ'*, XVIII, 80-81; Zehebî, *Siyerü'n-Nübelâ*, XIV, 274; Hufî, *et-Taberî*, s. 97.

haberlerin sıhhatini ispat edecek delilleri serdeder. Bu eser de tamamlanamamıştır.[156]

10. Kitabu Fedâili'l-Abbas

Abbasilerin isteği üzerine bu eseri yazmaya başlamış, fakat bitiremeden vefat etmiştir.[157]

11. Tabşir Uli'n-Nuhâ ve Maalimu'l-Hudâ[158]

12. Kitâbu'l-Kıraât ve Tenzilu'l-Kur'ân

Kur'ân-ı Kerim'deki kıraât ve harf ihtilafları, Medine, Mekke, Kûfe, Basra, Şâm ve diğer merkezlerdeki kurranın isimleri zikredimektedir. Kıraat vecihlerini ve her kurrânın tercih ettiği kıratın delillerini anlatmış, kendi tercihini ve bu tercihin sebeplerini belirtmiştir.[159] Bu kitabın diğer isimleri ise "el-Câmi", "el-Camiu fi'l-Kıraât", "Kitabu'l-Kıraât ve'l Aded ve't Tenzil", "el-Câmi fi'l-Kıraât mine'l Meşhur ve'ş-Şevâz" dir. Ebû Ali el-Hasan b. Ali el-Ehzâzî el Mûkrî, bu eser hakkında "Bu, büyük bir kitapdır, onu 18 cilt halinde güzel bir yazı ile yazılmış olduğunu gördüm. Orada, meşhûr ve şazz kırâtler cem edilmiş, illetleri gösterilmiştir"[160] der.

13. Latîfu'l-Kavl fî Akâmi Şerâi'i'l-İslam

Taberî bu eserinde mezhebinin görüşlerini kitap haline getirmiştir. Bu kitap tercih ettiği fıkhî mezhebinin görüşlerini ve delillerini ihtiva eden en nefis kitaplardan biridir. 2500 varak olduğu söylenen bu eserinde Taberî, Fıkıh usulü, icma, haberi âhad ve mürsel haberler, nâsih ve mensuh, mücmel ve müfesser, emirler ve nehiyler, umûm ve husus, ictihad ve istihsanı iptal gibi konularda kendi mezhebi görüşlerini açıklamıştır. Bu eserini ihtilafu'l-Fukahâ adlı eserinden sonra telif etmiştir.[161]

---

[156] Zehebî, *Siyerü'n-Nübelâ*, XIV, 274.
[157] Hamevi, *Mucemu'l-Üdebâ'*, XVIII, 81.
[158] Zehebi, Siyeru'n-Nübelâ, XIV,273.
[159] Hamevi, *Mucemu'l-Üdebâ'*, XVIII, 65-66.
[160] Hamevi, *Mucemu'l-Üdebâ'*, XVIII, 45; Sübkî, *Tabakatü'ş-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*, III, 121.
[161] Zehebî, *Siyerü'n-Nübelâ*, XIV, 273; Hamevi, *Mucemu'l-Üdebâ'*, XVIII, 73-74; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 327.

Taberî hem İhtilâfu'l-Fukaha ve hem de Latifu'l-Kavl için sık sık şöyle demiştir: "İki kitabım vardır ki bu iki kitaptan hiçbir fakih müstağni olamaz"[162]

Taberî'nin, tefsirinde özellikle usûl ile ilgili konularda pek çok defa bu kitaba atıfta bulunması, bu eserinin tefsir usulü bakımından da çok önemli olduğunu göstermektedir. Ancak üzülerek belirtelim ki, bu önemli eser, hâlâ gün yüzüne çıkartılabilmiş değildir.[163]

14. el-Hafîf fî Ahkâmi Şerâi'i'l-İslam

Fıkha dair olan bu eser Latifu'l-Kavl adlı eserin muhtasarıdır. 400 varaktan ibarettir.[164]

15. Kitabu Basîti'l-Kavl fî Ahkâmi Şerâi'i'l-İslam

2000 varak civarında olan eserde Medine, Mekke, Kûfe, Basra, Şam ve Horasan fıkhı üzerinde durularak fakihlerin ittifak ve ihtilaf noktaları, vasâya, sicillât, şurut, taharet, salât, adabu'l-hukkam gibi konular incelenmiştir.[165]

16. Kitabu Âdâbi'n-Nüfûs el-Ceyyide ve'l-Ahlaki'l-Hamîde

İsminden de anlaşılacağı üzere ahlak ve nefis terbiyesi ile ilgili bir kitaptır.[166]

17. Kitabu'l Müsnedü'l-Mücerred

Bu eseri Hadisle ilgilidir. Şeyhlerinden aldığı haberleri ele alır.[167]

18. Risaletü'l-Basîr fî Meâlimi'd-Din

Din usulü ile ilgili bir risaledir.[168]

19. er-Remyu bin-Neşâb

Ok atmak hakkında bir risaledir. Bunun Taberî'ye ait olması şüphelidir.[169]

---

[162] Hamevi, *Mucemu'l-Üdebâ'*, XVIII, 72.
[163] Aydın, *Taberî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi*, s. 17.
[164] Hamevi, *Mucemu'l-Üdebâ'*, 74; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 327; Zehebî, *Siyerü'n-Nübelâ*, XIV, 273.
[165] Hamevi, *Mucemu'l-Üdebâ'*, 75-76; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 327; Zehebî, *Siyerü'n-Nübelâ*, XIV, 273.
[166] Zehebî de bu eserin isminin "el-Âdâbü'n-Nefîse ve'l-Ahlâki'l-Hamide" olarak geçtiği hk. bkz. Zehebî, *Siyerü'n-Nübelâ*, XIV, 277; Hamevi, *Mucemu'l-Üdebâ'*, XVIII, 76.
[167] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 129.
[168] Aytekin, Karakaya, *Taberi Tefsiri*, I, 8.
[169] Hamevi, *Mucemu'l-Üdebâ'*, XVIII, 81.

20. el-Akide[170]

21. el-Müsterşid fî Ulûmi'd-Din[171]

22. Kitabu Âdâbi'l-Kuzat[172]

23. Kitabu'r-Reddi ala zi'l-Esfâr

Taberî'nin hocası Dâvud ez-Zahiri'ye yazdığı bir reddiyedir.[173]

24. Kitabu'n fî İbareti'r-Rü'ya fi'l-hadîs[174]

25. Kitabu Âdâbi'l-Menâsiki'l-Hac[175]

26. Kitabu Muhtasari'l-Ferâiz[176]

27. Kitabu fi'r-reddi ala İbn Abdi'l-Hakem Ali Malik[177]

28. Kitabu'l-Mu'ciz fi'l-Usûl[178]

29. İhtiyâr min Ekâvili'l-Fukahâ[179]

30. er-Redd Ala'l-Harkusiyyi

Bu kitap, Hanbelilere yönelik bir reddiye olarak hazırlanmıştır.[180]

31. Kitâbu'l-Müsterşid[181]

32. Müsnedü İbn Abbas[182]

33. er-Risâletü fî Usûli'l-Fıkh[183]

34. Kitâbu'l Garâib ve't-Tenzil ve'l-Aded[184]

35. Turuk el-Hadis[185]

36. Kitabu'l-Edep ve't-Tenzil[186]

---

[170] Zirikli, *el-A'lâm,* VI, 69.
[171] İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 327.
[172] Zuhayli, *et-Taberî*, s. 51.
[173] Zuhayli, *et-Taberî*, s. 51.
[174] Zuhayli, *et-Taberî*, s. 52.
[175] Zuhayli, *et-Taberî*, s. 52.
[176] Zuhayli, *et-Taberî*, s. 52.
[177] Zuhayli, *et-Taberî*, s. 52.
[178] Zuhayli, *et-Taberî*, s. 52.
[179] Zuhayli, *et-Taberî*, s. 53.
[180] Aydın, *Taberî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi*, s. 17.
[181] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 130.
[182] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 130.
[183] Zuhayli, *et-Taberî*, s. 52.
[184] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 130.
[185] Aytekin, Karakaya, *Taberi Tefsiri*, I, 9.
[186] Aytekin, Karakaya, *Taberi Tefsiri*, I, 9.

37. Kitabu'l-Fedâil[187]

38. Kitabu'l-Vakf[188]

39. El-Müsnedü'l-Mücerred.[189]

1.2.2.2. Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân

1.2.2.2.1. Önemi

Taberî, Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân adlı eserini hicri 283 yılından 290 yılına kadar talebelerine imla ettirdi. Daha sonra 290 yılından 306 yılına kadar talebeleri tarafından kendisine okunmuştur. Âlimler Taberî'nin bu eserini övme hususunda mutabıktırlar.[190]

Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberî (310/922)'nin 270 yılında telifini tamamladığı "Câmiu'l-Beyan an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân" adlı eseri, kendi dönemine kadarki tefsir rivâyetlerini toplamaya çalışan, ansiklopedik tefsir mahiyetindedir.[191] Ayrıca bu eserde 38397 isnadın bulunduğu, bunlardan yirmi bir isnat kalıbının yüzden fazla tekerrür ettiği malumumuzdur.[192]

Taberî'nin bu eseri O'nun kendi özgün görüşlerini, yorumlarını ve Kur'ân'la ilgili pek çok konuya bakış tarzını yansıtması açısından önemli bir kaynaktır.[193]

Tefsir Tarihi alanındaki önemli çalışmaları ile tanınan İsmail Cerrahoğlu, Taberî tefsirinin günümüz için önemini şu şekilde dile getirmektedir: Hakikaten bu tefsir, tefsir tarihi ve tarihi malzeme bakımından, tefsir ve Kur'ân ilimleriyle uğraşan şarklı ve garblı ilim adamları için bir hazine ve tükenmeyen bir kaynak olmuştur.[194]

---

[187] Zehebî, *Siyerü'n-Nübelâ*, XIV,274.
[188] Aytekin, Karakaya, *Taberi Tefsiri*, I, 9.
[189]Zehebî, *Siyerü'n-Nübelâ*, XIV,274.
[190] Müsâid b. Süleyman b. Nâsır et-Tayyâr, *Makâlâtü fî Ulûmi'l-Kur'ân ve Usûli't-Tefsir*, Dâru'l-Muhaddis, 1. Baskı, 1425, s.309.
[191] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 142.
[192] Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri İbn Ebî Hatim Tefsir Örneğinde Bir Literatür İncelemesi*, s. 82-83.
[193]Halis Albayrak, "Taberî'nin Kıratları Değerlendirme ve Tercih Yöntemi", *AÜİF Dergisi.*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2001, c. XLII, s. 97-130.
[194] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 142.

Taberî Tefsiri'nin önemini Goldziher şöyle izah eder: Hicri II. yüzyıldan beri, İslam âlimleri rivâyet tefsirine duyulan ihtiyacı karşılamak için ardı ardına tefsir kitaplarını tasnife giriştiler. Ne var ki, bu ilk girişimlerin önemli bir kısmı bize kadar ulaşmadı. Muazzam bir kitap, bütün diğer derlemelerin papucunu dama attı. Bu eser bir yandan rivâyet tefsirinin zirvesini oluştururken öte yandan tefsir edebiyatının temel taşı addedildi. Taberi, kendinden önceki tefsir rivayetlerini ve bu rivayetleri referanslarıyla birlikte derlemeyi amaç edinmiş, bunda da başarılı olmuştur. [195]

Bu ise, Taberi tefsirinde bulunan çok önemli bir özelliktir. Çünkü erken döneme ait tefsir rivayetleri kadar bu rivayetlerin isnadları da önem taşımaktadır. Her şeyden önce bu isnadlar, erken dönem tefsir tarihinin en önemli verileri arasındadır. Ayrıca onlar sayesinde rivayetlerin güvenilirlik derecelerinin belirlenmesi kolaylaşmaktadır.

Taberî tefsiri elde mevcut değilken, değişik tefsirlerdeki Taberî'nin görüşlerini okuyan müsteşrik Nöldeke, ona hayranlığını gizleyememiş ve şöyle demiştir: "Eğer bu kitabı elde edebilseydik, ondan sonraki hiçbir tefsire ihtiyaç duymayabilirdik. Lakin üzülerek belirteyim ki tamamen kayıptır. Bu kitap da tıpkı aynı yazarın tarih kitabı gibi, sonraki tüm tarihçilerin hüküm vermek için yardımına başvurdukları bitmez tükenmez bir kaynaktı."[196]

Taberî tefsiri İslam âlimleri arasında da çok takdir görmüştür. Nevevi, "İslam ümmetinin Taberî'nin tefsirinin bir benzerinin yazılmadığı konusunda icma ettiğini" söylerken aynı görüşü Celâleddin es-Suyûtî de benimser.[197] Taberî'nin tefsirinin bu kadar değer kazanmasının altındaki gerçek aslında onun, hadis ve tefsir kitaplarında yeterince yer almayan sahabe ve özellikle tabiine ait tefsir görüşleriyle, kendi devrinde revaçta olan tefsir görüşlerini ve tefsirle ilgili olan tartışmaları bize nakletmesidir. Taberî tefsiri incelendiğinde gerek sahabeye gerekse tabiine ait tefsir malzemesinin bu tefsirde bolca bulunduğuna şahit oluruz.

Aynı zamanda dilci, fakih ve tarihçi olan müfessir Taberî, başta te'vil kelimesi olmak üzere Kur'ân müfredatının asli anlamlarını koruma konusunda büyük titizlik

---

[195] Ignaz Goldziher, *De Richtungen der İslamischen Koranauslegung* (Arapça'ya trc. Abdülhalim en-Neccâr, *Tefsiru'l-Mezâhibi'l-İslâmi*, Türkçe'ye trc. Mustafa İslamoğlu, *İslam Tefsir Ekolleri*), Denge Yay. , İstanbul, 1997, s. 111.
[196] Goldziher, *Tefsiru'l-Mezâhibi'l-İslâmi,* s. 112.
[197] Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* II, 1237.

göstermiştir. İşin en önemli yanı, O'nun, baştan sona bütün Kur'ân âyetlerini içine alan böyle muazzam bir tefsir yazmış olmasıdır. Aslında Taberî'ye Kur'ân-ı Kerim-i kendi özgün atmosferi ve dokusu içinde anlama şansını veren, O'nun dilciliği yanında, rivâyet ilimlerine olan vukufiyetidir.[198]

1.2.2.2.2. Muhtevası

Tefsirler, tefsir araştırmacıları tarafından genel bir ayrımla "rivâyet"[199] ve "dirâyet"[200] olmak üzere iki sınıfta değerlendirilir. Araştırmacıların çoğunluğunun, Taberî'nin bu eseriyle tefsir alanında yeni bir çığır açıldığını belirtmelerine rağmen, adı geçen tefsiri "rivâyet tefsirleri" grubunun ilk eseri olarak verdiklerini müşahede etmekteyiz.[201] Bununla birlikte söz konusu tefsiri, "rivâyet tefsirleri" grubundan gösterdiği halde, bu tefsir hakkında "dirâyet tefsiri ile ilgili konuların ilmi yapıya kavuşmasını sağlayan bir eser"[202] diye niteleyen, dirâyet tarafının ağır bastığına dikkat çeken[203] ve "…Taberî'nin tefsiri aynı zamanda bir dirâyet tefsiri olduğu için…"[204] ifâdeleri ile dirâyet tefsirleri grubundan da gösteren yeni müfessirler de bulunmaktadır.

Taberî'nin tefsirinin, dirâyet boyutunun var olduğunu kabul etmekle birlikte, bir rivâyet tefsiri olduğunu düşünenler, rivâyete dayalı malzemenin Taberî'nin

---

[198] Yusuf Işıcık, "Te'vil ve Müteşabih", *SÜİF Dergisi,* Konya, 2002, sayı:13, s. 19-20.

[199] Rivâyet Tefsiri: Kur'ân'ın naslarından ilâhi muradın ne olduğunun açıklamaları doğrudan Kur'ân'a, hadise, sahabe ve tabiûna dayanan tefsir" türüdür. "Me'sur" veya "Menkûl tefsir" adıyla da anılır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirun*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyye, İkinci Baskı, Beyrut, 1396/1976, I, 152; Ömer Nasûhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi,* I-II, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1973, I, 107-114; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 118;Turgut, *Tefsir Usulü ve Kaynakları*, s. 236; Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, s. 311.

[200] Dirâyet Tefsiri: "Rivâyetlere yer verilmekle birlikte daha çok dil, edebiyat ve devrin kültür anlayışı çerçevesinde yapılan bir tefsir olup" "re'y" ve "akli" tefsir diye de anılır. Bkz. Bilmen, *Tefsir Tarihi*, I, 114;Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 230; Mehmet Sofuoğlu, *Tefsire Giriş*, Çağrı Yay., İstanbul, 1988, s. 282; Demirci, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, s. 323.

[201] Salih, *Mebâhis fî Ulumi'l-Kur'ân*, s. 291; Kattan, *Mebâhis fî Ulumi'l-Kur'ân*, s. 362-364; Cüneyt Eren, "Nahiv İlminin Tefsirle İlişkisi ve Birbirlerine Etkisi", *İSAV Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları III*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002, s. 259.

[202] Sakıp Yıldız "Toplu Bakış Osmanlı Tefsir Hareketine", *UÜİF Dergisi*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1989, cilt: II, Sayı: 2, s. 4; Mesut Okumuş, "Taberî Tefsirinde Bağlamın Yeri ve Önemi", *Ekev Akademi Dergisi*, Erzurum, 2002, cilt: 6, Sayı: 13, s. 128-129.

[203] Demirci, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, s. 322.

[204] Halis Albayrak, "Taberî ve Kırâat (Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân Çerçevesinde)", *İSAV Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları IV*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002, s. 356.

tefsirinde çokça yer alması, ve değişik turuklarıyla birlikte toplam olarak 38397[205] rivâyetin bulunması noktasından hareket ederler. Taberî'nin tefsirinin dirâyet tefsiri olduğu görüşünde olanlar ise, Taberi'nin tefsirinde tenkit ve tercihlerin bulunması,[206] ayrıca onun yaklaşık 1000 tane ihtilaflı te'vîli gündeme getirip ve bunlar arasından tercihte bulunması noktasından görüşlerini belirtirler.[207] Araştırmalarımız sonucunda bizim kanaatimiz Taberî tefsirinin rivâyet boyutu olmakla beraber onda dirâyet tefsiri özelliklerinin daha fazla yer aldığıdır.

1.2.2.2.3. Kaynakları

"Taberî, tefsirinde Evvela Hz. Peygamber'den gelen haberlere, sonra da sahabe ve tâbii'in görüşlerine yer verir. O, Tefsirde İbn Abbas ve İbn Mes'ud ekollerine istinâd eden tefsirlerden faydalanmıştır. Sa'id b. CÜbeyyr, Mücâhid, Katâde, Hasan el-Basrî, İkrime, Dahhâk b. Müzahim, Abdurrahman b. Yezid b. Elsem, İbn Cüreyc, Mukâtil b. Hayvan, es-Suddî, Abdurrezzâk b. Hemmam, el-Ferrâ, Ma'mer b. El-Müsenna, Ali b. Ebi Talhâ ve daha pek çok kişinin tefsirinden istifade etmiştir. Basra ve Kûfe lûgat ve nahivcilerinin görüşlerinden yararlanmış, onlardan bazılarının isimlerini zikretmiş, bazılarının da görüşlerini nakletmekle yetinmiştir. El-Kisâi, el-Ferrâ, el-Ahfaş ve Ebû Ali Kutrub isimlerini verdiği nahivcilerdir. Taberî, Fıkıh ve Kıraat kitaplarına müracaât etmiş, Kurrâ ve fakihlerin görüşlerine yeri geldikçe değinmiştir. Tarih kitaplarına da başvurmuş, Vehb b. Münebbih ve onun gibilerden nakledilen diğer din ve milletlere ait haberleri, İbn İshak ve diğer Tarihçilerden nakletmiştir. Taberî eserinde az olmakla beraber Kelami ekollerin özellikle mutezilenin görüşlerini tenkit eder."[208]

"Taberî, Muhammed b. Sâib el-Kelbî, Mukâtil b. Süleyman, Muhammed bin Ömer el-Vâkidi'den Tarihu'l Ümam ve'l-Mulûk için istifade ettiği halde, bu

[205] Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, s. 86-87.
[206] Aydın, *Taberî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi*, s. 29.
[207] Aydın, *Taberî'nin Kur'ân'ı Yorulmamı Yöntemi*, s. 30.
[208] Bkz. Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, II, 132-133.

şahsiyetler cerh ve ta'dilciler tarafından ithâm edilmiş şahsiyetler olduğundan, bu kişilerden tefsirine bir şey almamıştır."[209]

1.2.2.2.4. Metodu

Taberî, tefsirini yapmak istediği âyeti bölümlere ayırır daha sonra ayeti bütün olarak tefsir eder ve genel manayı verir. Taberi, Te'vil ehli âyetin yorumunda hilaf etmişse, âyeti genel olarak tefsir eder ve hilâfın sebebini açıklar ve bu konuda Te'vil ehli ihtilaf etti deyip daha sonra da tercihini belirtir.[210]

Taberî, görüşlerini selefin müfessir tabakasından üç tabakaya dayandırır ki, onlar Sahâbe, Tâbiûn, Etbau-t-Tâbiindir. Bu üç tabakanın rivâyetlerini değerlendirme hususunda belirli muayyen bir sıralaması yoktur. Sadece nüzülle ilgili ve ğaybla ilgili konularda sahabe'nin görüşlerini öne alır.[211]

Taberî'nin tefsirindeki metodu çeşitli başlıklar altında şöylece incelenebilir.

a) Kelimelerin İzahı

Taberî, tefsir edeceği âyetin yorumuna genelde, "et-Tefsîru fi kavlihi Teâlâ" veya "ihtelefe ehlü't-te'vili…" veya "Yekûlü teâla zikruhü…" gibi bir giriş cümlesi ile başlar. Âyetle ilgili kısa bir girişten sonra izah edilmesi gereken bir kelime veya kelimeler varsa bu kelimeleri izah eder. Kelimeleri izah ederken farklı görüşlerin hepsini zikreder. Arap şiirinden şahitler (deliller) getirir. Taberî'ye göre şiir filolojinin bir parçasıdır. Şüpheli ve üzerinde tartışılan konuların açıklığa kavuşturulmasında dil hakem rolü oynayabilir. Bu sebepten dil ile ilgili araştırmaların Taberî'nin tefsirinde önemli bir yer tuttuğu görülür. Kelimenin izahı ile ilgili kendi görüşü varsa onu da zikreder. Gerekli görürse bu görüşleri tartışır. Kelimelerin izahında İbn Abbas'a özel bir önem verir ve ilk müracaat kaynağı da odur.

Nakil ile kelime tahlilleri birbiri ile çeliştiği durumlarda Taberî'nin tercihi daima nakilden yanadır. O filolojik tahlil sonuçlarının nakil ile çelişmesine izin vermez. Taberî özellikle Kur'ân'ın indirildiği dil üzerinde durarak Kur'ân'da

[209] Bkz. Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 133.
[210] Tayyâr, *Makâlâtü fî Ulûmi'l-Kur'ân ve Ûsûli-t-Tefsir*, s.309-310.
[211] Tayyâr, *Makâlâtü fî Ulûmi'l-Kur'ân ve Ûsûli-t-Tefsir*, s.311.

Arapçadan başka kelimeler bulunduğunu reddeder. Taberî'ye göre Kur'ân'da mevcut olduğu ileri sürülen yabancı kelimeler lafız ve mâna itibariyle Arapça ile uyuşmuş Kur'ân'ın nuzülünden önce Arapçalaştırılmış kelimeler olup sayıları da çok azdır ve Kur'ân'ın Arap diliyle nazil olduğu gerçeğini zayıflatacak şeyler değildir.[212]

Taberî kelimeleri izah ederken âyetteki kelimelerin takdim ve tehirine de dikkat çeker ve bu durumda kelime ve âyetin kazandığı mânalar üzerinde durur.[213]

Taberî, tefsir ettiği âyetin manasının siyak ve sibakıyla uygunluğuna önem verir. Bu yöntem onun tefsirinin genelinde uyguladığı bir metottur. O rivâyetler arasından tercihte bulunurken de mananın uygunluğu esâsını benimser.[214]

b) Kıraât

Kıraât âlimlerinden birisi olan ve bu ilim dalında hacimli bir eser yazdığı nakledilen Taberî, tefsirinde kıraâte büyük önem verir ve yeri geldikçe âyetlerin kıraat yönlerine de değinir, kıraât ihtilaflarına işaret eder ve bunlar arasında tercihler yapar.[215] Taberî bununla da yetinmez naklettiği kırât farklılıklarından dolayı âyetin veya kelimenin kazandığı mânaları da ortaya koyar. Mesela, Bakara Sûresi 106. âyette geçen "n-s-e" kelimesini buna örnek verebiliriz.[216] Burada Taberî, hem kelimenin türediği köke hem de kelimenin kazandığı mânalara dikkat çekmekle kalmaz, aynı zamanda Abdullah İbn Mes'ud'un mushafında bu kelimenin yazılış şekline ve bundan kaynaklanan kıraât şekline de dikkat çeker.[217] Taberî kıraât farklılıkları arasında bir tercih yapılacaksa ve her iki okunuş şeklini de tasvip ediyorsa herhangi bir tercihte bulunmaz ve eğer bir tercih yapılacaksa bunu okuyucuya bırakır.[218] Bazen naklettiği

---

[212] İsmail Cerrahoğlu, "Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân", *DİA*, İstanbul, 1993, VIII, 105.
[213] Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* II, 1267; *ez-Zehebî, et-Tefsir ve'l-Müfessirûn,* I, 214; Cerrahoğlu, "Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân", VII, 106; Goldziher, *Tefsiru'l-Mezâhibi'l-İslâmi,* s. 114.
[214] Tayyâr, *Makâlâtü fî Ulûmi'l-Kur'ân ve Ûsûli-t-Tefsir*, s.311.
[215] Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* II, 1267; *ez-Zehebî, et-Tefsir ve'l-Müfessirûn,* I, 214; Cerrahoğlu, "Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân", VII, 106; Goldziher, Tefsiru'l-Mezâhibi'l-İslâmi, s. 114.
[216] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 475- 481.
[217] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 475- 481.
[218] Cerrahoğlu, "Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân", VII, 106.

kıraât şeklinin hangi kıraât âlimine ait olduğunu açıklamaz. Bunu genelde "Kara'e ba'duhum ….ahirihum…" şeklinde ifade eder. Bazen de sahabe ve Tabiin'in okuyuş şeklini, "Kara'e cemaatün mine's-sahâbeti ve't-Tabiin" şeklinde bir ifade kullanır. Yahut da sahabenin ismini de zikreder. Taberî'nin kıraâtleri naklederken son derece hoşgörü sahibi bir müfessir olduğunu görürüz. O, sadece meşhur kıraâtleri nakletmekle kalmaz, aynı zamanda zayıf ve hatta şâz kıraâtleri de nakleder. Ancak O, bunları naklettikten sonra zayıf olduğuna işaret eder.[219]

c) İ'rab

Taberî, âyetleri tefsir ederken i'raba da büyük önem verir. Sarf ve nahiv meselelerinde, Kûfe ve Basra'lı nahiv âlimlerinin görüşlerine özel önem verir. Zaman zaman kelimelerin i'rabı üzerinde önemle durur, sarf ve nahiv kaidelerini âyetin mânasının daha iyi anlaşılmasında bir vasıta olarak görür.[220]

d) İsnâd Sistemi

Taberî'nin en önemli özelliklerinden birisi de gerek naklettiği hadis-i şerifleri ve gerekse tefsire ait bütün görüşleri isnâd sistemiyle nakletmesidir. Belki bu gelenek bu tefsirin yazıldığı dönemde muhaddisler tarafından hadis rivâyet ve tedvininin başlangıcından beri kullanılan yaygın bir metot idi. Ancak zamanla bu sistem müfessirler tarafından terkedilmiştir. Bu sistemin terk edilmesi me'sûr tefsire zayıf ve uydurma haberlerin girmesine sebep olmuştur. Taberî, bir kelimeyi bile isnâd sistemiyle nakleder. Taberî bu özelliğiyle devrinin geleneklerine bağlı kalmıştır. O, bu sistemi uygulamakla kendisinden sonra gelecek ilim ehline bu isnad sisteminde yer alan ravileri değerlendirme imkânı vermiştir. Taberî, genelde senedleri sahih veya zayıf diye tenkid etmez. Senedlerin araştırılmasını vakitlerinin çok olmasından dolayı okuyucuyalara bırakır.[221] Taberî bazen de sanki bir cerh ve tadil âlimi gibi cerh ve tadilde bulunur. Mecrûh ravileri cerh eder, tâdil edilmesi gerekenleri de tadil eder. Bunları yaparken müdakkik bir âlim gibi nezaket

[219] Cerrahoğlu, "Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân", VII, 107.
[220] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 136 -137.
[221] Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulumi'l-Kur'ân*, II, 25-26.

içerisinde yapar. Mesela; Kehf sûresinin 94. âyetinde geçen "sed" kelimesi ile ilgili olarak ravi Harun'dan nakledilen görüşü ve senedi tenkid eder.[222]

Taberî, kendisine ulaşan rivâyetlerin hepsini senediyle beraber zikretme çabası içindedir. Rivâyet tek bir kelime hakkında bile olsa ve ne kadar çok olursa olsun rivayetlerin hepsini senedleri ile birlikte zikreder.[223] Bazen tek bir kelime olarak bile bir rivâyet gelse o görüşe itimat eder. Tercihlerinde selefin dışına nadiren çıkar. Onun tefsir tercihlerinde selefin yani bu üç tabakanın, Sahabe'nin, Tabiin'in, Etbau-t-Tabiin'in dışına çıkılmamasıdır. Bundan dolayı selefin sözlerine muhalif olarak bulduğu bazı âlimlerin görüşlerini reddetmiştir. Selefin dışındakilerden bir görüş alması gerekiyorsa ancak seleften sonra kabul eder.[224]

Taberî, nüzülle ve ğaybla ilgili hususlarda özellikle Sahabeyi, Tabiûn ve Etbau-t-Tabiun'un tabakasının önünde tercih eder. Yine cumhurun görüşünü cumhura muhalif kimselerin önüne geçirir ve cumhurun görüşünü icma olarak kabul eder. Cumhura aykırı görüşleride şaz olarak değerlendirir. Seleften bir konu hakkında, o konunun terkine dair bir görüş bulunmaması durumunda bu durumu onların icmalarına delil kabul eder ve bu delil ona göre tercih sebebidir. Seleften rivâyet edilen, beni isrâille ilgili rivâyetleri de kabul eder. Taberî, yine manaya uygun olsa, sahih vecihler olsa bile selefin sözlerine muhalifse dilcilerin sözlerini kabul etmez.[225]

Taberî, tefsirinde âlimlerin isimlerini genellikle zikretmez. Ancak bazen nadiren zikreder. O, onları uzmanlık alanlarına, yaşadıkları bölgelere nisbet ederek zikreder. Örneğin "Basralı nahiv âlimleri"gibi.[226]

Taberî, tefsirle ilgili rivâyetlerin senedlerinin derecesini nadiren açıklar, tefsir senedlerini eleştirmek onun metotlarından değildir.[227]

e) Sebeb-i Nüzûl

Taberî, sebeb-i nüzûle de önem verir. Sahabe ve tabiinden gelen bir rivâyet var ise onları zikreder.[228] Âyetin nüzul sebebiyle ilişkisi olmamasına rağmen eğer âyetin

---

[222] Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, I, 215.
[223] Tayyâr, *Makâlâtü fî Ulûmi'l-Kur'ân ve Ûsûli-t-Tefsir*, s.310.
[224] Tayyâr, *Makâlâtü fî Ulûmi'l-Kur'ân ve Ûsûli-t-Tefsir*, s.311.
[225] Tayyâr, *Makâlâtü fî Ulûmi'l-Kur'ân ve Ûsûli-t-Tefsir*, s.311.
[226] Tayyâr, *Makâlâtü fî Ulûmi'l-Kur'ân ve Ûsûli-t-Tefsir*, s.311.
[227] Tayyâr, *Makâlâtü fî Ulûmi'l-Kur'ân ve Ûsûli-t-Tefsir*, s.311
[228] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, XV, 112- 113.

anlaşılmasına da katkısı olacaksa tarihi olayları da nakleder. Böylece âyetin inişi ile direkt bir ilgisi olmamasına rağmen onun etrafında geçen olayları da bilgilerimize sunmuş olur. Bu olaylar bazen tarihi gerçekler ile de çelişir.

Bu sebepten aynı zamanda bir tarihçi olan Taberî tenkit edilmiştir. Nitekim, Bakara sûresi 114. âyeti tefsir ederken bu âyetin Buhtunnasır hakkında nazil olduğunu, Buhtunnasır'ın Kudüs'e gelerek Hıristiyanları kılıçtan geçirip, Beytü'l-Makdis'i tahrip ettiğini söyler. Ancak ilginçtir ki Buhtunnasır, Hz. İsa (as)' dan yüz sene kadar önce yaşamış ve onun devrinde henüz Hıristiyanlık da mevcut değildi.[229]

f) Fıkıh

Taberî kendine ait fıkıh ekolü kurmuş fakihlerden birisidir. "Taberîyye Mezhebi" ismiyle bir müddet hayatiyetini sürdüren bu ekolün zamanla müntesibi kalmadığı için uygulama alanı bulamamıştır. Tefsirinde ahkâm âyetleri tefsir ederken, önce âlimler arasındaki fıkhî tartışmaları nakleder, sonra bunlardan tercih ettiği görüşe işaret eder. Bu görüşlerden hiçbirini beğenmiyorsa veya değerlendirdiği deliller bu görüşlerle çelişiyorsa bu durumda kendi görüşünü delilleriyle birlikte ortaya koyar.[230] Taberî fıkhî görüşleri naklederken sadece o fıkhî görüşün sahibinin ismini verir, herhangi bir fıkhi mezhebi zikretmez.

g) İsrailiyyat

Taberî, tefsirinde pek fazla olmasa da israiliyyata yer vermiştir. Genellikle bu gibi haberlerin isnadı Ka'b el-Ahbar, Vehb b. Münebbih, İbn Cüreyc, İbn İshak ve Süddî'ye dayanmaktadır. Taberî, isnadını da vererek değerlendirmesini okuyucusuna bırakmıştır.[231] Ancak Taberî gibi çok yönlü bir müfessirin bu türden rivâyetleri tefsirine alması büyük bir eksikliktir. Çünkü bu tür rivâyetlerin âyetin anlaşılmasında bir faydasının olması söz konusu değildir. Bu görüşü Taberî kendisi de zaman zaman ifade eder ve değişik kaynaklardan nakledilen görüşleri tenkit eder. Mesela; Bakara sûresi 72-73, "Hani siz bir adam öldürmüştünüz de peşinden katilin kim olduğu

---

[229] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 498- 499.

[230] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, II, 206- 257; Ayrıca bu konuda diğer ahkâm âyetleri tefsirine bakılabilir.

[231] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 139-140; Cerrahoğlu, "*Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân*", VII, 106.

hakkında birbirinizle kavgaya tutuşup suçu üzerinizden atmıştınız. Halbu ki Allah sizin gizlediğinizi meydana çıkaracaktı. Bunun üzerine dedik ki: "Kestiğiniz sığırın bir parçasıyla o maktulün cesedine vurun. İşte Allah bunu nasıl dirilttiyse ölüleri de öyle diriltir. Aklınızı iyice kullanasınız diye âyetleri size gösterir." âyetleri ile ilgili değerlendirmelerde bulunurken şöyle söyler:

Katîle hangi parçayla vurulduğunu bilmemek zarar vermediği gibi, bilmek de fayda vermez. Allah Teâla kavme ineği kestikten sonra bir parçasıyla maktûle vurulmasını emretti, onlarda ineği kestikten sonra bir parçasıyla maktûle vurdular, Allah'da onu diriltti.[232]

Bu tür rivâyetler daha çok âyetlerin vermek istediği mesajla bir ilişkisi olmayan ve kaynakları da tartışılabilecek cinsten haberlerdir. Taberî, bu tür haberleri kendi devrinde yaygın olup kendisinden sonraki insanlara nakletme düşüncesiyle tefsirine almış olabilir.

h) Cahiliyye Şiirinden Şahit (Delil) Getirme

Taberî, âyetlerin tefsirinde cahiliyye dönemi şiirlerine başvurur. Bu konuda kendisine İbn Abbas'ı örnek alır. Genelde kelimeleri izah ederken kelimelerden kastedilen mânayı açıklamak için bazen şâirin adını zikrederek, bazen de zikretmeden eski Arap şiirinden bol miktarda örnekler (şevâhid) getirir.[233] Bu örnekleri, tefsir ettiği kelimeye verdiği mânanın cahiliyye devrinde kullanıldığını ortaya koymak için şahid getirir. Bu açıdan bakıldığında Taberî'nin tefsiri cahiliyye dönemi şiiri için de iyi bir kaynaktır. Bu metod, Taberî'nin dil ve kelime tahlillerine verdiği önemin bir parçasıdır.[234]

I) Kelâmi Meseleler

Taberî tefsirinde kelâmi meseleleri de ele almıştır. Zaman zaman "cedelciler" diye isimlendirdiği kelamcıların görüşlerini ele alıp tartışan Taberî, esas olarak

---

[232] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 360- 361. Ayrıca benzer değerlendirmeler için Bkz. Mâide, 6/114.
[233] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 95- 148- 149.
[234] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 138; Cerrahoğlu, "Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân",VII, 107.

Selefiye görüşünü benimser.[235] Taberî kelâmi meseleleri tartışırken tartışılan konu ile ilgili bütün delilleri ortaya koyduktan sonra kendi delillerini sıralar. Özellikle Kaderiye ve Mutezile'ye çok ciddi tenkitler yöneltir.[236] Taberî gibi çok yönlü bir müfessirin kendi devrinde tartışılan kelam problemlerinden uzak durması, söz söylememesi düşünülemez. Mutezile'ye Allah'ın sıfatları, teslim, teşbih ve rû'yetullah (Allah'ın ahirette çıplak gözle görülmesi) gibi konularda tenkitler yöneltir.

Taberî, Allah'ın gözle görülemeyeceğine dair Mutezile'nin görüşünü Kıyâmet sûresi 22-23. âyetleri ve hadis-i şeriflerden delillerle ispat ederek, Allah'ın kıyamet günü çıplak gözle görülebileceğini savunur. Mutezile'ye ciddi ve uzun tenkitler yöneltir.[237]

Ru'yetullah ile ilgili tartışmaların zirveye ulaştığı bir zamanda yaşayan Taberî, bu tartışmalara yabancı kalmayıp taraf olmayı tercih eder. Cennet ehlinin Allah'ın cemalini mutlaka görecekleri kanaatini taşıyan müellif, bu konudaki nakli delillerin açık ve kesin olduğunu belirtir. Bunları kabul etmeyip, ru'yetullahı inkar edenleri cehalet ve karanlık içerisinde bocalayıp durmakla suçlar. Ru'yetullahı savunanların safında yer alan Taberî, iddiasını ispat etmek maksadıyla naklî ve aklî delilleri serdeder fakat ru'yetullahın keyfiyeti hususunda tartışmaya girmez. Kısacası O keyfiyetinden bahsetmeksizin ru'yetullahın kesin olarak vuku bulacağı hususunu tartışmaya açar ve kendisinin bu konudaki olumlu kanaatini ispat etmeye yarayan delilleri ortaya koymakla yetinir.[238]

i) Nesh

Tefsir usûlünde en çok tartışılan konulardan biri, hiç kuşkusuz nesh meselesidir. Kur'ân'da neshin bulunup bulunmadığı konusunda çeşitli görüşler mevcut olduğu gibi, neshin varlığının kabulü durumunda da, mahiyeti ve kemiyeti konusunda muhtelif görüşler ortaya konmuştur.[239] "Kur'ân'da nesh" konusu sahabe döneminden itibaren üzerinde yoğun olarak durulan konulardan biri olmuş olup

[235] Hûfi, *et-Taberî*, s. 85, 172.
[236] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 118- 125.
[237] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, VI, 299- 304; XXIX, 191- 193.
[238] Hikmet Akdemir, "Taberî'ye Göre Ru'yetullah Meselesi", *HÜİF Dergisi*, Harran Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yay., 2002, cilt: IX, Sayı: 3, s.7-26.
[239] Sâlih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân,* s. 262.

Taberî de tefsirinde yeri geldiğinde nesh konusu üzerinde durarak, bu hususta fikirlerini beyan eden bir yöntem izlemiştir.

Nesh kelimesi, bir şeyi izale, tebdil, tahvil, nakletme ve istinsah anlamlarına gelmektedir.[240] Neshin ıstılah mânası ise şer'i bir hükmün başka bir şer'i delil ile kaldırılmasıdır.[241] Taberî ise bir hükmün, başka bir hükümle değiştirilmesi ya da bütünüyle ortadan kaldırılması durumuna nesh der.[242] Görüldüğü gibi Taberî'nin bu değerlendirmesi nesh kelimesinin izale etmek, gidermek, silmek ve tebdil gibi diğer anlamlarını da kapsamaktadır.

Taberî, Kur'ân-ı Kerim'de neshin varlığına delil olarak gösterdiği Bakara sûresinin 2/106 âyetini şu şekilde tefsir etmektedir: "Biz bir âyetin hükmünü değiştirirsek veya değiştirmeden onun hükmünü olduğu gibi bırakacak olursak, hükmünü değiştirdiğimiz âyetten sizin için ya hemen yahut gelecekte daha hayırlı olacak olanını veya değiştirdiğimizin sevap bakımından aynısını getiririz.[243] Dolayısıyla Taberî'ye göre nesh işlemi sonucunda aşağıda belirteceğimiz üç durumdan biri ortaya çıkacaktır:

a) Dünyadaki hayat açısından zor görülen bir hükmün kaldırılıp, yerine kolay hükmün getirilmesi. Örnek olarak, gece namazının müminlere farz oluşunun daha sonra kaldırılması gibi.

b) Dünya hayatı bakımından kolay görülen hükmün kaldırılıp, yerine zor hükmün getirilmesi. Örneğin, sayılı günlerde oruç tutmanın kaldırılarak yerine tam bir ay ramazan orucu tutmanın farz kılınması gibi. Bu da müminler için gelecekte daha hayırlı bir iştir.

c) Bir hükmün kaldırılıp yerine, zorluk ve kolaylık bakımından eşit olan hükmün getirilmesi. Örneğin Kudüs'e yönelerek namaz kılma hükmünün kaldırılıp, Kâbe'ye yönelerek namaz kılmanın emredilmesi gibi. Âyette zikr

---

[240] İbn Manzur, "nesh" md., III, 61; Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* II, 700-723; Zerkeşi, *el-Burhan fi Ulûmi'l-Kur'ân*, II, 29-30; Curcânî, *et-Ta'rîfât*, s. 290.

[241] Sait Şimşek, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele,* Yöneliş Yay., İstanbul, 1991, s. 94/95; Hâlis Albayrak, *Tefsir Usulü*, Şule Yay., İstanbul, 1998, s. 168; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 122.

[242] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 480.

[243] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 475- 481.

edilen "veya aynısını getiririz" den maksat budur, çünkü bu olayın sevap ve külfeti aynıdır.[244]

Taberî'ye göre bir yerde neshin varlığından söz edebilmek için Hz. Peygamber'in uygulaması, kati bir nakli delilin bulunması, nâsih ve mensûh âyetler arasında konu birliğinin olması, iki hüküm arasında tam bir ayrılık ve zıtlığın olması, icmanın meydana gelmesi ve mensuh âyetin nâsih âyetten önce inmiş olmasını şart koşar.[245]

Taberî'ye göre bu şartlardan birinin eksik olması durumunda, neshten söz etmek doğru değildir. Nitekim, neshin var olduğu iddia edilen pek çok yerde bu şartlardan biri ya da tümü bulunmadığı için, Taberî, söz konusu nesh iddialarını kabul etmemektedir. Yine Taberî'ye göre nesh işlemi helali haram, haramı helal, mübahı mahzurlu, mahzurluyu mubah kılan bir işlem olup emir, nehiy ve ibaha konularında geçerlidir. Haber mahiyetinde olan ifadelerde geçerli değildir.[246]

Taberî Nisa sûresi 4/15. âyetinin "ölüm onları alıp götürünceye veya Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde hapsedin" kısmının ve 16. âyetinin "sizden zina edenlerin ikisine de eziyet edin" kısmının Nur sûresi 24/2. âyeti ve peygamberin evli olanlar için recm uygulaması ile nesh edildiğini ifade ederek, Kur'ân'ın sünnetle nesh edildiğini kabul etmektedir.[247]

k) Garîbu'l-Kur'ân

Kur'ân ilimlerinin önemli bir dalı olan Garîbu'l-Kur'ân, Kur'ân-ı Kerim'deki kapalı lafızları tefsir eden ve lafızların mânalarını Arapların lügat ve kelamlarındaki hususlarla açıklayan bir ilimdir.[248]

Garîbu'l-Kur'ân, başlangıçta sadece Kur'ân'a yabancı dillerden girmiş kelimeleri inceleyen bir ilim olarak ortaya çıkmasına rağmen daha sonraları konusu genişleyerek özellikle muhtelif milletlerin İslamiyete girmesiyle ıstılahî olarak, az kullanılması sebebiyle mânası sözlüklere başvurulmadan bilinemeyen, Arap

---

[244] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 480.
[245] Yunucan Olimov, *Taberî'nin Câmiu'l-Beyânında Nesh*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi),Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003, s. 67- 68.
[246] Taberî, *Câmiu'l-Beyân An Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 475.
[247] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, IV, 291- 298.
[248] Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* I, 353, Sadreddin Gümü, "Garîbu'l-Kur'ân Tefsirinin Doğuşu" *MÜİF Dergisi,* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1987-1988, Sayı:5-6, s. 11. ; İsmail, Cerrahoğlu, "Garîbu'l-Kur'ân" *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 380.

edebiyatında mânası açık olmayan, az kullanılan bütün kelimelere şamil olmuştur. Taberî, Kur'ân'da yabancı dillerden Arapça'ya girmiş kelime olmadığını[249] söylemekle birlikte tefsirinin tamamı nazar-ı itibara alındığında kelimelerin mânalarını açıklarken kullandığı metotlarda kendine has orijinal bir sistem geliştirdiği açıkça müşahede edilmektedir.

Tefsirin dirâyet yönüne işaret ederken belirttiğimiz gibi Taberî Tefsiri bir rivâyet tefsiri olmasına rağmen rivâyetler arasında yaptığı tercihlerle dirâyet tefsiri özelliği göstermektedir. Kendisinin bu yönü garîb kelimelere mâna verirken de ortaya çıkmakta, kelimeye verilen farklı mânalar arasında en uygun olanını tercih etmektedir. Burada da en önemli prensip olarak verilen mânanın Kur'ân'ın zahirine uygun olmasına dikkat çekmektedir. Bu konuya mukaddimeyi değerlendireceğimiz ikinci bölümde detaylı olarak değineceğiz.

l) Muhkem-Müteşâbih

Taberî, muhkem ve müteşâbih kavramları hakkındaki görüşlerini, konu ile ilgili Âl-i İmrân sûresi 7. âyetin te'vilini ele alırken ortaya koyar. Taberî, Câmiu'l-Beyân adlı eserinde muhkemât ve müteşâbihât kelimelerinin anlamına ilişkin en az beş farklı görüş zikretmektedir. Bu beş görüş şunlardır:

a) İbn Abbâs (87/688) ve Mukâtil (150/767)'e göre, muhkem âyetler kendileriyle amel edilen nâsih âyetlerdir. Müteşâbih âyetler ise, kendileriyle amel edilmeyen mensuh âyetlerdir.[250]

b) Mücâhid b. Cebr (104/722)'e göre, helal ve haramı ihtiva eden âyetler muhkem, bunların dışında kalıp birbirlerini tasdik edenler ise müteşâbih'tir.[251]

c) Muhammed b. Ca'fer b. ZÜbeyyr'e göre, sadece bir şekilde tefsir edilebilen âyetler muhkem, farklı şekillerde tefsir edilebilen âyetler ise, müteşâbihdir.[252]

d) İbn Zeyd'e göre, Allah'ın mesajını bildirdiği âyetler ile geçmiş toplumlar ve onlara gönderdiği elçilerin kıssalarını tafsilatlı bir şekilde anlattığı âyetler muhkem, birbirine benzeyen ifadelerle çeşitli sûrelerde tekrarlanan kıssaların anlatıldığı âyetler

[249] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 21.
[250] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, III, 172.
[251] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, III, 173.
[252] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, III, 174.

ise, müteşâbihtir. Bu kıssalardaki müteşâbih, ya lafızları aynı mânaları farklı ya da lafızları farklı mânaları aynı olabilir.[253]

e) Câbir b. Abdillah tarafından zikredilmiştir. Ona göre yorumunu ve mânasını âlimlerin bilip anladığı âyetler muhkem, bazı sûre başlarında bulunan hurûfu mukattaa ve kıyametin ne zaman kopacağı gibi sadece Allah tarafından bilinebilen âyetler ise müteşâbihtir.[254]

"Bu kitabı sana indiren O'dur. (Allah'tır). O'nun bir kısım âyetleri muhkemdir ki, onlar Kitab'ın anası (esası) dır. Diğer bir kısmı da müteşabihlerdir. Kalplerinde eğrilik bulunanlar, fitneyi amaçladıkları ve bunların te'vilini hedefledikleri için, onun müteşabihlerinin ardına düşerler. Hâlbuki onların te'vilini Allah'tan başkası bilmez. İlimde derinleşmiş olanlar derler ki: "Biz müteşabihlere iman ettik; çünkü bunların hepsi Allah'tandır." Gerçi aklıselim sahiplerinden başkası düşünüp ibret almaz,"[255] âyetiyle ilgili olarak Taberî, Allah Teâlâ'nın Peygamber (sa.) vahyettiği Kur'ân âyetlerinin hepsi O'na ve ümmetine açıklanmak ve âlemlere hidayet olmak üzere indirilmiş olup, Allah Teâlâ'nın Kitab'ında, ne insanları ilgilendirmeyen ve onların ihtiyaç duydukları halde anlamaya yol bulamayacakları bir husus, kesinlikle yoktur.[256]

Müteşabih kelimesi, lugatte şu anlama gelir:

"Bir başkasıyla benzeştiği ve karıştığı için ayırt edilmeyen ve açık-seçik anlaşılmayan şeydir."[257]

Müteşabih kelimesinin bu ayette geçen anlamıyla, dini terminolojideki ıstılah anlamı birbirinden farklıdır. Âli İmrân süresinde geçen müteşabihten maksat Kur'ân-ı bütünlüğünden ve ayetle ilgili nüzül sebeblerinden de anlaşılacağı üzere:

"Kur'ân ayetlerinde gelecekte vuku bulacağı bildirilen kıyâmet, kıyâmet öncesi ve sonrası olaylar, Yahudilerin ebced hesabına dayanarak Muhammed ümmeti ve

---

[253] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, III, 174.
[254] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, III, 174.
[255] Âli-İmrân, 3/7.
[256] Yusuf, Işıcık, *Anlamada Kur'ân-ı Temel İlkeler*, Esra Yay., Ankara, 1997, s. 110-113; Ayrıca Bkz. Yusuf, Işıcık, " Kur'ân-ı Kerimde Müteşabih ve Te'vili", *SÜİF Dergisi,* Konya, 1996, sayı:6, s. 57-58; Işıcık, "Te'vil ve Müteşabih", s. 28.
[257] Işıcık, *Kur'ân-ı Anlamada Temel İlkeler,* s.110.

İslam Dininin hükümranlık süresine dair hesaplaşmaya kalkıştıkları mukattaa harfler, Allah Teâlâ hakkında âyet ve hadislerde geçen zat, nefs, vech, yed, istivâ ve nüzül gibi ifadeler, Hz. İsa için kullanılan Allah'ın ruhu ve kelimesi gibi tabirlerdir."[258]

Dolayısıyla bu âyette Allah'tan başka kimsenin bilemiyeceği müteşabihlerden maksat, kıyâmetin vukuu, ümmetin eceli gibi gelecekte vukuu bulacak ve ğayb olduğu için bilinmesi imkansız olan olaylar ve özellikle de Allah Teâlâ'nın zat ve sıfatlarıyla ilgili olup, mahiyet ve hakikatleri aklın bilgi hududlarıdışında bulunan gerçeklerdir. Nüzül sebebinden anlaşılacağı üzere, Yahûdi ve Hiristiyanlar, bozgunculuk yapmak ve karışıklık çıkarmak üzere bu kabil meselelerin peşine düşmüşlerdir, Bunun üzerine Kur'ân-ı Kerim onlara gerekli cevabı vermiştir.[259]

Taberî, müteşâbih âyetlerin hakikat ve mahiyetlerinin bilinememesinin nedenini, Kur'ân'ın diğer âyetlerinde ve hadislerde herhangi bir vahiy kaynaklı açıklamanın olmayışına bağlamaktadır.[260]

Ancak, Kurân'ın konu edindiği kıyâmet, kıyâmet öncesi ve sonrası olaylar, Muhammed ümmetinin eceli, istikbalde ne gibi hâdiselerin meydana geleceği ve özellikle bazı âyet ve hadislerde Allah Teâlâ hakkında kullanılan nefs, vech, yed, istivâ, nüzül gibi kavramlar ve Hz. İsa için söz konusu edilen Allah'ın rûhu ve kelimesi gibi ifâdelere gelince; bunların anlam ve tefsirleri de yine bilinmekle beraber, mahiyet ve hakikatleri bilinemez. Mesela Allah Teâlâ'nın arşına istivâsı malumdur; ancak bunun şekli, mahiyeti, nasıllığı ve niceliği yani te'vîli bilinmez. Esâsen Taberî'nin de ifâde ettiği gibi "kulların ne dini ne de dünyevi bakımından bu gibi bilgilere hiçbir ihtiyaçları yoktur.[261]

Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsir metoduna ilave olarak, konuyla ilgili önceki âlimlerin görüşlerini yani, ilk otoritelere isnâd edilen rivâyetleri de dikkate alan Taberî, yukarıda da geçtiği üzere müteşâihi, kıyametin kopma zamanı gibi, daha çok gelecekte vuku bulması beklenen durumlara hasretmiştir. Esasında bu durum, Taberî'nin Kur'ân hakkındaki temel anlayışından kaynaklanmaktadır ki o bir rahmet

---

[258] Işıcık, "Te'vil ve Müteşabih", s.27.
[259] Işıcık, *Kur'ân-ı Anlamada Temel İlkeler,* s.111;
[260] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, III, 174.
[261] Işıcık, *Kur'ân-ı Anlamada Temel İlkeler,* s.113.

ve hidâyet rehberi olan Kur'ân'ın hitabının, muhataplar tarafından anlaşılabilir olmasını temel ilke olarak kabul etmektedir.[262]

Müteşabihle ilgili bu görüşlerden sonra muhkeme gelince; Bunun dışında kalan Kur'ân âyetleri muhkemdir. Bu muhkemlerde:

a) Ya tek anlamı olup, başka bir te'vile ihtimali bulunmayan ve duyuluverince anlaşıldığı için herhangi bir açıklayıcı (mÜbeyyine) ihtiyaç olmayan ya da:

b) Birçok anlam ve te'vîle ihtimali bulunup, bunlardan hangisinin kastedildiği, Allâh'ın ve Rasülü'nün açıklamalarıyla bilinen âyetlerdir. [263]

Taberî şöyle demektedir: "Muhkem âyet, ya tek bir anlamı olup bir yorumdan başka yorumu olmayandır. Onu açıklayan bir başka beyâna gerek yoktur. Veya birçok mânaya gelebilecek pek çok yönü, yorumu ve tasarrufu olursa, bu durumda kastedilen mânaya delâleti, ya Allah Teâlâ'nın beyânı (bir başka âyetle) ya da Hz. Peygamber'in beyânı (hadis) ile olur. Âlimler muhkem bilgisinden habersiz değildir.[264]

m) Hurûf-ı Mukatta'a

Bazı sûrelerin başında bazen tek harf, bazen de birkaç harften müteşekkil rumuzlar bulunmaktadır. Bu kesikli harflere "el-Hurûfu'l-Mukatta'a" denir. Âlimlerin ekserisi bu kesikli harflerin müteşâbihattan olduğu görüşündedir.[265]

Taberî, hurûfu mukatta'ayı, bilgisi Allah'a mahsus olan müteşâbih alan içinde görmemekte ve insanlar için anlaşılabilir ifadeler olduklarını söylemektedir. Ona göre, bunun tersini iddia etmek, Allah'ı insanlara anlamadıkları bir dil ile hitap etmekle ve Peygamber (sa)'i de Kur'ân'ı insanlara açıklama görevini yerine getirmemekle itham etmek demektir. Taberî, hurûf-ı mukata'a dâhil Kur'ân'da muhatapların anlayamayacakları bir şeyin bulunmadığını düşünmektedir. Eğer

---

[262] Aydın, *Taberî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi*, s. 47; Sahiron Syamsuddin, "Âl-i İmrân Sûresi'nin 7. Âyetindeki Muhkemât ve Müteşâbihât'a İlişkin Taberî ve Zemahşerî'nin Görüşlerinin Analitik Bir İncelemesi", (Çev. Zülfikar Durmuş), *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Samsun, 2002; cilt: 2, Sayı: 3, s. 265- 281.

[263] Yusuf, Işıcık, *Kur'ân-ı Anlamada Temel bir Problem (Te'vil),* Esra Yay. , İstanbul, 1997, s.81-82; Ayrıca Bkz.Işıcık, *Kur'ân-ı Anlamada Temel İlkeler,* s.114; Işıcık, "Kur'ân-ı Kerimde Müteşabih ve Te'vîli", s.58.

[264] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, III, 175.

[265] Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 134.

müşkil bir durum söz konusu ise, Allah veya Peygamber (sa) tarafından vuzuha kavuşturulur.[266]

Taberî, hurûfu mukatta'anın bir mâna değil, birden çok mânaya gelebileceğini söylemektedir. Ona göre bu harflerin birden çok anlama gelmesi, herhangi bir kelimenin birden çok anlama gelmesi gibi durumdur. Hurûf-ı Mukatta'a hakkında müfessirlerin ortaya koyduğu mânalardan her birinin anlaşılabilir bir yönü olduğunu ve bunlardan birini diğerine tercih ettirecek geçerli bir sebep bulunmadığını söyleyerek, bütün bu görüşleri kabul eder. Ona göre, geçerli bir delile dayanmadan bu görüşler arasından birini diğerine tercih etmek yanlıştır. Zira eğer, Allah, bu mânâlardan sadece birisini kastetmiş olsaydı, bunu, Peygamber'e (sa) bildirirdi. Allah'ın böyle bir açıklama yapmaması, bu harflerin bütün anlamlara geldiğinin en büyük delilidir.[267]

n) Taberî Tefsîrinin Baskıları ve Tahkik Çalışmaları

Taberî'nin tefsiri, "Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân" sahasında yazılan Kur'ân'ı baştan sona âyet âyet sûre sûre tefsir eden en meşhur tefsirlerden biridir. Bu tefsir yazıldıktan sonra insanlar arasında elden ele dolaşmış ancak zamanla insanlar tarafından terkedilmiş ve böylece elden ele dolaşan bir tefsir olmaktan öte ilim âleminde kaybolduğuna inanılan bir tefsir olmuştur. Ve bu görüş yakın zamanlara kadar ilim dünyasında geçerli olmuştur.

Zehebî'ye göre bu tefsirin yazma bir nüshası Necîd emirlerinden Emir Abdürreşid'in şahsi kütüphanesinde bulunmuştur. Bu yazma nüshanın bulunması ilim âleminde büyük bir sevinç meydana getirmiş ve pek çok baskı gerçekleştirilmiştir. Halen de çeşitli tahkikleriyle beraber baskı çalışmaları devam etmektedir.[268]

Taberî tefsiri, nâşir Mustafa b. Muhammed el-Babî el-Halebî'nin tefsire yazdığı önsözde belirttiğine göre Necid emirlerine ait bir nüsha esas alınarak Mısır'daki Hidiv ve Halep'teki Ahmediyye kütüphanelerinde mevcut nüshalarla karşılaştırılmış ve eser Ezher âlimlerinden bir heyet tarafından tashih edilerek

---

[266] Aydın, *Taberî'nin Kur'ân'ı Yorulmamı Yöntemi*, s. 48.
[267] Aydın, *Taberî'nin Kur'ân'ı Yorulmamı Yöntemi*,, s. 49; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 144.
[268] Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirün*, I, 207-208.

kenarında Nizamüddin en-Nîsâbûri'nin (850/1446) Tefsiru Garaibi'l-Kur'ân ve Reğaibi'l-Furkan adlı eseri olduğu halde 1321/1903 yılında Kahire'deki Yemeniyye Matbaasında 30 cüz olarak basılmıştır. Daha sonra bu matbu nüsha Hidiv Kütüphanesi'nde mevcut yazma nüsha ile tekrar karşılaştırılıp gerekli tashihler yapıldıktan sonra Mısır Hidivi II. Abbas Halim Paşa'nın himaye ve desteğiyle otuz cüz olarak 1323-1330/1905-1912 yıllarında Bulak'ta basılmıştır. Buna Herman Hausleiter bir fihrist hazırlamıştır. Câmiu'l-Beyân Mustafa es- Sekka'nın tahkikiyle Mustafa el-Bâbi el-Halebî müessesesi tarafından âyetler numaralanmak sûretiyle otuz cüz halinde Kahire'de 1373-1376/1954-1957 yılında bir daha basılmıştır. Son olarak Ahmed Muhammed Şakir ve Mahmud Muhammed Şakir Kardeşler, eserin matbu ve Kahire'de mevcut yazma nüshalarını, ayrıca daha sonraki tefsir kaynaklarında Taberî'den nakledilen metinleri karşılaştırarak eserin yaklaşık üçte birini tahkik ve tahriç edip onüç cilt halinde basmışlarsa da (Kahire, 1955-1958) bu ortak çalışma Ahmed Muhammed Şakir'in 1958'de ölümü üzerine Mahmud Muhammed Şakir tarafından tek başına sürdürülmüş, 1969 tarihine kadar üç cilt daha neşredilmiştir.[269]

Çalışmamızda Mustafa el-Bâbi el-Halebi ve ortakları tarafından 1388/1968 senesinde yapılan üçüncü baskı esas alınacaktır.

Taberî'nin tefsiri birçok kişi tarafından ihtisar edilmiştir. Günümüzde yapılan ihtisar çalışmalarından birisi Muhammed Ali es-Sabunî ve Salih Ahmed Rıza'nın birlikte yaptıkları ve Muhtasaru Tefsiri't-Taberî'dir. Bu muhtasar iki cilt olarak Beyrut'ta 1403/1983 yılında basılmıştır.[270] Aynı ihtisar Mehmet Keskin tarafından Türkçeye de terceme edilmiş ve altı cilt halinde yayınlanmıştır. Câmiu'l-Beyân, Ebû Yahya Muhammed b. Suma-dih et-Tücîbî (419/1028) tarafından Muhtasar min Tefsiri'l-İmam et-Taberî adıyla ve eserdeki garîbu'l-Kur'ân'la ilgili metin ve açıklamaların bir araya getirilmesi sûretiyle ihtisar edilmiştir. Yazma bir nüsha San'a'da bulunan eserin birinci cüzü Muhammed Hasan ez-Zefitî'nin tahkikiyle el-Heyetü'l-Mısrîyyetü'l-Âmme tarafından Kâhire'de neşredilmiştir. Mansûr b. Nûh es-Sâmâni'nin (ö. 366/977) emriyle

---

[269] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 130; Işıltan, "Taberî", IX, 595; Cerrahoğlu, "Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân", VII, 106.

[270] Cerrahoğlu, "Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân", VII,106

kurulan bir heyet tarafından senedleri, bazı rivâyet ve haberleri çıkarılarak Farsça'ya tercüme edilmiştir. Çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan ve Terceme-i Tefsir-i Taberî adını taşıyan eser Habîb Yağmâi tarafından yedi cilt olarak Tahran'da 1339/1960 yılında neşredilmiştir.[271]

Taberî tefsiri, İngilizceye J. Cooper tarafından giriş ve notları ilavesiyle muhtasar olark terceme edilmiştir. W.F. Madelvng ve A. Jones tarafından The Commentary on the Qur'an, Being an Abridged Traslation of Jami al Bayan ta'wil al-Qur'an adıyla neşredilmekte olan bu terceme, Câmiu'l-Beyân'ın Ahmed Muhammed Şakir ve Mahmud Muhammed Şakir baskısına dayanılarak yapılmıştır. Tamamı beş cilt olarak planlanan bir çalışmanın Bakara sûresinin 103. âyetine kadar gelen birinci cildi Oxford'da 1987 yılında yayınlanmıştır. Câmiu'l-Beyân'ın Pierre Gode tarafından yapılan ve ilk cildi Paris'te 1983 yılında basılan muhtasar tercemesinin de (Commentaire du Coran, Abrege traduit et annote) şimdiye kadar üç cildi basılmıştır.[272]

[271] Cerrahoğlu, "Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân", VII,106.
[272] Cerrahoğlu, "Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân", VII,106.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İBN CERÎR et-TABERÎ'NİN CÂMİU'L-BEYAN AN TE'VİL-İ ÂYİ'L-KUR'ÂN ADLI ESERİNİN MUKADDİMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Taberî'nin hayatı, eserleri ve tefsiri hakkında gerekli bilgileri verdikten sonra tezin bu bölümünde Taberî'nin tefsirinin girişine yazdığı mukaddimenin tanıtımı ve Kur'ân ilimlerine dair görüşleri işlenmiştir.

2.1. Mukaddimenin Tanıtımı

Mukaddimeler, Kur'ân tarihi, Kur'ân ilimleri ve Kur'ân-ı öğrenmenin fazilet ve adabına dair birçok konuyu içermektedir. Bu sebeple onlar tefsir usulündeki tarihi ve kronolojik gelişimi takip etme konusunda bizlere önemli bilgiler vermektedirler. Başlangıcından günümüze kadar islam âleminde telif edilen birçok tefsirin giriş kısmında mukaddimeler yer almaktadır. Taberî de tefsire dair bir eser tasnif etme işine niçin teşebbüs ettiğini ve bu işi nasıl gerçekleştireceğini açıklamak için, birçok yönüyle dikkate değer bir mukaddime yazmıştır. Bu mukaddimede verdiği bilgiler ve konuyu ele alış biçimi, onun meseleye çok geniş bir perspektiften yaklaştığını göstermektedir. Mukaddimede vermiş olduğu kıymetli bilgiler de onun bu alanda ne kadar mahir olduğunu gösterir.

2.1.1. Önemi

Tefsirinin en önemli özelliklerinden birisi hiç kuşkusuz onun tefsir tarihi geleneğinin ilk iki buçuk asırlık birikiminin bir derlemesini ve metodolojik tertibini sunmasıdır. Tefsir, temelde bir rivâyet tefsiri olarak görülmekte ve genelllikle o kategoride değerlendirilmektedir. Ancak Taberî eserini yalnızca dönemine kadar ulaşan geniş rivâyet malzemesinin bir derlemesi şeklinde değil, dikkate değer bir kavrayış ve muhakeme sonucunda oluşturmuştur. Daha ilk sayfalardan itibaren onun Kur'ân tefsiri konusunda metodolojik sorunların bilincinde olduğu anlaşılmaktadır.

Nitekim eser birçok tefsir sorununu ele alarak bunların tartışmasını yapan oldukça geniş bir girişle başlamaktadır.[1]

"Taberî bu girişte Kur'ân'ın beşeri sözlerle tezat teşkil eden icaz, belağat ve fesahat özelliklerine değindikten sonra, Kur'ân tefsirine âit hazırlayıcı mahiyette ön bilgiler vermekte, tefsir vecihlerine, tefsirin caiz ve sakıncalı olanlarına yer vermektedir. Hz. Peygamber'in Kur'ân'ın yedi harf üzere nazil olduğunu bildiren hadisi üzerinde durmakta, Kur'ân'ın hangi lisanla nazil olduğu tartışmasına girmekte ve onda Arapça olmayan kelimeler bulunduğunu söyleyenlerin görüşlerini reddetmektedir. Daha sonra Kur'ân-ı baştan sona ayet ayet tahlili bir tarzda açıklamaya çalışan müfessir, açıklamalarında sahabe, tabiun ve onlardan sonra gelen tebeu't-tabiunun görüşlerine yer vermekte, nahiv meselelerinde Kûfe ve Basra nahivcilerinin kanatlarına değinmekte, kıraat ihtilaflarını ele almakta, nasih ve mensuh konularına, ahkâmu'l-Kur'ân'a ve bu konulardaki farklı görüşlere yer vermektedir.Yine tefsir boyunca yeri geldikçe kelâmi konulara değinerek ehli bidat mezheplerinin görüşlerini reddetmeye çalışmaktadır. Huruf-u mukataa konusundaki farklı görüşleri zikrederek kendi ulaştığı sonuçları ortaya koymaktadır. Kendinden önce yaşamış müfessirlerden değişik tariklerle rivâyetler nakletmektedir. İbn Abbas'tan beş tarik, Saîd b. CÜbeyyr'den iki tarik, Mücâhid'den üç tarik, Katede'den üç tarik, Hasan-ı Basri'den üç tarik, İkrime'den üç tarik, Dahhak'tan iki Tarik, Abdullah b. Me'sud'dan bir tarikle rivâyetler nakletmektedir. Yine Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem, İbn Cüreyc ve Mukâtil b. Hayyan'dan ve diğer müfessirlerin tefsirlerinden de yararlanmaktadır. Tefsir ilmindeki titizliliği sebebiyle güvenilir olmadıkları gerekçesiyle tefsirinde Muhammed b. Saîb el-Kelbi, Mukâtil b. Süleyman ve Muhammed b. Ömerel- Vâkidî gibi âlimlerden herhangi bir rivâyet nakletmemektedir. Oysa tarih ve siyere dair eserlerinde Kelbî ve Vâkidî'den istifâde etmiştir. Meâni ve i'rab konularında Ali b. Hamza el-Kisâi, Yahya b. Zeyyad el-Ferra, Ebi'l-Hasen el-Ahfeş, Ebî Ali Kutrub ve daha başkalarından yeri göre bazen isim vererek, bazen vermeden yararlanmaktadır."[2]

---

[1] Mesut Okumuş, "Taberî Tefsiri'nde Bağlamın Yeri ve Önemi", *Ekev Akademi Dergisi*, Erzurum, 2002, cilt: 6, Sayı: 13, s. 129.

[2] Okumuş, "Taberî Tefsiri'nde Yeri ve önemi", s.129-130.

Taberî, giriş yazısında "…tefsirinin hacimli ve kapsamlı bir kitap olacağını, başka bir esere ihtiyaç bırakmayacağını, ittifak niteliği kazanmış bir delilin Kur'ân'a göre durumu ile, ihtilaflı bir delilin Kur'ân karşısında ne ölçüde farklı olduğu hususunda o ana kadar kendisine ulaşmış bilgileri aktaracağını, her mezhebin gerekçelerini gündeme getireceğini ve neticede kendisine göre bunlardan hangisinin sahih olduğunu açıklayacağını…" ifade eder.[3]

Bu ifadelerden Taberî'nin Kur'ân'la alakalı olarak insanların bilmeye ihtiyaç duydukları her şeyi içerecek bir eser yazmaya girişti̇ğini anlıyoruz.

2.1.2. Muhtevası

Taberî tefsirine uzunca bir mukaddime yazmıştır. Bu mukaddimede Kur'ân'ın diğer sözlere üstünlüğü, Kur'ân'ın Arap diliyle nâzil olduğunu, Kur'ân'ın tefsiri ve te'vîli, yedi harf, Kur'ân'ın rey ile tefsiri, Kur'ân'ı tefsir eden sahabiler, Kur'ân'ın tefsir edilmesini hoş görenler ve görmeyenler, Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı ne kadar tefsir ettiğine dair görüşleri nakleder. Özellikle Kur'ân-ı Kerim'in indirildiği dil üzerinde durarak Kur'ân'da Arapça'dan başka kelimeler bulunduğunu iddia edenlerin görüşlerini reddetmektedir. Daha sonra Kur'ân'ın isimleri, sûreleri ve âyetlerine dair bir bölümle mukaddimeye son verir ve sûrelerin tefsirine geçer.[4]

Taberî, tefsirine ilmi bir mukaddime yazarak başlamakta olup bu mukaddimede de Kur'ân İlimlerine dair meselelerden bahsetmektedir.[5]

2.1.3. Mukaddimede Takip Ettiği Metodu

Her eserde takip edilen metodu en doğru şekilde anlamak, o eseri okumak ve incelemekle mümkündür. Taberî'nin mukaddimesinde takip ettiği metodu anlamak için de mevzu bahis kısmın incelenmesiyle mümkündür.

Bu mukaddimede kendi devrinde ulema arasında sık sık tartışma konusu olan meseleleri ele almış ve onları sonuçlandırmak için rivâyetleri kendi arasında birbirlerine muvafık ve muhalif olarak tasnif etmiş, daha sonra da kendi tercihini

[3] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 5.
[4] Cerrahoğlu, "*Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân*", VII, 106.
[5] Tayyâr, *Makâlâtü fî Ulûmi'l-Kur'ân ve Ûsûli-t-Tefsir*, s.309.

yaparak sonuca ulaşmaya çalışmıştır. Mukaddimesindeki bu metodu aslında tefsirindeki metodun aynısıdır.

Tefsirinin mukaddimesinde ele aldığı konular hakkındaki görüşlerin değerlendirmesine geçmeden önce, Taberî'nin nasıl bir eser meydana getireceği ve hangi düşünce ile tefsirini yazdığını kendi ifadesinden öğrenmemiz, eserde genel mânada takip edilen metodu ortaya koyması bakımından önemlidir. Taberî'nin ifadesi aynen şöyledir:

"Ey Allah'ım, Kur'ân-ı Kerim'in muhkemi ve müteşâbihi, helâlı ve haramı, âmmı ve hassı, mücmeli ve müfesseri, nâsihi ve mensuhu, zahîri ve bâtını, âyetlerinin te'vîli ve müşkillerin tefsiri hakkında sözün doğrusuna isabet etmek için bizi başarıya ulaştır. Kur'ân'a sarılmayı, muhkemine sığınmayı ve müteşâbihine teslim olmaya devamı bize ilham et… Ey Allah'ın kulları -Allah size merhamet etsin- şüphesiz kendisini öğrenmeye gayretimi sarf ettiğim ve kendisini bilmede maksadıma ulaştığım şeylerin özünü, kendisini bilmede Allah'ın rızasının olduğu ve onu bilen kimseyi de doğru yola ulaştıran şeyin teşkil ettiğini biliniz…"[6] Kur'ân âyetlerinin te'vilini izah etme ve onda olan mânaları beyan etme hususunda kendisini bilmeye insanların ihtiyaç hissettiği hâvi ve câmi, bu konularda diğer kitaplardan müstağni kılacak bir kitap meydana getireceğiz. Bütün bunlar hakkında bize kadar gelen ittifak ve ihtilafları ümmetin ittifak ve ihtilaf ettikleri yerlerde beyan edeceğiz. Bunlardan bize göre en sahih olanını en kısa ve en veciz bir şekilde izah edeceğiz.

Taberî'nin bizzat kendisinden kısa da olsa nasıl bir tefsir yazacağını ve nasıl bir yol takip edeceğini öğrendikten sonra O'nun tefsirinin mukaddimesinde ele aldığı konulara ilişkin görüşlerine geçebiliriz.

2.2. Taberî'nin Kur'ân İlimlerine Bakışı

Burada Taberî'nin mukaddimesinde ele aldığı Kur'ân ilimlerine dair görüşlerine yer vereceğiz.

---

[6] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 4-5.

2.2.1. Garibu'l-Kur'ân

2.2.1.1. Lugat Anlamı

"Garîb" kelimesi garebe (غرب) kökünden "Faîl" vezninden sıfatı müşebbehe olup, lügat mânası, itibariyle, vatanından uzakta olan yabancı, içinde yaşadığı toplumdan olmayan, kimsesiz insan ve anlaşılması zor, mânası açık olmayan kelam[7], mânalarına gelmektedir.

Ayrıca kendi cinsi arasında eşi ve benzeri bulunmayan, tek nâdir olan; bilinmeyen müphem ve kapalı olan anlamlarına da gelir.[8]

Anlaşılması zor, mânası açık olmayan kapalı kelam mânasına gelen "garîb" kelimesi iki vecihte kullanılır. Birincisi: Mânası uzak ve kapalı olup ancak zihni zorlayarak mânası anlaşılabilen kelime. İkincisi: Yerleri uzak olan şaz Arap kabilelerinin kullandığı ve kullanılması alışılmamış olan kelime.[9]

Kur'ân-ı Kerim'in garîbi denince birinci mâna anlaşılır. Zira ikinci vecih mânanın Kur'ân için kullanılması alışılmış değildir ve Kur'ân'ın fesahat ve belağatını ihlal eder.[10]

2.2.1.2. Istılah Mânası

Âlimler garîb kelimesinin ıstılah mânasıyla ilgili birbirine benzemekle beraber farklı tarifler yapmışlardır. Bunlardan biri; "Az kullanılması sebebiyle mânası sözlüklere başvurulmadan bilinemeyen kelimelere garîb denir" şeklindedir.[11]

Çeşitli ilimlerde farklı mânalar ifade eden bu kelime Arap edebiyatında mânası açık olmayan, az kullanılan kelime demektir.[12] Ebû Süleyman Muhammed b.

---

[7] İbn Manzûr, *"garabe"* md*.,* I, 639-640; ayrıca bkz. Es-Sicistânî, Ebû Bekr Muhammed b. Azîz, *Garibu'l-Kur'ân alâ Hurûfi'l-Mucem,* (thk. Ahmed Abdülkadir Salahiyye), 1. Baskı, Dımeşk, 1993, s. 37; Sadreddin Gümüş, "Garîbu'l-Kur'ân Tefsirinin Doğuşu," s. 10; Katib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn,* II, 1203; Ebi'l-Kâsım Hüseyin Muhammed Ragıb el-Isfahâni, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân,* (thk. Muhammed Seyyid Keylânî), Şeriketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihi, Kahire, 1381/1961, s. 359; Muhammed Ali b. Ali, Tahânevi, *Keşşâf-u Istılâhâti'l-Fünûn,* I-II, Kahraman Yay., İstanbul,1404/1984, I, 383; Demirci, *Tefsir Usulü*, s. 156.

[8] Hüseyin Elmalı, Şükrü Aslan, "Garîb", *DİA*, İstanbul, 1996*,* XIII, 374.

[9] Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zunun*, II, 1203.

[10] Gümüş, "Gâribu'l-Kur'ân Tefsirinin Doğuşu", s. 10.

[11] Hüseyin Elmalı, Şükrü Aslan, "Garîb", XIII, 374.

[12] Gümüş, "Garibu'l-Kur'ân Tefsirinin Doğuşu", s. 10.

Muhammed el-Hattabî'ye göre kelamda garîb, anlayıştan uzak ve mestûr olan kelimelerdir ki, bu vatanından uzak ve ailesinden ayrılmış garîb bir kimseye benzetilir.[13]

2.2.1.3. Garîbu'l-Kur'ân İlmi

"Garîb" kelimesinin, lügat ve ıstılah mânalarını gösterdikten sonra bu bağlamda Garîbu'l-Kur'ân ilmine ve onun tariflerine göz atabiliriz.

Kur'ân ilimlerinin önemli bir dalı olan Garîbu'l-Kur'ân, Kur'ân-ı Kerim'deki kapalı lafızları tefsir eden ve lafızların Arapların lügat ve kelamlarındaki hususlarla açıklayan bir ilimdir. Bu ilim tefsir ilminin özel lügavi bir konusu ya da lügatle ilgili bir yönüdür.[14]

Bu tariften de anlaşıldığı gibi bu ilim dalı Kur'ân'ın terkib materyali olan kelimelerinden bahseder. Bu sebeple bu ilmin bilinmesi müfessir için zaruridir.[15] Hatta Mücahid: "Allah'a ve ahiret gününe inanan bir kimsenin, Arap lügatini bilmeden Allah'ın kitabını açıklaması caiz değildir" der.[16]

Garîbü'l-Kur'ân, Kur'ân'daki muğlak, üstü kapalı, anlaşılması güç, muhtelif Arap lehçelerine ait veya aslen yabancı olup Arapçalaştırılmış kelimelere verilen isimdir. İşte Kur'ân'daki bu izaha muhtaç kelimelerin açıklanması ve izahına "Garibü'l-Kur'ân'ın Tefsiri", bunları bir araya getiren ve mânâlarını açıklayan tefsir kitaplarına "Garibu'l-Kur'ân Tefsirleri" (Lügatleri) denir. Bu kelimelerin açıklanmasıyla uğraşan ilme de "Garibü'l-Kur'ân İlmi" adı verilir.[17]

Bu mânâda diğer bir tarifine göre ise, Kur'ân-ı Kerim Kureyş lehçesiyle nâzil olmakla birlikte diğer Arap lehçelerinden gelen veya yabancı dillerden Arapçalaştırılan kelimeler de ihtiva etmektedir. Ayrıca Kur'ân'da, az kullanılmasından dolayı mânâsı yaygın olarak bilinmeyen, anlaşılması güç lafızlar da

---

[13] Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 151.
[14] Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Talib el-Kaysî, *el-Umde fî Garibi'l-Kur'ân,* (thk. Yusuf Abdurrahman Ma'raşlı), Müessesetü'r-Risâle, 1. Baskı, Beyrut, 1401/1981, s. 14.
[15] Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, I, 277-279.
[16] Kettân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân,* s. 331; Cerrahoğlu, "Garibü'l-Kur'ân", XIII, 379.
[17] Gümüş, Garibü'l-Kur'ân Tefsirinin Doğuşu, s. 11.

vardır. Tefsir ilminde Kur'ân'daki bu tür kelimelerin açıklanması Garibü'l-Kur'ân'ın konusunu teşkil etmektedir.[18]

Buna göre Garibü'l-Kur'ân, Kur'ân'da geçen kapalı; gerek değişik Arap lehçelerine ait kelimelerin gerekse diğer dillerden Arapça'ya geçmiş kelimelerin izahına ait meseleleri, Kur'ân'da yabancı dillere ait kelime var mı yok mu tartışmasını inceleyen ilimdir diye tarif edebiliriz.

2.2.1.4. Kur'ân'da Yabancı Dillerden Girmiş Kelime Bulunduğunu Kabul Edenler

Kur'ân'da Arapça dışında kelimeler bulunup bulunmadığı konusunda âlimler farklı görüşlere sahiptirler. Âlimlerin bir kısmı, Kur'ân'ın kendi dilleriyle nazil olan halis Araplar, yaptıkları seyahatlerinde diğer dillerle irtibata geçmişler ve bu dillerden muhtelif kelimeler almışlardır. Bunlardan bazı harflerini çıkartmak sûretiyle kelime yapısını değiştirmiş, sonra da şiirlerinde ve konuşma dillerinde kullanmışlardır. Hatta bu kelimeler, fasih Arapça'dan sayılmış ve dillerine yerleşmiştir. İşte bu açıdan, "başka dillerden gelen kelimeler" Kur'ân'da yer almıştır, görüşünü benimserler.[19]

Kur'ân'da Arapça dışında yabancı kelimeler bulunduğunu söyleyenler farklı gerekçeler ve delillerle bu görüşlerini desteklemektedirler. Mesela, Ebu'l-Meâlî Uzeyzî b. Abdilmelik: "Bu kelimelerin Arap dilinde mevcut olması, bu dilin genişlik lafız bakımından zengin olmasına bağlıdır. Esasen Arapça'da mevcut olan bu kelimelerin diğer dillere mensup olanlar tarafından eskiden beri kullanılmış olmaları da mümkündür." der.[20]

Kur'ân'da Arapça dışında kelimelerin bulunduğu görüşünde olanlar; "Düşünüp mânâsını anlamamız için biz onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik"[21] ayetini, nasıl Farsça bir kasidede bir tek Arapça kelimenin bulunması, kasideyi Farsça olmaktan

[18] Cerrahoğlu, "Garibü'l-Kur'ân", XIII, 379.
[19] Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 427-444.
[20] Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 428.
[21] Yusuf, 12/2.

çıkarmıyorsa, Arapça olmayan bazı kelimelerin Kur'ân'da bulunması, Kur'ân'ı Arapça olmaktan çıkarmayacağı şeklinde te'vile çalışmışlardır.[22]

Suyûtî, konuyu özetledikten sonra, "Bana göre Kur'ân'da garîb kelimelerin bulunduğunu gösteren en kuvvetli delil İbn Cerir'in sahih bir senedle Tabiîn'in ileri gelenlerinden biri olan Ebû Meysere'den yaptığı: "Kur'ân'da her dilden kelimeler mevcuttur."[23] rivâyetidir. Bu rivâyetin benzerleri Saîd b. Cubeyr ve Vehb b. Münebbih'ten de yapılmıştır. Bu da gösterir ki Kur'ân'da bu gibi kelimelerin kullanılmasındaki hikmet, Kur'ân'ın öncekilerin ve sonrakilerin ilimlerini ihtiva etmesi ve her şeyin ilmini haber vermesidir. Kur'ân'ın her şeyi ihata etmesi bakımından değişik lügat ve dillere yer vermesi de gerekirdi. Bu sebeple Arapların çokça kullandığı kulağa hoş gelen ve uygun düşen her lügatten kelimeler Kur'ân'a girmiştir" der ve İbnü'n-Nakîb'in: "…Cenâb-ı Hak, her kavme, kendi dilini konuşan bir peygamber göndermiştir.[24] Hâlbuki Rasûlullah (sa) bütün ümmetlere peygamber olarak gönderilmiştir. Bu yüzden kendisine indirilen kitapta kavminin dili asıl olmakla birlikte her kavmin dilinden kelimeleri bulunmaktadır" sözünü ilave eder.[25]

Kaynakların belirttiğine göre, Kur'ân-ı Kerim'de diğer Arap lehçelerinden gelen ve yabancı dillerden alınıp değişik yollarla Arapçalaştırılan kelimelerin bulunması, Arapların gerek ticaret ve gerekse farklı sebeplerle zaman zaman temasta bulundukları yabancı toplumlardan etkilenmelerinin sonucudur. Kur'ân-ı Kerim'de inzali esnasında, başka dillerden alınıp Arapçalaştırılan bu kelimeleri kullanmıştır.[26] Ancak Kur'ân'ın indiği dönemde, Arapların tamamı bu kelimeleri bilmediği için, erken dönemlerde bu kelimeleri konu edinen ve anlamlarını açıklayan bir ilim dalı ortaya çıkmıştır. Kur'ân'da yer alan bu türden kelimelerin açıklanması da "Garibü'l-Kur'ân"ın konusunu oluşturmaktadır.[27]

Kaynaklardan yabancı dillerden alınıp Arapçalaştırılan kelimelere örnek olarak zikredilenlerden bazılarına yer vermek istiyoruz. Mesela "er-rakîm" (Rumca, kitap),

---

[22] Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 428.
[23] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 21.
[24] İbrahim 14/4.
[25] Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 428,429.
[26] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 287-290; Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* I, 427-428; Cerrahoğlu, *Tefsir Üsûlü,* s. 153; Cerrahoğlu, "Garibü'l-Kur'ân", XIII, 379; Demirci, *Tefsir Üsûlü*, s. 157.
[27] Cerrahoğlu, "Garibü'l-Kur'ân", XIII, 379; Demirci, *Tefsir Üsûlü*, s. 157.

"tur", (Süryanice, dağ); "el-mühl" (Berberice, kızgın yağ); "evvâb" (Habeşçe, Allah'ı çokça anan, ona yönelen); "inah" (Berberice, yemeğin pişmiş olması, olgunlaşma) kelimeleri yabancı dillerden Arapçaya geçen ve Arapçalaştırılan kelimelerden bazılarıdır.[28]

2.2.1.5. Kur'ân'da Yabancı Dillerden Girmiş Kelime Bulunduğunu Kabul Etmeyenler

Kur'ân-ı Kerim'de yabancı kelime bulunup bulunmadığı hususunda her ne kadar ihtilâf bulunsa da, çoğunluğun görüşü bulunduğu yönündedir. Ancak, Taberî (310/923), Şafiî (150/204), Ebu Ubeyde (209/825), Kadı Ebu Bekr ve İbn Faris Kur'ân'da yabancı kelime bulunmadığını iddia edenlerin başında gelmektedir. Çünkü böyle olduğu takdirde, bilmedikleri bir dilde, onun benzerini getirme hususunda aciz kalmış olmalarının bir anlamı olmayacaktır.[29]

Nitekim Fussilet Sûresi'nde "Biz Kur'ân'ı yabancı dil ile okunan bir kitap kılsaydık, âyetleri ayrıntılı olarak açıklanmalı değil miydi? 'Arap olana yabancı bir dilde Kur'ân olur mu?' diyeceklerdi" buyurulmaktadır.[30] Bu ve benzeri âyetlerden yola çıkarak Kur'ân'da yabancı asıllı kelimelerin bulunmadığını söylemişlerdir. Şafiî, aksi görüşte olanlara şiddetle karşı çıkmıştır.[31]

Bu konuda Ebu Ubeyde: "Kur'ân-ı Kerim açık bir dille, Arapça olarak nâzil olmuştur. Kur'ân'da Arapça olmayan kelimelerin varlığını kabûl edenler, ağır bir iddiada bulunurlar" der. İbn Faris ise şöyle der: "Şâyet Kur'ân'da Arapça dışında kelimeler bulunsaydı Arapların, bunların benzerlerini bulmaktan aciz kaldıkları dolayısıyla bilmedikleri lügatleri kullandıkları şüphesi doğardı."[32]

2.2.1.6. Taberî'nin Garîbü'l-Kur'ân Hakkındaki Görüşü

Taberî, tefsirinin baş kısmında üzerinde durduğu konulardan biri de

---

[28] Ayrıntılı bilgi için bkz. Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 287-290; Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* I, 427.
[29] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 287-290; Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* I, 427.
[30] Fussilet, 41/44.
[31] Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* I, 427; Cerrahoğlu, *Tefsir Üsûlü,* s. 153; Turgut, *Tefsir Üsûlü ve Kaynakları*, s. 159.
[32] Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* I, 427.

القول في البيان عن الاحرف التي اتفقت فيها الفاظ العرب هو الفاظ غيرها من بعض اجناس الامم

"Arapçadaki bazı kelimelerle diğer dillerdeki bazı kelimelerin ittifak etmeleri, aynı olmaları" başlığı altında Kur'ân'da yabancı dillerden girmiş kelimelerin mevcut olup olmadığı konusunu ele almıştır.[33]

Taberî, bu konuyu ele almaya, bize birisi: "Sen Allah'ın kullarından birine, ancak onun anlayacağı dille hitap edeceğini, gönderdiği elçisini de ancak onların anlayacağı bir dille göndereceğini söylüyorsun o halde şu rivâyetler hakkında ne dersin?" şeklindeki bir soruyla söze başlıyor ve Kur'ân'daki bazı kelimelerle alakalı: "Ey önceki resullere iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve Allah'ın bu Rasûlüne de iman edin ki rahmet hazinesinden size iki hisse versin ve size, sayesinde karanlığı dağıtıp yürümenizi sağlayan bir nur versin ve sizi affetsin. Çünkü Allah gafur ve rahîmdir (affı, merhamet ve ihsanı boldur)."[34] âyetindeki (الكفلين) kelimesinin Habeş lisanında "iki kat mükâfat"; "Muhakkak ki geceleyin kalkıp ibadet etmek daha tesirlidir ve Kur'ân okuyuşu bakımından daha düzgün, daha sağlam bir tilavet sağlar"[35] âyetindeki (ناشئة الليل) tamlamasının, Habeş lisanında bir kişi gece kalkarsa o kişi hakkında (نشا) fiilinin kullanıldığını; "Biz Davud'a tarafımızdan bir imtiyaz verdik: Ey dağlar! Ey kuşlar! Onunla beraber tesbih edin, şevke gelip Allah'ın yüceliğini terennüm edin dedik."[36] âyetindeki (اوبي معه) kelimesinin Habeş lisanında "tesbih edin"; "Ne oluyor onlara ki bu öğütten, bu irşaddan arslandan ürküp kaçan yaban eşeği (zebra) gibi kaçıyorlar?"[37] âyetlerindeki (قَسْوَرَة) kelimesinin Arapça'da (الاسد) Farsça'da (شار), Nabat dilinde (اريا), Habeş dilinde (قسورة) şeklinde aslan mânâsına geldiği ve Saîd b. CÜbeyyr'den: Kureyş "Bu Kur'ân acem lisanıyla ve Arapçayla indirilmeli değil miydi?" dediklerinde Allah Teâla: Eğer biz Kur'ân'ı yabancı bir dille gönderseydik derlerdi ki: "Neden, onun âyetleri açıkça beyan edilmedi? Dil yabancı, muhatap Arap! Olur mu böyle şey? De

[33] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 8.
[34] Hadîd, 57/28.
[35] Müzzemmil, 73/16.
[36] Sebe', 34/10.
[37] Müddessir, 74/49-51.

ki: "O, iman edenler için hidâyet ve şifadır"[38] âyetini indirdi ve bu âyetten sonra da Kur'ân'da her bir lisanla âyetler indirdi ki: "Azap emrimiz gelince o ülkenin üstünü altına çevirdik ve üzerlerine pişirilmiş balçıktan yapılıp istif edilmiş ve Rabbinin nezdinde damgalanmış taşlar yağdırdık."[39] âyetlerindeki (حجارة من سجيل) ifadesindeki (سجيل) kelimesi Farsça'daki (سنك وكل) kelimesinden arapçalaştırılmıştır, şeklindeki rivâyetleri sıralar ve akabinde: "Bu rivâyetlerde söylenenler bizim söylediğimiz mânânın dışında değildir. Zira bunlardan hiçbiri bu ve benzeri kelimelerin Arapların kelamı olmadığını; Kur'ân'ın nüzulünden önce bu kelimeleri kullanmadıklarını, Kur'ân'ın gelişinden önce Arapların bu kelimeleri bilmediklerini söylemiyorlar. Dolayısıyla bu bizim söylediğimize muhalif değildir. Bunlardan bir kısmı, şu kelime Habeş lisanında şu mânâdadır; bu kelime Acem dilinde bu mânâdadır derken farklı milletlerin dillerinde aynı mânâya gelen lafızların bulunmasını reddetmiyor. Farklı dillerde birçok kelimenin aynı mânâ için kullanıldığını biliyoruz. Mesela (الدرهم، الدينار، الدواة، القلم، القرطاس) ve bunlar gibi sayması insanı usandıracak ve bunları saymakla kitabı uzatacağımız, Farsça ile Arapça'da hem lafız hem de mânâ bakımından aynı olan kelimeler bulunduğu malumdur. Bu durum belki de konuşmasını bilmediğimiz diğer dillerde de aynı şekildedir" demektedir.[40]

Taberî, ayrıca bu dillerden hangisinin asıl olup bu kelimeyi daha önce kullandığını bilmenin mümkün olmadığını, zira bu konuda Arapların Acemlere bir üstünlüklerinin olmadığı gibi Acemlerin de Araplara bir üstünlüklerinin söz konusu olmadığını belirtir. Bu durumun ancak şüpheyi ortadan kaldıracak, sıhhatini tam ispatlayacak, bilgiyi gerekli kılan bir haberle iddia edilebileceğini söyler. Ayrıca bir kelimenin bir millete nispet edilmesini, bir ovayla dağ arasındaki ya da bir kara ile deniz arasındaki bir yerin havası için burada ova havası var demek, dağ havasının olmadığı mânâsına gelmiyorsa, diller için de durum aynı şekildedir, diyerek misal verir. Yani bir kelime için filan dildedir demek diğer bir dilden olmasını reddetmek

[38] Fussilet, 41/44.
[39] Hud, 11/82-83.
[40] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 8-9.

anlamına gelmez. "Kur'ân'da her dilden kelime vardır"[41] rivâyetindeki mânâ da bu şekilde anlaşılmalıdır.[42]

Görüldüğü gibi Taberî, Kur'ân'da Arapça dışında kelime olmadığını söylemekle birlikte konuyu farklı açılardan ele alarak ve verdiği misallerle destekleyerek orijinal bir konumda bulunmaktadır.

2.2.2. Yedi Harf ve Kırâatler Meselesi

2.2.2.1. Yedi Harfin Tanımı ve Önemi

Tefsir usulü konuları içerisinde geçmişten günümüze en tartışmalı konu hiç şüphesiz kırâat konusudur. Bu konuda birçok söz söylenmiş, değişik çözüm yolları aranmış, ancak gerçek anlamda şüpheleri ortadan kaldıran bir sonuca hâla ulaşılamamıştır. Dolayısıyla bu konuda çözüm yolu olarak ileri sürülen görüşler hakkında şunu söyleyebiliriz: Sunulan çözüm yolları ancak problemin ortadan kaldırılmasına yönelik iyi niyetli çabalar olarak değerlendirilebilir. Çünkü bu konudaki rivâyetlerin fazlalığı ve farklılığı, tatmin edici biz çözüme ulaşmayı engellemektedir.

Harf kelimesi lügatte vecih anlamına gelse de yine aynı kelime lügat ve lehçe anlamlarını da taşımaktadır.[43]

"Yedi harf" kavramı hakkında İslam bilginlerinin farklı görüşleri vardır. Bunlardan İbn Kutaybe (276/889)'nin Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân adlı kitabında zikrettiği şu yedi vechi nakletmek istiyoruz.

a) Harekesi değişen ancak mânâsı ve sûreti değişmeyen vecih: وَيَأْمرُونَ النَّاسَ بالْبُخل) âyetindeki[44] son kelimenin (بَخَلْ) şeklinde okunması gibi.

---

[41] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 9.
[42] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 9.
[43] Bilindiği gibi, bir milletin konuştuğu dile lügat/dil denir. Lehçe: Sözlükte dil ve dilin ucu mânâlarına gelir. Istılahta ise, bir dilin çeşitli bölge ve topluluklarda aldığı, kâide ve kelime hazinesi olarak fazlaca farklılaşmamış kollarına denir. Şive sadece söylenişte olan farklılıklar olup lehçe ise hem yazıda hem de söylenişte olan farklılıklardır. Şive/Agız: Bir dilin şehir veya bölgelere göre gösterdiği küçük farklılıklara verilen addır. Bkz. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük,* Bahar Yay., 11, Baskı, İstanbul, tsz.
[44] Nisa, 4/37.

b) Hareke ve mânâsı değişen fakat sûreti değişmeyen vecih: (ربنا بَاعِدْ بَينَ أسفارنا) âyetini[45] (ربنا بَاعَدَ) şeklinde okumak gibi.

c) Harfleri ve sûreti değişen fakat mânâsı değişmeyen vecih: (كيف ننشزها) âyetinin[46] (كيف ننشرها) okunması gibi.

d) Bir kelimenin hem mânâ hem de sûretinin değişmesiyle meydana gelen vecih: (وطلح منضود) âyetinin[47] (وطلع منضود) olarak okunması gibi.

e) Takdim ve Te'hir ile değişen vecih: (وَجَا ئَتْ سَكْرَةُ المَوتِ بِالْحَقِّ) âyetinin[48] (وجاءت سكرة الحق بالموت) tarzında okunması gibi.

f) Fazlalık ve eksiklikten dolayı söz konusu olan vecih: (وَمَا عَمِلَتْهُ أيْدِيهم) âyetinin[49] (وَمَا عَمِلَتْ أيْدِيهم) şeklinde okunması gibi.

g) Eş anlamlı kelimelerin birbirinin yerine kullanılması şeklindeki vecih: (إنْ كَانتْ إلاَّ صَيْحَةً) âyetinin[50] (إنْ كَانتْ إلاَّ زَقْيةً) şeklinde okunması gibi.[51]

Yedi harf konusunda ibn Kuteybe (276/889) "Yedi Harften" kestedilenin birbirinden farklı yedi vecih (tarz) olduğunu savunmaktadır. Ayrıca Ebu'l-Fadl er-Razi (290/902) ve İbnü'l-Cezerî (833/429) İbn Kuteybe'nin görüşünü benimsemişlerdir.[52] Ancak bu görüşü savunanlar, örneklerle açıklamaya çalıştıkları yedi vecih konusunda görüş birliğine varamamışlardır.[53]

2.2.2.2. Mukaddimdeki Yedi Harfle İlgili Hadîsler

Yedi harfle ilgili olarak başta kütübü sitte olmak üzere birçok hadis kitabında rivayetler mevcuttur. Yedi harfle ilgili hadisleri, geniş bir şekilde tefsirine alan İbn Cerîr et-Taberî' de bu konuya dair bazıları mükerrer olmak üzere 40 kadar hadis

[45] Sebe, 34/19.
[46] Bakara, 2/259.
[47] Vakıa, 56/29.
[48] Kaf, 50/19.
[49] Yasin, 35/36.
[50] Yasin, 36/29.
[51] İbn Kuteybe, *Te'vîlü'l-Müşkili'l-Kur'ân*, s. 71.
[52] Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* I, 145-158; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzulü ve Kıraati,* İFAV. Yay. , İstanbul, 1995, s. 86-92.
[53] Görüş sahiplerinin tasnifleri için bkz. Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* I, 145-158; Zerkanî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 109-113; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzulü ve Kıraati,* s. 86-90.

nakletmiş.[54]Biz çokluğuna rağmen bu rivayetlerin hepsini zikretmeyi uygun bulduk. İki Büyük âlim Ahmed Muhammed Şâkir ve Mahmud Muhammed Şakir kardeşlerin bu rivayetler ve senetler için yaptıkları değerlendirmelere de yer verdik. Ancak biz burada Taberî'nin rivayetlerini O'nun zikrettiği gibi nakletmedik. Bu rivayetlere ait tariklerin ehemmiyetinin ve birbirlerinden sıhhat bakımından üstünlüklerinin açıkça görülmesi için râvilerine göre tertip ettik. Bu tertip tarzında ayrıca muhtelif rivayetlerin ihtiva ettiği esas fikir ve meselelerin tayininde kolaylık gâyesini de güttük. Tâ ki onların tenkidine ve muhtelif fikir ve görüşlerdeki tesirlerini tesbite hazırlık yapmış olalım.

1- Ubeyy b. Ka'b'ın Rivâyetleri:

1- حدثنا أبو كريب قال : حدثني يحيى بن آدم قال : حدثنا إسرائيل عن أبي إسحق عن فلان العبدي قال أبو جعفر : ذهب عني اسمه عن سليمان بن صرد عن أبي بن كعب قال : رحت إلى المسجد فسمعت رجلا يقرأ فقلت : من أقرأك فقال : رسول الله صلى الله عليه وسلم فانطلقت به إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقلت : استقرىء هذا قال : فقرأ فقال : أحسنت قال فقلت : إنك أقرأتني كذا وكذا فقال : وأنت قد أحسنت قال : فقلت : قد أحسنت قد أحسنت قال : فضرب بيده على صدري ثم قال : اللهم أذهب عن أبي الشك قال : ففضت عرقا وامتلأ جوفي فرقا ثم قال : إن الملكين أتياني فقال أحدهما اقرأ القرآن على حرف وقال الآخر : زده قال : فقلت : زدني قال : اقرأه على حرفين حتى بلغ سبعة أحرف فقال : اقرأ على سبعة أحرف

"Mescide girmiştim. Birisinin Kur'ân okuduğunu işittim. O'na sana böyle kim okuttu? Dedim. Rasûlüllah diye cevap verdi. Bu şahsı alıp Rasûlüllah'a götürdüm. Rasûlüllah'a bunu okut da dinle dedim. Adam okudu. Rasûlüllah "güzel okudun" dedi. Bunun üzerine ben: Hani sen bana şöyle şöyle okutmuştun dedim. "Sen de güzel okudun dedi" dedi. Bunun üzerine ben "Bana sende güzel okudun, O'na sen de güzel okudun (bu nasıl iş böyle) dedim. Hâlimi gören Rasûlullah eliyle göğsüme şöyle bir vurdu ve "Allah'ım Übeyy'in şüphesini yok et" buyurdu. Benden bir ter boşanmış, içimi korku sarmıştı. Sonra Rasûlullah şöyle buyurdu: İki melek bana geldi. Birisi bana: "Kur'ân-ı bir harf üzere oku, dedi. Diğeri de fazla iste, dedi. Bu

[54] Abdurrahman Çetin, Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler, Ensar Neşriyat, 1. Baskı, İstanbul, 2005, s.39.

uyarı üzere ilk meleğe, iki harfe çıkar dedim. O da, peki iki harf üzere oku, dedi. Sonra yedi harfe kadar çıktı ve yedi harf üzere oku dedi.[55]

2- حدثنا محمد بن بشار قال : حدثنا ابن أبي عدي وحدثنا أبو كريب قال : حدثنا محمد بن ميمون الزعفراني جميعا عن حميد الطويل عن أنس بن مالك رضي الله عنه عن أبي بن كعب رضي الله عنه قال : ما حاك في صدري شيء منذ أسلمت إلا أني قرأت آية فقرأها رجل غير قراءتي فقلت : أقرأنيها رسول الله صلى الله عليه وسلم وقال الرجل : أقرأنيها رسول الله صلى الله عليه وسلم فأتيت رسول الله صلى الله عليه وسلم فقلت : أقرأتني آية كذا وكذا قال : بلى قال الرجل : ألم تقرئني اية كذا وكذا قال : بلى إن جبريل وميكائيل عليهما السلام أتياني فقعد جبريل عن يميني وميكائيل عن يساري فقال جبريل : اقرأ القرآن على حرف واحد وقال ميكائيل : استزده قال جبريل : اقرأ القرآن على حرفين فقال ميكائيل : استزده حتى بلغ ستة أو سبعة الشك من أبي كريب وقال ابن بشار في حديثه : حتى بلغ سبعة أحرف ولم يشك فيه وكل شاف كافي ولفظ الحديث لأبي كريب

Müslüman olalı beri kalbime hiçbir şüphe düşmemişti. Ama bir ayeti okuduktan sonra bir başka sahsın ayeti başka türlü okuması olayı, bu durumu değiştirmişti. Adama, bana Rasûlullah (sa) böyle okuttu, dedim. O da aynı şeyi söyledi. Rasûlullah'a vardım sen bana şu ayeti şöyle okutmamışmıydın? Dedim. Rasûlullah: "evet" dedi. O şahıs ta, bana şöyle şöyle okutmadın mı? Diye sordu. Rasûlullah şöyle buyurdu: "Evet, Cibrîl ve Mîkâil (as) bana geldiler. Cibrîl sağıma, Mîkâil soluma oturdu. Cibrîl Kur'ân'ı bir harf üzere oku, dedi. Mîkâil de: artırılmasını iste, dedi. Cibrîl: Kur'ân'ı iki harf üzere oku, dedi. Mîkâil: artırılmasını istememi söyledi. Böylece yedi harfe çıktı. Bunların her biri kâfidir, şâfidir.[56]

3- حدثني يونس بن عبد الأعلى قال : أخبرنا ابن وهب قال : أخبرني يحيى بن أيوب عن حميد الطويل عن أنس بن مالك عن أبي بن كعب عن النبي صلى الله عليه وسلم بنحوه وقال في حديثه : حتى بلغ ستة أحرف قال : اقرأه على سبعة أحرف كل شاف كاف

Übeyy b. Ka'b'ın Peygamber (sa)' den (bu senedle) ikinci hadise benzer bir hadisi daha vardır. Bu hadiste Peygamberin şu ifadesi yer alır: "Nihayet altı harfe ulaşmıştı. Cibrîl dedi ki: Kur'ân'ı yedi harf üzere oku."[57]

---

[55] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 15; Ahmed ve Mahmud Şâkir Kardeşler: Sahih senedle rivayet edilmiştir.

[56] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'an*, I,15; Ahmed ve Muhammed Şakir: Sahih senedlerle rivâyet edilmiştir.

[57] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'an*, I,15; Ahmed ve Muhammed Şakir: Sahih hadistir.

4- حدثنا محمد بن مرزوق قال : حدثنا أبو الوليد قال : حدثنا حماد بن سلمة عن حميد عن أنس بن مالك عن عبادة بن الصامت عن أبي بن كعب قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم أنزل القرآن على سبعة أحرف

Peygamber (sa) şöyle buyurdu: "Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir."[58]

5- **حدثنا أبو كريب قال حدثنا حسين بن علي و أبو أسامة عن زائدة عن عاصم عن زر عن أبي قال : لقي رسول الله صلى الله عليه وسلم جبريل عند أحجار المراء فقال : إني بعثت إلى أمة أميين منهم الغلام والخادم والشيخ العاسي والعجوز فقال جبريل : فليقرأوا القرآن على سبعة أحرف ولفظ الحديث لأبي أسامة**

Peygamber (sa) Ahcâru'l-mira'da (Medine dışında Kuba'da bir yer adı) Cibrîl ile buluştu ve O'na şöyle dedi: "Ben ümmî bir topluma gönderildim. Onların içinde kölesi, hizmetçisi, yaşlısı var." Cibrîl de O'na dedi ki: "Kur'ân'ı yedi harf üzere okusunlar."[59]

6- حدثنا أبو كريب قال : حدثنا ابن نمير قال : حدثنا إسمعيل بن أبي خالد وحدثنا عبد الحميد بن بيان القناد قال : حدثنا محمد بن يزيد الواسطي عن إسمعيل عن عبدالله بن عيسى بن عبد الرحمن بن أبي ليلى عن جده عن أبي بن كعب قال : كنت في المسجد فدخل رجل يصلي فقرأ قراءة أنكرتها عليه ثم دخل رجل آخر فقرأ قراءة غير قراءة صاحبه فدخلنا جميعا على رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : فقلت : يا رسول الله إن هذا قرأ قراءة أنكرتها عليه ثم دخل هذا فقرأ قراءة غير قراءة صاحبه فأمرهما رسول الله صلى الله عليه وسلم فقرآ فحسن رسول الله صلى الله عليه وسلم شأنهما فوقع في نفسي من التكذيب ولا إذ كنت في الجاهلية فلما رأى رسول الله صلى الله عليه وسلم ما غشيني ضرب في صدري ففضت عرقا كأنما أنظر إلى الله فرقا فقال لي : يا أبي أرسل إلي أن اقرا القرآن على حرف فرددت عليه : أن هون على أمتي فرد علي في الثانية : أن اقرا القرآن على حرف فرددت عليه أن هون على أمتي فرد علي في الثالثة : أن اقرأه على سبعة أحرف ولك بكل ردة رددتكها مسألة تسألنيها فقلت : اللهم اغفر لأمتي اللهم اغفر لأمتي وأخرت الثالثة ليوم يرغب إلي فيه الخلق كلهم حتى إبراهيم إلا أن ابن بيان قال في حديثه : فقال لهم النبي صلى الله عليه وسلم : قد أصبتم وأحسنتم وقال أيضا : فارفضت عرق

---

[58] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'an*, I,15-16; Ahmed ve Muhammed Şakir: Sahih hadistir.

[59] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 16; Ahmed ve Mahmud Şâkir Kardeşler: Sahih senedle rivayet edilmiştir.

Übeyy b. Ka'b (ra)'dan: Mesciddeydim, namaz kılmak üzere birisi girdi. Yadırgadığım bir tarzda Kur'an okudu. Sonra bir başkası daha geldi, O diğerinden de ayrı okudu. Beraberce Rasûlullah'ın huzuruna vardık: Ya Rasûlullah, bu adam benim kabul etmeyeceğim bir şekilde Kur'ân okudu. Sonra şu şahıs geldi, O, daha da başka bir şekilde okudu, dedim. Rasûlullah (sa) onlara okumalarını emretti, okudular, her ikisinin de okuyuşunu doğruladı. O zaman benim içime câhiliyet devrinde bile duymadığım bir şüphe düştü. Peygamber benim halimden bunu anlayınca göğsüme şöyle bir vurdu. Ben de baştan aşağı ter boşandım. Sanki Allah'ı görüyor gibi içimi bir dehşet bürümüştü. Bunun üzerine Rasûlullah şöyle buyurdu: "Ya Übeyy, Kur'ân'ı bir harf üzere oku, diye bana Cibrîl gönderildi. Ümmetime kolaylaştırılmasını istedim. İkinci defa yine bir harf üzere okumamı söyledi. Ben, ümmetime kolaylaştırılması isteğimi yeniledim. Üçüncüsünde; Onu yedi harf üzere oku, bir de senin için her kolaylaştırma isteğine karşılık (yerine getirilmek üzere) bir dilek hakkı verilmiştir, diye bildirdi. Ben de: Allah'ım, ümmetimi bağışla; Allah'ım, ümmetimi bağışla, dedim. Üçüncü isteğimi, İbrahim (as) dâhil olmak üzere herkesin bana ihtiyaç duyacağı güne erteledim…[60]

7- حدثنا أبو كريب قال : حدثنا محمد بن فضيل عن إسمعيل بن أبي خالد بإسناده عن النبي صلى الله عليه وسلم بنحوه وقال : قال لي : أعيذك بالله من الشك والتكذيب وقال أيضا : إن الله أمرني أن أقرأ القرآن على حرف فقلت : اللهم رب خفف عن أمتي قال : اقرأه على حرفين فأمرني أن أقرأه على سبعة أحرف من سبعة أبواب من الجنة كلها شاف كاف

Bu hadiste bir önceki rivâyetin benzeri şu farklılıkla rivâyet ediliyor. Übeyy dedi ki: Rasûlullah şöyle buyurdu: "Allah seni şüphe ve yalanlamadan korusun dedi ve şöyle devam etti Allah bana Kur'ân'ı bir harf üzere okumamı emretti. Allah'ım, ümmetim için kolaylaştır, dedim. İki harf üzere oku, dedi. Sonra onu, cennetin yedi kapısından gelen her biri şâfi ve kâfi olan yedi harf üzere okumamı emretti.[61]

8- حدثنا أبو كريب قال : حدثنا وكيع عن إسمعيل بن أبي خالد عن عبدالله بن عيسى بن أبي ليلى أو عن ابن أبي ليلى عن الحكم عن ابن أبي ليلى عن أبي قال : دخلت المسجد فصليت فقرأت

---

[60] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 16; Ahmed ve Mahmud Şâkir Kardeşler: Rivâyet iki sahih senedle gelmiştir.

[61] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 16; Ahmed ve Mahmud Şâkir Kardeşler: Sahih senedle rivayet edilmiştir.

النحل ثم جاء رجل آخر فقرأها على غيرقراءتي ثم جاء رجل اخر فقرأ خلاف قراءتنا فدخل نفسي من الشك والتكذيب أشد مما كنت في الجاهلية فأخذت بأيديهما فأتيت بهما النبي صلى الله عليه وسلم فقلت : يا رسول الله استقرىء هذين فقرأ أحدهما فقال : أصبت ثم استقرأ الآخر فقال : أصبت فدخل قلبي أشد مما كان في الجاهلية من الشك والتكذيب فضرب رسول الله صلى الله عليه وسلم صدري وقال : أعاذك الله من الشك وأخسأ عنك الشيطان قال إسمعيل : ففضت عرقا ولم يقله ابن أبي ليلى قال : فقال : أتاني جبريل فقال : اقرأ القرآن على حرف واحد فقلت : إن أمتي لا تستطيع حتى قال سبع مرات فقال لي : اقرأ على سبعة أحرف ولك بكل ردة رددتها مسألة قال : فاحتاج إلي فيها الخلائق حتى إبراهيم صلى الله عليه وسلم

Übeyy b. Ka'b şöyle dedi: Mescide girip namaz kıldım. Nahl süresini okudum. Bir başkası geldi, aynı sureyi benim okuyuşumdan farklı bir şekilde okudu. Sonra bir başkası daha geldi, O ikimizden de ayrı bir şekilde okudu. Bunun üzerine gönlüme cahiliyet günlerimden daha şiddetli bir şüphe ve yalanlama ârız oldu. Bu adamların ellerinden tutup Rasûlullah'a götürdüm: Ya Rasûlullah, bu iki şahsa Kur'ân okut ta dinle, dedim. Birisi okudu; Peygamber (sa) "doğru okudun" dedi. Sonra diğerine okuttu; O'na da "doğru okudun" dedi. Gerçekten kalbime cahiliyet günlerimdekinden daha şiddetli bir şüphe ve inkâr düştü. Rasûlullah hemen göğsüme vurdu: "Şüpheye düşmekten Allah seni korusun, şeytanı senden defetsin" dedi. Bu rivâyetin bir senedine göre Übeyy'in "Ter boşandım" ifâdesi var, diğerinde yoktur. Sonra devam etti: "Cibrîl bana geldi, Kur'ân'ı bir harf üzere oku, dedi. Cibrîl yediye çıkıncaya kadar, ümmetimin buna gücü yetmez diye tekrarladım. Nihayet: Onu yedi harf üzere oku. Bir de senin için her kolaylaştırma isteğine karşılık bir dilek hakkı verilmiştir, dedi. Bu dilekler konusunda İbrahim (as) de dâhil, herkesin bana ihtiyacı olacaktır.[62]

9- حدثنا أبو كريب قال : حدثنا عبدالله عن ابن أبي ليلى عن الحكم عن عبد الرحمن بن أبي ليلى عن أبي عن النبي صلى الله عليه وسلم بنحوه

Bir önceki hadisin benzeri yukardaki senedle de rivâyet edilmiştir.[63]

---

[62] Taberî, *Câmiu'l-Beyan an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I,16-17; Ahmed ve Mahmud Şâkir Kardeşler: Sahih senedle rivayet edilmiştir.

[63] Taberî, *Câmiu'l-Beyan an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I,17; Ahmed ve Mahmud Şâkir Kardeşler: Rivâyet sahihtir.

10- **حدثني أحمد بن محمد الطوسي قال : حدثنا عبد الصمد قال : حدثني أبي قال : حدثنا محمد بن جحادة عن الحكم هو ابن عتيبة عن مجاهد عن ابن أبي ليلى عن أبي بن كعب قال : أتى جبريل النبي صلى الله عليه وسلم وهو عند أضاة بني غفار فقال : إن الله تبارك وتعالى يأمرك أن تقرىء أمتك القرآن على سبعة أحرف فمن قرأ منها حرفا فهو كما قرأ**

Übeyy b. Ka'b'tan: Peygamber (sa) Edâtu Beni Ğifar da iken (Medine'de bir yer adı) Cibrîl kendisine geldi ve: "Allah ümmetine Kur'ân'ı yedi harf üzere okutmanı emrediyor, kim bunlardan biri ile okursa, Kur'ân onun okuduğu gibidir," dedi.[64]

11- **حدثنا محمد بن المثنى قال : حدثنا محمد بن جعفر قال : حدثنا شعبة عن الحكم عن مجاهد عن ابن أبي ليلى عن أبي بن كعب : أن النبي صلى الله عليه وسلم كان عند أضاة بني غفار قال : فأتاه جبريل فقال : إن الله يأمرك أن تقرىء أمتك القران على حرف قال : أسأل الله معافاته ومغفرته وإن أمتي لا تطيق ذلك قال : ثم أتاه الثانية فقال : إن الله يأمرك أن تقرىء أمتك القران على حرفين قال : أسأل الله معافاته ومغفرته وإن أمتي لا تطيق ذلك ثم جاءه الثالثة فقال : إن الله يأمرك أن تقرىء أمتك القرآن على ثلاثة أحرف قال : أسأل الله معافاته ومغفرته وإن أمتي لا تطيق ذلك ثم جاءه الرابعة فقال : إن الله يأمرك أن تقرىء أمتك القرآن على سبعة أحرف فأيما حرف قرأوا عليه فقد أصابوا**

Übeyy b. Ka'b'ten: Peygamber (sa) Edâtu Benî Ğifar'daydı. Cibrîl geldi ve: "Allah ümmetine Kur'ân'ı bir harf üzere okutmanı emrediyor" dedi. Peygamber: (sa) "Allah'tan âfiyet ve mağfiret dilerim, benim ümmetimin buna gücü yetmez" dedi. Sonra Cibrîl ikinci defa geldi ve: "Allah ümmetine Kur'ân'ı iki harf üzere okutmanı emrediyor," dedi. Peygamber (sa) yine: "Allah'tan âfiyet ve mağfiret dilerim, benim ümmetimin buna gücü yetmez,"buyurdu. Sonra Cibrîl üçüncü defa O'na geldi ve: "Allah ümmetine Kur'ân'ı üç harf üzere okutmanı emrediyor," dedi. Peygamber: "Allah'tan âfiyet ve mağfiret dilerim, benim ümmetimin buna gücü yetmez," buyurdu. Sonra Cibrîl dördüncü defa geldi ve: "Allah ümmetine Kur'ân'ı yedi harf üzere okutmanı emrediyor, bunlardan hangi harf üzere okurlarsa, doğru okumuş olurlar," dedi.[65]

---

[64] Taberî, *Câmiu'l-Beyan an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I,17; Ahmed ve Mahmud Şâkir Kardeşler: İsnadı sahihtir.

[65] Taberî, *Câmiu'l-Beyan an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I,17.

12- **حدثنا محمد بن المثنى قال : حدثنا ابن أبي عدي عن شعبة عن الحكم عن مجاهد عن ابن أبي ليلى قال : أتى جبريل النبي صلى الله عليه وسلم عند أضاة بني غفار فذكر نحوه**

Bir önceki rivâyet, bu senedle de gelmiştir.[66]

13- **حدثنا أبو كريب قال حدثنا موسى بن داود قال : حدثنا شعبة وحدثنا الحسن بن عرفة قال : حدثنا شبابة قال : حدثنا شعبة عن الحكم عن مجاهد عن ابن أبي ليلى عن أبي بن كعب عن النبي صلى الله عليه وسلم بنحوه**

Aynı hadis bu senedle de rivâyet edilmiştir.[67]

14- **حدثني يونس بن عبد الأعلى قال : أخبرنا ابن وهب قال : أخبرني هشام بن سعد عن عبيدالله بن عمر عن عبد الرحمن بن أبي ليلى عن أبي بن كعب أنه قال : سمعت رجلا يقرأ في سورة النحل قراءة تخالف قراءتي ثم سمعت آخر يقرؤها قراءة تخالف ذلك فانطلقت بهما إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقلت : إني سمعت هذين يقرآن في سورة النحل فسألتهما : من أقرأهما ؟ فقالا : رسول الله صلى الله عليه وسلم فقلت : لأذهبن بكما إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم إذ خالفتما ما أقرأني رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم لأحدهما : اقرأ فقرأ فقال : أحسنت ثم قال للآخر : اقرأ فقرأ فقال : أحسنت قال أبي : فوجدت في نفسي وسوسة الشيطان حتى احمر وجهي فعرف ذلك رسول الله صلى الله عليه وسلم في وجهي فضرب بيده في صدري ثم قال : اللهم أخسىء الشيطان عنه ! يا أبي أتاني آت من ربي فقال : إن الله يأمرك أن تقرأ القرآن على حرف واحد فقلت : رب خفف عني ثم أتاني الثانية فقال : إن الله يأمرك أن تقرأ القران على حرف واحد فقلت : رب خفف عن أمتي ثم أتاني الثالثة فقال مثل ذلك وقلت مثله ثم أتاني الرابعة فقال : إن الله يأمرك أن تقرأ القرآن على سبعة أحرف ولك بكل ردة مسألة فقلت : يا رب اغفر لأمتي يا رب اغفر لأمتي واختبأت الثالثة شفاعة لأمتي يوم القيامة**

Übeyy b. Ka’b şöyle dedi: Nahl süresini okuyan birini dinledim. Okuyuşu benimkine uymuyordu. Sonra bu şahsın okuyuşuna da aykırı olan bir başkasının okuyuşunu daha dinledim. Her ikisini de alıp Peygamber (sa)’e götürdüm. Peygambere: Bu iki şahsın Nahl sürelerini okumalarını dinledim, kendilerine Kur’ân okumayı kimin öğrettiğini sordum, bunun üzerine Rasûlullah (sa) dediler, ikinizi de Rasûlullah’a götüreceğim, çünkü Rasûlullah’ın bana öğrettiği okuyuşa aykırı

[66] Taberî, *Câmiu’l-Beyan an Te’vîl-i Âyi’l-Kur’ân*, I,17; Ahmed ve Mahmud Şâkir Kardeşler: İsnadı sahihtir.

[67] Taberî, *Câmiu’l-Beyan an Te’vîl-i Âyi’l-Kur’ân*, I,17; Ahmed ve Mahmud Şâkir Kardeşler: İsnadı sahihtir.

okuyorsunuz, dedim. Bunun üzerine Peygamber (sa) bunlardan birine "oku" dedi. O' da okudu. Buyurdu ki: "güzel okudun." Sonra diğerine "oku" dedi. Diğeri okudu. O'na da "güzel okudun," dedi. Bu sırada ben gönlümde bir şeytan vesvesesi hissettim. Hatta yüzüm de kızarmıştı. Benim yüzümden hâlimi fark eden Rasûlullah (sa) eliyle göğsüme vurdu, sonra şöyle buyurdu: Allah'ım ondan şeytanı uzaklaştır. Ya Übeyy! Bana Rabbimden Cibrîl geldi: "Allah Kur'ân'ı bir harf üzere okumanı emrediyor," dedi. Ben: "Rabbim ümmetime kolaylaştır," dedim. Sonra ikinci defa geldi ve: "Allah Kur'ân'ı bir harf üzere okumanı emrediyor," dedi. Ben: "Rabbim ümmetime kolaylaştır," dedim. Üçüncü defa geldi, aynı sözü tekrarladı. Ben de niyazımı tekrarladım. Sonra dördüncü defa geldi ve: "Allah Kur'ân'ı yedi harf üzere okumanı emrediyor, bir de senin için her kolaylaştırma isteğine karşılık bir dilek hakkı verilmiştir," dedi. Ben de: "Rabbim ümmetimi bağışla, rabbim ümmetimi bağışla," dedim. Üçüncüsünü kıyâmet günü ümmetime şefâat etmek üzere sakladım.[68]

15- **حدثنا محمد بن عبد الأعلى الصنعاني قال : حدثنا المعتمر بن سليمان قال : سمعت عبيدالله بن عمر عن سيار أبي الحكم عن عبد الرحمن بن أبي ليلى رفعه إلى النبي صلى الله عليه وسلم : ذكر أن رجلين اختصما في آية من القرآن وكل يزعم أن النبي صلى الله عليه وسلم أقرأه فتقارآ إلى أبي فخالفهما أبي فتقارءوا إلى النبي صلى الله عليه وسلم فقال : يا نبي الله اختلفنا في آية من القرآن وكلنا يزعم أنك أقرأته فقال لأحدهما : اقرأ قال : فقرأ فقال : أصبت وقال للآخر : اقرأ فقرأ خلاف ما قرأ صاحبه فقال : أصبت وقال لأبي : اقرأ فقرأ فخالفهما فقال : أصبت قال أبي : فدخلني من الشك في أمر رسول الله صلى الله عليه وسلم ما دخل في من أمر الجاهلية قال : فعرف رسول الله صلى الله عليه وسلم الذي في وجهي فرفع يده فضرب صدري وقال : استعذ بالله من الشيطان الرجيم قال : ففضت عرقا وكأني أنظر إلى الله فرقا وقال : إنه أتاني آت من ربي فقال : إن ربك يأمرك أن تقرأ القرآن على حرف واحد فقلت : رب خفف عن أمتي قال : ثم جاء فقال : إن ربك يأمرك أن تقرأ القرآن على حرف واحد فقلت : رب خفف عن أمتي قال : ثم جاء الثالثة فقال : إن ربك يأمرك أن تقرأ القرآن على حرف واحد فقلت : رب خفف عن أمتي قال : ثم جاءني الرابعة فقال : إن ربك يأمرك أن تقرأ القرآن على سبعة أحرف ولك بكل ردة مسألة قال : قلت : رب اغفرلأمتي رب اغفر لأمتي واختبأت الثالثة شفاعة لأمتي حتى إن إبراهيم خليل الرحمن ليرغب فيها**

[68] Taberî, *Câmiu'l-Beyan an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I,17-18; Ahmed ve Mahmud Şâkir Kardeşler: İsnadı sahihtir.

Yine Übeyy b. Ka'b'la ilgili bir olayı, İbn Ebî Leylâ Peygamber (sa)'e ref ederek rivâyet ediyor. Anlatıldığına göre iki kişi bir âyetin okunuşunda ihtilafa düşmüşlerdi. Her biri Peygamber (sa)'in kendine böylece okuttuğunu ileri sürüyordu. İkisi de Übeyy'e okudular, Übeyy'in okuyuşu her ikisininkine de uymuyordu. Hep birlikte peygamber (sa)'in huzurunda okumayı kararlaştırdılar. Übeyy: Ey Allah'ın Rasûlü, Kur'ân'ın bir âyeti üzerinde ihtilaf ettik, her birimiz, senin kendisine öğrettiğini iddia ediyor, dedi. Bunun üzerine Peygamber (sa) o iki kişiden birine: "oku" dedi. O'da okudu. Peygamber (sa): "Doğru okudun," dedi. Diğerine: "oku," dedi. O'da arkadaşından farklı olarak okudu. O'na da "doğru okudun," dedi. Peygamber (sa) Übeyy'e "oku," dedi. Übeyy diğer iki kişiden farklı olarak okudu. O'na da "doğru okudun," dedi. Übeyy şöyle dedi: "Rasûlullah'ın yaptığı bu iş hakkında câhiliyye döneminde bile içime gelmeyen bir şüphe düştü. Rasûlullah bunu yüzümden anladı ve elini kaldırıp göğsüme bir vurdu; "Kovulmuş şeytandan Allah'a sığın," dedi. Biranda terledim. Sanki Allah'ı görüyor gibi içimi dehşet sarmıştı. Rasulullah devam etti: "Rabbimden bana Cibrîl geldi; "Allah Kur'ân'ı bir harf üzere okumanı emrediyor," dedi. "Ümmetime kolaylaştır rabbim," dedim. Sonra geldi, "Rabbin Kur'ân'ı bir harf üzere okumanı emrediyor," dedi. Ben yine: "Rabbim ümmetime hafiflet," dedim. Üçüncü defa geldi, "Rabbin Kur'ân'ı bir harf üzere okumanı emrediyor,"dedi. Ben yine: "Rabbim, ümmetime hafiflet," dedim. Sonra bana dördüncü defa geldi, "Rabbin Kur'ân'ı yedi harf üzere okumanı emrediyor, bir de senin için her kolaylaştırma isteğine karşılık bir dilek hakkı verilmiştir," dedi. Ben de "Rabbim, ümmetimi bağışla; Rabbim, ümmetimi bağışla," dedim. Üçüncüsünü ümmetime şefaat etmek üzere sakladım ki Hz. İbrahim bile onu isteyecektir.[69]

16- **حدثنا محمد بن مرزوق قال : حدثنا أبو معمر عبدالله بن عمرو بن أبي الحجاج قال : حدثنا عبد الوارث قال : حدثنا محمد بن جحادة عن الحكم بن عتيبة عن مجاهد عن عبد الرحمن بن أبي ليلى عن أبي بن كعب قال : أتى النبي صلى الله عليه وسلم جبريل وهو بأضاة بني غفار فقال : إن الله يأمرك أن تقرىء أمتك القرآن على حرف واحد قال : فقال : أسأل الله مغفرته ومعافاته أو قال : معافاته ومغفرته سل الله لهم التخفيف فإنهم لا يطيقون ذلك فانطلق ثم رجع فقال : إن الله يأمرك أن**

[69] Taberî, *Câmiu'l-Beyan an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I,18; Ahmed ve Mahmud Şâkir Kardeşler: Hadis mürseldir. Bir önceki rivâyetle beraber değerlendirdiğimizde ki onda da İbn Ebî Leylâ, Übey b. Ka'b'tan rivâyet etmiştir, buna göre hadisin senedi muttasıldır demek mümkündür.

تقرىء أمتك القرآن على حرفين قال : أسأل الله مغفرته ومعافاته أو قال : معافاته ومغفرته إنهم لا يطيقون ذلك فسل الله لهم التخفيف فانطلق ثم رجع فقال : إن الله يأمرك أن تقرىء أمتك القرآن على ثلاثة أحرف فقال : أسأل الله مغفرته ومعافاته أو قال : معافاته ومغفرته إنهم لا يطيقون ذلك سل الله لهم التخفيف فانطلق ثم رجع فقال : إن الله يأمرك أن تقرىء أمتك القرآن على سبعة أحرف فمن قرأ منها بحرف فهو كما قرأ

Übeyy b. Ka'b şöyle dedi: Peygamber (sa) Edâtü Benî Ğifar (Medine yakınlarında sulak bir yerdir) da iken kendisine Cibrîl geldi ve: "Allah ümmetine Kur'ân'ı bir harf üzere okutmanı emrediyor," dedi. Peygamber (sa): "Allah'ın mağfiretini ve âfiyetini dilerim, onlar için Allah'ın hafifletmesini iste, onların buna gücü yetmez," buyurdu. Cibrîl gitti, sonra döndü ve: "Allah ümmetine Kur'ân'ı iki harf üzere okutmanı emrediyor," dedi. O yine: "Allah'tan mağfiret ve âfiyet dilerim, onların buna gücü yetmez, onlar için Allah'ın hafifletmesini iste," buyurdu. Cibrîl gitti sonra tekrar döndü: "Allah ümmetine Kur'ân'ı üç harf üzere okutmanı emrediyor," dedi. Peygamber (sa): "Allah'tan mağfiret ve âfiyet dilerim, onların buna gücü yetmez, onlar için Allah'ın hafifletmesini iste," buyurdu. Cibrîl yine gidip döndü ve: "Allah ümmetine Kur'ân'ı yedi harf üzere okutmanı emrediyor, kim ondan bir harf ile okursa, Kur'ân onun okuduğu gibidir.[70]

2- İbn Mes'ud'un Rivâyetleri

1- **حدثنا محمد بن حميد الرازي قال : حدثنا جرير بن عبد الحميد عن مغيرة عن واصل بن حيان عمن ذكره عن أبي الأحوص عن عبدالله بن مسعود قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : أنزل القرآن على سبعة أحرف لكل حرف منها ظهر وبطن ولكل حرف حد ولكل حد مطلع**

Rasûlullah (sa) şöyle buyurdu: "Kur'ân yedi harf üzerine indirildi. Bunlardan her harfin bir açık, bir gizli manası vardır. Yine her harfin bir sınırı, her sınırında anlaşılmak üzere bakılacak yönü vardır.[71]

---

[70] Taberî, *Câmiu'l-Beyan an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I,19; Ahmed ve Mahmud Şâkir Kardeşler: İsnadı sahihtir.

[71] Taberî, *Câmiu'l-Beyan an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I,12; Ahmed ve Mahmud Şâkir Kardeşler: İsnadı zayıftır.

2- **حدثنا ابن حميد قال : حدثنا مهران قال : حدثنا سفيان عن ابراهيم الهجري عن أبي الأحوص عن عبدالله بن مسعود عن النبي صلى الله عليه وسلم مثله**

Birinci hadisi aynısın İbn Mes'ud'dan başka bir senedle daha gelmiştir.[72]

3- **حدثني يونس قال : أخبرنا ابن وهب أخبرني سليمان بن بلال عن أبي عيسى بن عبدالله بن مسعود عن أبيه عن جده عبدالله بن مسعود: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : أمرت أن أقرأ القرآن على سبعة أحرف كل كاف شاف**

Rasûlullah (sa) şöyle buyurdu: "Kur'ân'ı yedi harf üzere okumakla emrolundum, bunların her biri kâfidir, şâfidir."[73]

4- **حدثنا أبو كريب محمد بن العلاء قال : حدثنا أبو بكر بن عياش قال : حدثنا عاصم عن زر عن عبدالله قال : اختلف رجلان في سورة فقال هذا : أقرأني النبي صلى الله عليه وسلم وقال هذا : أقرأني النبي صلى الله عليه وسلم فأتي النبي صلى الله عليه وسلم فأخبر بذلك قال فتغير وجهه وعنده رجل فقال : اقرأوا كما علمتم فلا أدري أبشيء أمر أم شيء ابتدعه من قبل نفسه فإنما أهلك من كان قبلكم اختلافهم على أنبيائهم قال : فقام كل رجل منا وهو لا يقرأ على قراءة صاحبه نحو هذا ومعناه**

Abdullah İbn Mes'ud'dan: İki kişi bir surenin okunuşunda ihtilaf etti. Bunlardan biri, bana Peygamber (sa) böyle okuttu, diyor. Diğeri de aynı şeyi söylüyordu. Peygamber (sa)'e gidildi, durum anlatıldı. Peygamber'in yüzü birden bire değişti. Yanında birisi vardı. Bu şahıs, öğretildiğiniz gibi okuyunuz, dedi. Kendisine böyle mi emredildi, yoksa kendiliğinden mi böyle söyledi, bilmiyorum. Devamla, sizden önceki toplumları, ancak peygamberlerine karşı ihtilafları helak etmiştir, dedi. Bunun üzerine her birimiz bir diğerinin okuyuşuna aykırı olmak üzere oradan ayrıldık.[74]

5- **حدثنا سعيد بن يحيى بن سعيد الأموي قال : حدثنا أبي قال : حدثنا الأعمش وحدثني أحمد بن منيع قال : حدثنا يحيى بن سعيد الأموي عن الأعمش عن عاصم عن زر بن حبيش قال : قال عبدالله بن مسعود : تمارينا في سورة من القرآن فقلنا : خمس وثلاثون أو ست وثلاثون آية قال :**

---

[72] Taberî, *Câmiu'l-Beyan an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I,12; Ahmed ve Mahmud Şâkir Kardeşler: İsnadı zayıftır

[73] Taberî, *Câmiu'l-Beyan an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I,19; Ahmed ve Mahmud Şâkir Kardeşler: Senedi müşkil hadistir, ama hadisin lafzı doğrudur. Çünkü Ebû İsa'nın kim olduğunu bilmiyoruz.

[74] Taberî, *Câmiu'l-Beyan an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I,12; Ahmed ve Mahmud Şâkir Kardeşler: İsnadı sahihtir.

فانطلقنا إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فوجدنا عليا يناجيه قال : فقلنا : إنا اختلفنا في القراءة قال : فاحمر وجه رسول الله صلى الله عليه وسلم وقال : إنما هلك من كان قبلكم باختلافهم بينهم قال : ثم أسر إلى علي شيئا فقال لنا علي : إن رسول الله صلى الله عليه وسلم يأمركم أن تقرأوا كما علمتم

Abdullah İbn Mes'ud: Kur'ân'dan bir sure üzerinde ihtilaf ettik. Kimimiz 35, kimimiz 36 âyet olduğunu söylüyorduk. Rasûlullah (sa)' e gittik. Bir de baktık ki, Ali de orada idi ve aralarında gizli görüşüyorlardı. Kıraat hususunda ihtilaf ettiğimizi söyledik. Rasûlullah'ın yüzü birden bire kızardı ve: "Sizden öncekiler aralarındaki ihtilaflar yüzünden helak oldu," buyurdu. Sonra Ali'ye gizlice bir şey söyledi. Bunun üzerine de Ali bize: "Rasûlullah, nasıl öğretildi iseniz öylece okumanızı emrediyor," dedi.[75]

6- **حدثني يونس بن عبد الأعلى قال : أخبرنا ابن وهب قال : أخبرني هشام بن سعد عن علي بن أبي علي عن زبيد عن علقمة النخعي قال : لما خرج عبدالله بن مسعود من الكوفة اجتمع اليه أصحابه فودعهم ثم قال : لا تنازعوا في القرآن فإنه لا يختلف ولا يتلاشى ولا يتغير لكثرة الرد وإن شريعة الإسلام وحدوده وفرائضه فيه واحدة ولو كان شيء من الحرفين ينهى عن شيء يأمر به الآخر كان ذلك الاختلاف ولكنه جامع ذلك كله لا تختلف فيه الحدود ولا الفرائض ولا شيء من شرائع الإسلام ولقد رأيتنا نتنازع فيه عند رسول الله صلى الله عليه وسلم فيأمرنا فنقرأ عليه فيخبرنا أن كلنا محسن ولو أعلم أحدا أعلم بما أنزل الله على رسوله مني لطلبته حتى أزداد علمه الى علمي ولقد قرأت من لسان رسول الله صلى الله عليه وسلم سبعين سورة وقد كنت علمت أنه يعرض عليه القرآن في كل رمضان حتى كان عام قبض فعرض عليه مرتين فكان إذا فرغ أقرأ عليه فيخبرني أني محسن فمن قرأ على قراءتي فلا يدعنها رغبة عنها ومن قرأ على شيء من هذه الحروف فلا يدعنه رغبة عنه فانه من جحد بآية جحد به كله**

Alkâme en-Nehâi şöyle dedi: İbn Mes'ud Kûfe'den ayrılırken dostları etrafında toplanmışlar, O da onlarla vedalaşmış, sonra şöyle konuşmuştu: "Kur'ân hakkında tartışmayınız, onda ihtilaf yoktur; o hiçbir zaman değerden düşmez; okuyuştaki çeşitlilik onu tağyir etmez. İslam şeriâtı, onun çizdiği sınırlar ve farzlar onda hep aynıdır. İki harften (okuyuştan) biri bir şeyi yasaklayıp diğeri o şeyi emreder olsaydı, o zaman ihtilaf olurdu. Halbûki Kur'ân, bütün bunları câmi olup, onda ne dinin

[75] Taberî, *Câmiu'l-Beyan an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I,12; Ahmed ve Mahmud Şâkir Kardeşler: İsnadı sahihtir

çizdiği sınırlar ve farzlar, ne de İslâmın esasları üzerinde herhangi bir ihtilaf söz konusudur. Biz de Rasûlullah'ın huzurunda onun hakkında tartıştığımız olur, bize okumamızı emreder, biz de okurduk. O da bize hepimizin güzel okuduğunu söylerdi. Allah'ın Rasûlullah (sa)'e indirdiğini benden daha iyi bilen birisi bulsam, ona başvurur, onun bildiklerimi de kendi bilgime katardım. Ben bizzat Rasûlullah'ın ağzından 70 sure ahzettim. Kur'ân O'na her ramazan ayında arz olunuyordu. Vefat ettiği yıl ise Kur'ân O'na iki defa arz olunmuştu. (Rasûlullah) bana Kur'ân öğretirken bir sureyi bitirince ben de O'na okurdum ve bana güzel okuduğumu söylerdi. O halde kim benim okuyuşum üzere okuyorsa sakın onu bırakmasın ve kim de bu harflerden (yani yedi harften) biri üzere okuyorsa onu terk etmesin. (öylece okumaya devam etsin) Kim de bir âyeti inkâr ederse, bu yüzden bütün Kur'ân'ı inkâr etmiş olur.[76]

3- Ebû Hureyre'nin Rivâyetleri

1- **بما حدثنا به خلاد بن أسلم قال : حدثنا أنس بن عياض عن أبي حازم عن أبي سلمة قال : لا أعلمه إلا عن أبي هريرة : أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : أنزل القرآن على سبعة أحرف فالمراء في القرآن كفر ثلاث مرات فما عرفتم منه فاعملوا به وما جهلتم منه فردوه إلى عالمه**

Ebû Hureyre'den rivâyet edildiğine göre, Rasûlullah (sa) şöyle buyurdu: "Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir. Kur'ân hakkında tartışmaya girmek küfürdür. Bu cümle üç defa tekrarlanmıştır. Bu yedi harften bildiğinizi okuyunuz. Bilmediğiniz şeyleri bilene sorunuz."[77]

2- **حدثني عبيد بن أسباط بن محمد قال : حدثنا أبي عن محمد بن عمرو عن أبي سلمة عن أبي هريرة قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : أنزل القرآن على سبعة أحرف عليم حكيم غفور رحيم**

Ebû Hureyre'den rivâyet edildiğine göre, Rasûlullah (sa) şöyle buyurdu: "Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir. Alîmün hakîm, ğafûrun rahîm … gibi."[78]

---

[76] Taberî, *Câmiu'l-Beyan an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I,14; Ahmed ve Mahmud Şâkir Kardeşler: Bu rivâyetin isnadı çok zayıftır.

[77] Taberî, *Câmiu'l-Beyan an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I,11; Ahmed ve Mahmud Şâkir Kardeşler: İsnadı sahihtir

[78] Taberî, *Câmiu'l-Beyan an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I,11-12; Ahmed ve Mahmud Şâkir Kardeşler: İsnadı sahihtir

3- **حدثنا أبو كريب قال : حدثني عبدة بن سليمان عن محمد بن عمرو عن أبي سلمة عن أبي هريرة عن النبي صلى الله عليه وسلم مثله**

Ebû Hureyre'den ikinci hadis bir başka senedle daha gelmiştir.[79]

4- **حدثنا عمرو بن عثمان العثماني قال : حدثنا ابن أبي أويس قال : حدثنا أخي عن سليمان بن بلال عن محمد بن عجلان عن المقبري عن أبي هريرة رضي الله عنه : أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : إن هذا القرآن أنزل على سبعة أحرف فاقرأوا ولا حرج ولكن لا تختموا ذكر رحمة بعذاب ولا ذكر عذاب برحمة**

Ebû Hureyre (ra)'den, Peygamber (sa) şöyle buyurdu: "Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir. Onu (dilediğiniz harf üzere) okuyunuz, bunda beis yoktur, ama rahmet âyetini azapla, azap âyetini de rahmetle bitirmemeye dikkat ediniz."[80]

4- Ümmü Eyyûb'un Rivâyetleri:

1- **حدثني محمد بن عبدالله بن أبي مخلد الواسطي و يونس بن عبد الأعلى الصدفي قالا : حدثنا سفيان بن عيينة عن عبيدالله أخبره أبوه : أن أم أيوب أخبرته أن النبي صلى الله عليه وسلم قال : أنزل القرآن على سبعة أحرف أيها قرأت أصبت**

Peygamber (sa) şöyle buyurdu: "Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir. Hangisini okursan doğru okudun demektir."[81]

2- **حدثني الربيع بن سليمان قال : حدثنا أسد بن موسى قال : حدثنا سفيان عن عبيدالله بن أبي يزيد عن أبيه أنه سمع أم أيوب تحدث عن النبي صلى الله عليه وسلم فذكر نحوه يعني نحو حديث ابن أبي مخلد**

Ümmü Eyyûb'dan aynı hadis bir başka senedle de gelmiştir.[82]

3- حدثنا الربيع قال : حدثنا أسد قال : حدثنا أبو الربيع السمان قال : حدثني عبيدالله بن أبي يزيد عن أبيه عن أم أيوب أنها سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقول : نزل القرآن على سبعة أحرف فما قرأت أصبت

---

[79] Taberî, Câmiu'l-*Beyan an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I,12.

[80] Taberî, *Câmiu'l-Beyan an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I,19; Ahmed ve Mahmud Şâkir Kardeşler: Buhari ve Müslimin şartına göre sahihtir.

[81] Taberî, *Câmiu'l-Beyan an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I,14; Ahmed ve Mahmud Şâkir Kardeşler: İsnadı sahihtir

[82] Taberî, *Câmiu'l-Beyan an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 14-15; Ahmed ve Mahmud Şâkir Kardeşler: İsnadı sahihtir

Ümmü Eyyûb, Peygamber (sa)'i şöyle buyururken işitmiştir: "Kur'ân yedi harf üzere inmiştir. Bunlardan hangisini okursan doğrudur."[83]

5- İbn Abbâs'ın Rivâyetleri:

1- حدثني يونس بن عبد الأعلى قال : أنبأنا ابن وهب قال : أخبرني يونس وحدثنا أبو كريب قال : حدثنا رشدين بن سعد عن عقيل بن خالد جميعا عن ابن شهاب قال : حدثني عبيدالله بن عبدالله بن عتبة أن ابن عباس حدثه : أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : أقرأني جبريل على حرف فراجعته فلم أزل أستزيده فيزيدني حتى انتهى إلى سبعة أحرف قال ابن شهاب : بلغني أن تلك السبعة أحرف انما هي في الأمر الذي يكون واحدا لا يختلف في حلال ولا حرام

Peygamber (sa) şöyle buyurdu: "Cibrîl bana Kur'ân'ı bir harf üzere okuttu. Artırması için mürâcaat ettim. Tekrar tekrar aynı mürâcaatımı yapıyor, o da her seferin de artırıyordu. Nihayet yedi harfe kadar çıktı." Seneddeki râvilerden İbn Şihâb diyor ki: "Benim öğrendiğime göre bu yedi harf, aynı sonuca varan şeyler üzerinde meydana gelir. Helâli haram, haramı helal yapmaz."[84]

2- حدثنا ابن البرقي قال : حدثنا ابن أبي مريم قال : حدثنا نافع بن يزيد قال : حدثني عقيل بن خالد عن ابن شهاب عن عبيدالله بن عبدالله عن ابن عباس عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : أقرأني جبريل القرآن على حرف فاستزدته فزادني ثم استزدته فزادني حتى انتهى إلى سبعة أحرف

İbn Abbas'tan, Peygamber (sa) şöyle buyurmuştur: "Cibrîl bana Kur'ân'ı bir harf üzere okuttu. Artırmasını istedim, artırdı. Sonra yine artırma isteğinde bulundum, yine artırdı. Böylece yedi harfe çıktı."[85]

6- Ömer b. Hattâb'ın Rivâyeti:

حدثني يونس بن عبد الأعلى قال : أخبرنا ابن وهب قال : أخبرني يونس عن ابن شهاب قال : أخبرني عروة بن الزبير : أن المسور بن مخرمة وعبد الرحمن بن عبد القاري أخبراه : أنهما سمعا عمر بن الخطاب رضي الله عنه يقول : سمعت هشام بن حكيم يقرأ سورة الفرقان في حياة رسول الله صلى الله عليه وسلم فاستمعت لقراءته فإذا هو يقرؤها على حروف كثيرة لم يقرئنيها رسول الله صلى الله عليه وسلم فكدت أساوره في الصلاة فتصبرت حتى سلم فلما سلم لببته بردائه فقلت : من

---

[83] Taberî, *Câmiu'l-Beyan an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I,15; Ahmed ve Mahmud Şâkir Kardeşler: İsnadı çok zayıftır.

[84] Taberî, *Câmiu'l-Beyan an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I,14; Ahmed ve Mahmud Şâkir Kardeşler: Hadisin iki isnadı olup birisi sahihtir, diğeri ise zayıftır.

[85] Taberî, *Câmiu'l-Beyan an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I,14; Ahmed ve Mahmud Şâkir Kardeşler: İsnadı sahihtir.

أقرأك هذه السورة التي سمعتك تقرؤها قال : أقرأنيها رسول الله صلى الله عليه وسلم فقلت : كذبت فوالله إن رسول الله صلى الله عليه وسلم لهو أقرأني هذه السورة التي سمعتك تقرؤها فانطلقت به أقوده إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقلت : يا رسول الله إني سمعت هذا يقرأ سورة الفرقان على حروف لم تقرئنيها وأنت أقرأتني سورة الفرقان قال : فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : أرسله يا عمر اقرأ يا هشام فقرأ عليه القراءة التي سمعته يقرؤها فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : هكذا أنزلت ثم قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : اقرأ يا عمر فقرأت القراءة التي أقرأني رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : هكذا أنزلت ثم قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : إن هذا القرآن أنزل على سبعة أحرف فاقرأوا ما تيسر منها

Hz. Ömer (ra): Rasûlullah (sa) hayatta iken Hişâm b. Hakîm'in Furkan suresini okuduğunu duydum. Okuyuşuna kulak verdim. Bir de baktım ki, Rasûlullah'ın bana okutmadığı birçok harflerle onu okuyordu. Neredeyse namazda üzerine atılacaktım. Selam verinceye kadar güçlükle sabrettim. Sonra yakasından tutup: Okuduğun şekliyle bu sureyi sana kim öğretti? Dedim. Rasûlullah (sa) okuttu, dedi. Ben de: Yalan söylüyorsun, vallahi bizzat Rasûlullah (sa) senin okuduğun bu sureyi bana okutmuştur, dedim. O'nu sürükleyerek Rasûlullah'a götürdüm. Ya Rasûlellah bu şahsı, senin bana öğretmediğin bir takım harflerle Furkan suresini okurken işittim. Halbû ki Furkan suresini sen bana öğretmiştin, dedim. Rasûlullah (sa) : "O'nu serbest bırak ya Ömer," dedi. "Oku yâ Hişam" dedi. Hişam, benim daha önce duyduğum gibi okudu. Rasûlullah (sa): "Böyle indirilmiştir," buyurdu. Sonra "Yâ Ömer, oku," dedi. Ben de Rasûlullah'ın bana daha önce okuttuğu gibi okudum. Rasûlullah (sa): "Böyle indirilmiştir," buyurdu, sonra şöyle devam etti: "Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir. Bu yedi harften kolayınıza gidenle okuyunuz."[86]

7- İbn Ömer'in Rivâyeti:

حدثنا عبيدالله بن محمد الفريابي قال : حدثنا عبدالله بن ميمون قال : حدثنا عبيدالله يعني ابن عمر عن نافع عن ابن عمر قال : سمع عمر بن الخطاب رضي الله عنه رجلا يقرأ القرآن فسمع آية على غير ما سمع من النبي صلى الله عليه وسلم فأتى به عمر إلى النبي صلى الله عليه وسلم فقال :

[86] Taberî, *Câmiu'l-Beyan an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I,13; Ahmed ve Mahmud Şâkir Kardeşler: Hadis sahihtir ve kütübü sitenin hepsinde mevcuttur.

يا رسول الله إن هذا قرأ آية كذا وكذا فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : أنزل القرآن على سبعة أحرف كلها شاف كاف

İbn Ömer'den: (Babam) Ömer b. el-Hattâb (ra), birisinin Kur'ân okuyuşunu dinlemiş, bir âyeti Rasûlullah'tan duymadığı bir tarzda okuduğunu görmüştü. O'nu alıp Rasûlullah (sa)'e götürdü ve: "Yâ Rasûlullah, bu adam şöyle şöyle okuyor," dedi. Rasûlullah (sa): "Kur'an yedi harf üzere indirilmiştir. Bunlardan her biri şâfidir, kâfidir."[87]

8- Zeyd b. Erkâm'ın Rivâyeti:

حدثنا أبو كريب قال : حدثنا عبيدالله بن موسى عن عيسى بن قرطاس عن زيد القصار عن زيد بن أرقم قال : كنا معه في المسجد فحدثنا ساعة ثم قال : جاء رجل إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال : أقرأني عبدالله بن مسعود سورة أقرأنيها زيد وأقرأنيها أبي بن كعب فاختلفت قراءتهم فبقراءة أيهم آخذ قال : فسكت رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : وعلي إلى جنبه فقال علي : ليقرأ كل إنسان كما علم كل حسن جميل

Zeyd b. Erkâm'dan: Rasûlullah ile beraber mesciddeydik. Bize bir saat konuştu. Sonra Rasûlullah (sa)'e bir adam geldi ve: "Bana Abdullah b. Mes'ud bir sure okutmuştu. Aynı sureyi Zeyd ve Übeyy b. Ka'b da okuttu, ama okuyuşlarında farklılıklar var, hangisinin okuyuşunu alayım?" diye sordu. Rasûlullah (sa) sukut etti. Yanında bulunan Ali şöyle konuştu: "Herkes öğretildiği gibi okusun, hepsi de güzeldir, hoştur."[88]

9- Ebû Talha Zeyd b. Sehl el-Ensârî'nin Rivâyeti:

حدثني أحمد بن منصور قال : حدثنا عبد الصمد بن عبد الوارث قال : حدثنا حرب بن ثابت من بني سليم قال : حدثنا إسحق بن عبدالله بن أبي طلحة عن أبيه عن جده قال : قرأ رجل عند عمر بن الخطاب رضي الله عنه فغير عليه فقال : لقد قرأت على رسول الله صلى الله عليه وسلم فلم يغير علي قال : فاختصما عند النبي صلى الله عليه وسلم فقال : يا رسول الله ألم تقرئني آية كذا وكذا قال : بلى قال : فوقع في صدر عمر شيء فعرف النبي صلى الله عليه وسلم ذلك في وجهه قال : فضرب صدره

[87] Taberî, *Câmiu'l-Beyan an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I,13; Ahmed ve Mahmud Şâkir Kardeşler: Hadisin isnadı çok zayıftır.

[88] Taberî, *Câmiu'l-Beyan an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I,12-13; Ahmed ve Mahmud Şâkir Kardeşler: Uydurma bir rivâyettir.

وقال : أبعد شيطانا قالها ثلاثا ثم قال : يا عمر إن القرآن كل صواب ما لم تجعل رحمة عذابا أو عذابا رحمة

Ebû Talha (ra) şöyle dedi. Bir şahıs Ömer b. el-Hattâb'ın yanında Kur'ân okumuş, Ömer de onun okuyuşunu düzeltmek istemişti. Adam: "Ben Rasûlullah (sa)'in huzurunda okumuştum, O bana herhangi bir ikazda bulunmamıştı," dedi. Nihâyet Peygamber (sa)'in huzurunda iddialarını arz ettiler. O şahıs: "Ey Allah'ın rasülü, filan âyeti sen bana (şöylece) okutmadın mı?" diye sordu. Rasûlullah: "evet" dedi. Bunun üzerine Ömer'in kalbine bir şüphe düştü. Peygamber (sa) onun bu halini yüzünden anlamıştı. Hemen göğsüne vurdu ve üç defa: "Ey şeytan uzak ol" buyurdu, sonra şöyle devam etti: "Yâ Ömer, rahmet âyetini azap, azap âyetini de rahmet kılmadıkça Kur'ân'ın (bu okuyuşlarının) hepsi doğrudur."[89]

10- Ebû Cuheym el-Ensârî'nin Rivâyeti:

حدثني يونس بن عبد الأعلى قال : أخبرنا ابن وهب قال : أخبرني سليمان بن بلال عن يزيد بن خصيفة عن بسر بن سعيد : أن أبا جهيم الأنصاري أخبره : أن رجلين اختلفا في آية من القرآن فقال هذا : تلقيتها من رسول الله صلى الله عليه وسلم وقال الآخر : تلقيتها من رسول الله صلى الله عليه وسلم فسألا رسول الله صلى الله عليه وسلم عنها فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : إن القرآن أنزل على سبعة أحرف فلا تماروا في القرآن فإن المراء فيه كفر

Ebû Cuheym'in bildirdiğine göre: İki kişi Kur'ân'dan bir âyet üzerinde ihtilaf ettiler. Her ikisi de ben Rasûlullah'tan öğrendim, diye iddia ediyordu. Neticede Rasûlullah (sa)'e sordular. Rasûlullah (sa) şöyle buyurdu: "Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir. Kur'ân üzerinde tartışmayın. Onun hakkında tartışmaya girmek küfürdür."[90]

11- Ebû Bekre'nin Rivâyeti:

حدثنا أبو كريب قال : حدثنا زيد بن الحباب عن حماد بن سلمة عن علي بن زيد عن عبد الرحمن بن أبي بكرة عن أبيه قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : قال جبريل : اقرأوا القرآن

[89] Taberî, *Câmiu'l-Beyan an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I,13; Ahmed ve Mahmud Şâkir Kardeşler: Hadis sahihtir.

[90] Taberî, *Câmiu'l-Beyan an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I,19; Ahmed ve Mahmud Şâkir Kardeşler: İsnadı sahihtir.

على حرف فقال ميكائيل : استزده فقال : على حرفين حتى بلغ ستة أو سبعة أحرف فقال : كلها شاف كاف ما لم يختم آية عذاب برحمة أو آية رحمة بعذاب كقولك هلم وتعال

Ebû Bekre'den, Rasûlullah (sa) şöyle buyurdu: Cibrîl bana: "Kur'ân'ı bir harf üzere okuyunuz,"dedi. Mikâil de: "Artırılmasını iste," dedi. Bunun üzerine Cibrîl: "iki harf üzere olsun, dedi, neticede altı veya yedi harfe çıktı, sonra ilâve etti: Bunların hepsi, helümme ve teâle misallerinde olduğu gibi azap ayeti rahmetle, yahut rahmet âyeti azapla bitirilmediği müddetçe şâfidir, kâfidir."[91]

12- Süleyman b. Surad'ın Rivâyeti:

حدثنا إسمعيل بن موسى السدي قال : أنبأنا شريك عن أبي إسحق عن سليمان بن صرد يرفعه قال : أتاني ملكان فقال أحدهما : اقرأ قال : على كم قال : على حرف قال : زده حتى انتهى به إلى سبعة أحرف

İbn Surad'ın Rasûlullah'a ref'ederek rivâyet ettiğine göre Rasûlullah (sa) şöyle buyurmuştur: "Bana iki melek geldi. Onlardan biri: "oku," dedi. Diğeri: "Kaç harf üzere?" diye sordu. O da: " iki harf üzere," dedi. Diğeri tekrar: "Artır," dedi. Böylece yedi harfe çıktı."[92]

13- Amr b. Dinâr'ın Rivâyeti:

حدثنا يونس قال : أخبرنا سفيان عن عمرو بن دينار قال : قال النبي صلى الله عليه وسلم : أنزل القرآن على سبعة أحرف كلها شاف كاف

Amr b. Dinâr'dan, Peygamber (sa) şöyle buyurdu: "Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir. Hepsi de şâfidir, kâfidir."[93]

14- Ebû'l-Âliye'nin rivâyeti:

حدثنا أحمد بن حازم الغفاري قال : حدثنا أبو نعيم قال : حدثنا أبو خلدة قال : حدثني أبو العالية قال : قرأ على رسول الله صلى الله عليه وسلم من كل خمس رجل فاختلفوا في اللغة فرضي قراءتهم كلهم فكان بنو تميم أعرب القوم

---

[91] Taberî, *Câmiu'l-Beyan an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I,18; Ahmed ve Mahmud Şâkir Kardeşler: İsnadı sahihtir.

[92] Taberî, *Câmiu'l-Beyan an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I,14; Ahmed ve Mahmud Şâkir Kardeşler: İsnadıları sahihtir.

[93] Taberî, *Câmiu'l-Beyan an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I,19; Ahmed ve Mahmud Şâkir Kardeşler: Mürsel bir hadis olup metni sahihtir.

Peygamber (sa)'in huzurunda beşer kişilik gurupların her birinden bir kişi Kur'ân okudu, ama dilde ihtilaf etmişlerdi. Rasûlullah (sa) bunların hepsinin okuyuşunu tasvip etti. Arap kavminin en fasih olanı Benû temîmdi.[94]

2.2.2.3. Yedi Harfle İlgili Hadîslerin Değerlendirilmesi

Taberî'nin mukaddimede zikrettiği hadîslere ait rivâyetleri inceledikten sonra tesbit edilen sonuçları şöylece özetleyebiliriz:

1. Bu rivâyetlerde geçen ashab sayısı 14 kişi olup isimleri şunlardır: Ubeyy b. Ka'b, Abdullah b. Mes'ud, Ebu Hureyre, Ümmü Eyyûb, Abdullah b. Abbas, Ömer b. Hattâb, Abdullah b. Ömer, Hişâm b. Hakîm, Ali b. Ebî Tâlip, Zeyd b. Erkam, Ebû Talha Zeyd b. Seyl el-Ensârî, Ebû Cuheym el-Ensârî, Ebû Bekre Nafi' b. el-Hâris es/Silefî, Süleyman b. Surad.

Abdurrahman Çetin, Kur'ân-ı Kerim'in indirildiği yedi Harf ve Kırâatler adlı eserinde bu sahabilerin sayısını 12 olarak vermekte olup Ali b. Ebî Tâlip ve Hişâm b. Hakîm'in isimlerini zikretmemektedir. Ayrıca Taberî'nin naklettiği hadîslerin (ikisi Abdurrahman b. Ebî Leylâ ve birer tanesi de Amr b. Dinâr ve Ebu'l-Âliye ait olmak üzere) dört hadîsin mürsel olduğunu belirtiyor.[95]

Bu sahabilerden Ubeyy b. Ka'b'tan 16, İbn Mes'ud'dan 6, Ebû Hureyre'den 4, Ümmü Eyyûb'tan 3, İbn Abbas'tan 2, Hz. Ömer, İbn Ömer, Zeyd b. Erkam, Ebû Talha, Ebu Cuheym, Ebu Bekre, Süleyman b. Surad, Amr b. Dinar ve Ebû'l Aliye'den 1'er rivâyet bulunmaktadır.

2. Hadîsi bize ulaştıran senedlerin sayısı 46'dır. Bunlardan 20'si Ubeyy b. Ka'b'ın rivâyetlerinde, 7'si İbn Mes'ud'un rivâyetlerinde, 4'ü Ebû Hureyre'nin rivâyetlerinde, 3'er tanesi Ümmü Eyyûb ve İbni Abbas'ın rivâyetlerinde, 2'si Ömer ve oğlu Abdullah'ın rivâyetlerinde, 1'er tanesi de Zeyd b. Erkam, Ebu Talhâ, Ebu Cuheym, Ebu Bekre, İbn Surad, İbn Dinâr ve Ebu'l-Âliye'nin rivâyetlerindendir.[96]

---

[94] Taberî, *Câmiu'l-Beyan an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I,19; Ahmed ve Mahmud Şâkir Kardeşler: Hadis mürseldir.

[95] Çetin, *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 39.

[96] Abdu's Sabûr Şahin, "el-Ahrufu's-Seb'a", (trc. Tayyar Altıkulaç), *DİB. Dergisi*, Ankara, 1973, Cilt: 12, Sayı: 1, s.17.

3. Bu hadisler içerisinden 8'i zayıf olup geri kalan 38'i sahihtir. Tenkid etmek üzere bunlara dil uzatan olmamıştır. Ayrıca 4 tanesi müstesna bu senetlerin hepsi muttasıldır (senette kopukluk yoktur). 4 senette ise, sahâbeden rivâyetleri sahih olup diğer muttasıl senedli hadîslerle mânâsı teyid edilmiş bulunsa da kopukluk (munkatı') vardır. Bunlar: İbn Ebî Leylâ, İbn Surâd, İbn Dinâr ve Ebu'l-Aliye'nin rivâyetleridir. Yukarıda zikri geçtiği üzere hadîs, sadece bu senedlerle tevatür seviyesine ulaşmış oluyor. Söz konusu rivayetlerin ancak bir tanesi, Zeyd b. Erkam'dan gelen ve senedinde za'f sabit olan rivayet uydurmadır.[97]

Abdu's Sabûr Şahin ayrıca Kur'ân'ın yedi harf üzere nüzülü ile ilgili olarak şu tespitleride yapmaktadır:

a) Haber, sahâbeden iki veya üç kişi arasındaki bir ihtilâfı ve anlaşmazlıklarına bir çözüm yolu bulsun diye Peygamber (sa)'e başvurmalarını hikâye eden bir olaydan sonra zikredilmiştir. Peygamber (sa) de hepsinin okuyuşunu tecviz etmiş; her birinin doğru olduğunu, Kur'ân'ın yedi harf üzere inzal buyurulduğunu onlara haber vermiştir. Bu durum Ubeyy b. Ka'b'ın rivâyetlerinden 1,2,3,6,7,8,9,14,15' nci hadîslerdir. İbn Mes'ud'un rivâyetlerinden: 4.5,6'ncı hadîslerdir. Ömer, İbn Ömer, Ebû Talha ve Ebû Cuheym'in hadîslerinde de görülmektedir.[98]

b) Haber, Peygamber (sa)'le Cibrîl arasında cereyan eden bir görüşmeden sonra Cibril'in getirdiği bir emir olarak varid olmuştur. Bu görüşmede bazen Mikâil (as) da bulunmaktadır. Bu hal de Ubeyy b. Ka'b'ın rivâyetlerinden olan 5,10,11,12,13,14,15,16' ncı hadîslerde; İbn Mes'ud'un rivâyetlerinden 3 numaralı hadîste; İbn Abbas'ın rivayletlerinden 1 ve 2 numaralı hadîslerde; İbn Surad'ın da mürsel hadîsinde görülmektedir.[99]

c) Haber, yedi harfle okumayı veya Kur'ân'ın yedi harf üzere nazil olması keyfiyetini doğrudan doğruya Peygamber (sa)'in haber vermesi şeklinde zikrolunmuştur. Bu da, Ubey b. Ka'b'ın rivâyetlerinden 4'üncü hadîste, İbn Mes'ud'un 1 ve 2'nci hadîslerinde ve İbn Dînâr'ın mürsel hadîsinde görülüyor. Bu şekillere, huzurunda okuyanların kırâatini –dildeki farklılıklarına rağmen-

[97] Şahin, "el-Ahrufu's-Seb'a" , *DİB. Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 1, s.17.
[98] Şahin, "el-Ahrufu's-Seb'a" , *DİB. Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 1, s.18.
[99] Şahin, "el-Ahrufu's-Seb'a" , *DİB. Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 1, s.18.

Peygamber (sa)'nin caiz görmesi olayı da ilave edilebilir. O da Ebu'l-Âliye'nin mürsel hadîsinin anlattığı olaydır.[100]

Bu üç şekilden her birinin defalarca meydana gelmesi hakkında söyleyeceğimiz şudur ki, ashabtan olan bu raviler sayısınca aynı cins olayların tekerrürü tabiidir. Yani. Kur'ân hakkında örneğin Ubeyy b. Ka'b'ın diğer bazı Kur'ân okuyanlarla ihtilâfa düşmesi, aynı halin İbn Mes'ud ve Ömer'in başına gelmesi ve işin sonunda ihtilâf halinde olanların müşkülü çözdürmek üzere Hz. Peygamber'e başvurmaları mümkündür. Ama sadece Ubey b. Ka'b'ın defalarca diğer bazı kişilerle ihtilâfa düşüp her seferinde Peygamber (sa)'e gitmesine gelince, bu uzak bir ihtimaldir.[101]

Bu izahımız birinci hale yani mezkûr haberin, ashab arasında meydana gelen ihtilâflar sonunda Hz. Peygamber tarafından söylenmiş olması haline göredir.

İkinci hale gelince, zannımızca bu bir tek olaydan ibarettir. Ve muhtelif tarihlerle rivâyet tekerrür etmiştir. Çünkü, yedi harf üzere okuma ruhsatı hakkındaki ilâhi emrin tebliği için "Edâtu Beni Gifâr" da veya "Ahcâru'l-Mira" denen yerde Cibril (as)'ın yalnız olarak veya Mikâil eşliğinde bir defa gelmesi ve Allah Teala'nın kullarına olan lutfunu tebliğ etmesi kafidir.[102]

Üçüncü halde ve şekilde ise mesele bunun aksinedir. Peygamber (sa)'in çeşitli vesilelerle ve birçok durumların icabı olarak ashabına bu haberi veya emri tekrar etmesi pek normaldir. Ta ki ashab tarafından bu işin esası iyice anlaşılmış olsun.[103]

Şu hususa işaret etmeliyiz ki; Ubey b. Ka'b ashabın bu problemle en çok karşı karşıya gelenlerinden ve esasını kavramaya, onunla ilgili uzun-kısa haberleri bellemeye en çok ihtimam gösterenlerindendir. Onun rivâyetlerini bize getiren zincirlerin hiçbirinin zâtına hükmolunduğunu da görmüyoruz. Bilakis bunların hepsi sahih senedlerdir.[104]

Netice olarak "Kur'ân'ın yedi harf üzere indirildiği" hadîsini Taberî 14 tane sahabiden 46 senedle (46 ayrı yolla) mütevatir hükmünü elde etmiş şekilde nakletmiştir.

---

[100] Şahin, "el-Ahrufu's-Seb'a", *DİB*. Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 1, s. 18.
[101] Şahin, "el-Ahrufu's-Seb'a" , *DİB*. *Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 1, s.18.
[102] Şahin, "el-Ahrufü's-Seb'a", *DİB*. *Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 1, s. 19.
[103] Şahin, "el-Ahrufü's-Seb'a", *DİB*. *Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 1, s. 19.
[104] Şahin, "el-Ahrufü's-Seb'a", *DİB*. *Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 1, s. 19.

Yedi harf konusunda vermiş olduğumuz bu genel bilgi ve hadîslerin değerlendirilmesinden sonra, Taberî'nin konunun mahiyeti hakkındaki değerlendirmelerine geçebiliriz. Çünkü Kur'ân'ın nüzulü konusuna özel bir önem atfeden müfessir, mukaddimesinin neredeyse üçte ikisini yedi harf hakkındaki rivâyetlere ayırmıştır.

2.2.2.4. Taberî'nin Yaklaşımı

Taberî, bu konuya Kur'ân-ı Kerim'in Arapça olduğunu haber veren âyetler ile girer[105] ve bu âyetlerin zahirinin umum ve hususa ihtimali olduğunu söyler. Bu ihtimalin âlimler tarafından bilinemeyeceğini, ancak kendisine kitap indirilen Hz. Peygamber (sa)'in açıklamalarıyla âyetlerden umum veya hususun kastedildiğini, ortaya çıkacağını kaydeder.[106]

Konuya bu şekilde girdikten sonra bu mevzuda Hz. Peygamber (sa)'den varid olan "Kur'ân yedi harf üzere indirildi" hadîsini ele alır ve bu hadîsin âyetleri tahsis ettiğini söyler. Böylece âyetlerden, Kur'ân-ı Kerim'in bütün Arap lehçeleri ve dilleri ile indirildiğinin kastedilmediğinin, bunlardan bir kısmının lisanıyla nazil olduğunun murad edildiğini kaydeder. Bu neticeyi de şöyle ifade eder: "…Böylece Kur'ân-ı Kerim'in bütün Arap lehçeleri ve dilleri ile indirilmeyip sadece onlardan bir kısmının lisanıyla indirildiği ortaya çıkmış ve lehçeleri yediden çoktur. Sayılmakla bitmez.[107]

Taberî, yedi harf ile kırâat meselelerini ayrı başlıklar halinde değil, bir arada ele almaktadır. Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, "el Ahrufüs-Seb'a"nın sayılamayacak kadar çok olan Arap dillerinden yedi lehçe olduğu kanaatindedir.[108] Kur'ân'ın nazil olduğu "yedi harf", mânâları bir, lafızları ayrı olmak sûretiyle her bir harf ve her bir kelimede yedi lehçe demektir. Bir şahsın aynı mânâya gelen (نحوى قصدي الي تعالى اقبل هلم قربي) ve benzeri misallerde görüleceği üzere, lafızları değişik söz çeşitleri ile konuşması gibi ki bunlardan herhangi biri ile ifâde-i meram halinde lisanlar arasında ayrılık meydana gelse de mânâ aynıdır.

---

[105] Zuhruf, 43/3; Yusuf, 12/1, 2; Şuara, 26/195.
[106] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 11.
[107] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 20.
[108] Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân,* I, 20.

Taberî yukarıda konu hakkında zikri geçen birçok hadîs rivâyet ettikten sonra şöyle demektedir: "Şüphe yok ki Arap lehçeleri yediden daha çoktur. Bunun için sınır belirlemek imkânsızdır. Rasûlullah (sa) ise, "Kur'ân'ın yedi harf üzere indirildiğini beyan etmiştir. Bu ifadeden maksat da Kur'ân'ın yedi lehçe üzere indirildiğini bildirmektir. Ancak bu teze karşı çıkanlar, bu ifadeyi şu şekilde izah etmişlerdir: Kur'ân yedi yön (vecih, tarz) üzere indirilmiştir. Bunlar da emirler, yasaklar, teşvikler, korkutmalar, kıssalar, örnekler vb. şeylerdir. Bu açıklamalar ümmetin geçmişteki seçkin âlimlerinden nakledilmiştir" derse cevaben deriz ki: Kur'ân'ın yedi yönle indirildiğini ifade edenler, bizim yedi lehçe üzerine indiğini söylememize muhalif bir görüş öne sürmüş değillerdir. Bizim zikrettiğimiz haberi, iddia edildiği gibi te'vil etmemişler, sadece Kur'ân'ın yedi vecih üzere indirildiğini söylemişlerdir ki bu da doğrudur.

Biz bu haberleri kısmen naklettik ve devamını da yeri geldiğinde nakledeceğiz. Ubey b. Ka'b'ın Rasûlullah (sa)'tan rivâyet ettiği, "Ben Kur'ân'ı cennetin yedi kapısından, yedi harf üzere okumakla emrolundum" hadîsinde geçen yedi harften maksadın yedi lehçe olduğu daha önce zikredilmiştir. Yedi kapıdan kasıt ise, Kur'ân'ın ihtiva ettiği emirler, yasaklar, teşvikler, korkutmalar, kıssalar ve misallerdir. Bunlara "Cennetin kapıları" denmesinin sebebi, kişinin bunlarla amel etmesi halinde cenneti kazanmasıdır. Dolayısıyla burada bizim görüşümüze muhalif herhangi bir şey yoktur.[109]

Hadîste zikredilen "yedi harf" ile kastedilenin "yedi lehçe" olduğunu iddia etmemizin sebebine gelince, Ömer b. el-Hattab, Abdullah ibn Mes'ud, Ubey b. Ka'b ve diğer sahâbeden rivâyet edildiği sabit olan sahih haberlere dayanması sebebiyledir. Bu konuda yapılan tartışmaların, mânâ ile ilgili olmayıp, kelimenin okunuşuyla ilgili olduğu rivâyetlerden anlaşılmaktadır. Şâyet anlam üzerinde ihtilâf edilmiş ve tartışılmış olsaydı o zaman aynı âyetle ilgili birbirinden farklı iki hüküm verilmiş ve ikisi de geçerli sayılmış olurdu ki, Rasûlullah'ın böyle bir durumda her birinin okuyuşunu tasvibi mümkün olmazdı.[110]

---

[109] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân,* I, 20.
[110] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân,* I, 21.

Ayrıca farklı kırâatlerin farklı anlam ve hükümlere yol açması gibi bir durum ortaya çıkmış olsa o takdirde, şu âyete ters düşmüş olurdu: "Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı? Eğer Kur'ân, Allah'tan başkası tarafından indirilmiş olsaydı, onda birbirine zıt olan birçok şey bulurlardı."[111] Bu âyet Kur'ân'ın hükümlerinin herkes için aynı olduğunu ortaya koyduğu gibi, bizim iddiamızın doğruluğunu da ortaya koymaktadır. "Yedi harf", yedi ayrı mânâdır diyenlerin iddialarının geçersizliği bu âyet ile ortaya çıkmıştır.[112]

Taberî, kırâat farklılıklarını dilin bir tür çeşitliliği sayıyor, bu farklılıkları farklı sonuçlar doğuracak bir anlam ihtilâfı olarak görmüyor ve kırâatlarda böyle bir olgudan söz edilemeyeceğini belirtiyor.[113]

Yedi harf hakkında nakledilen birçok rivâyeti zikreden Taberî, sonuç olarak bütün bu zikredilen rivâyetlerin ortaya çıkardığı gerçeğin, yedi harf ile kastedilenin, lafızları farklı olmakla birlikte anlam bakımından aynı olan kelimeler olduğunu, yoksa farklı hükümlerin ortaya çıkmasına sebep olacak farklı mânâlar olmadığı sonucuna varır.[114] Aynı zamanda Taberî'ye göre "yedi" kelimesi bazılarının söylediği gibi, kesretten kinâye değil, muayyen anlamı üzeredir. "Harf" kelimesi ise kırâat demektir; zira Arapça'da "falanın harfi" dendiği zaman, onun kırâati anlaşılmaktadır.[115] Taberî, "Yedi harf" ifadesinden Arapça'nın yedi lehçesini anlamaktadır.[116] Öte yandan Taberî, yedi harften birini inkâr etmenin küfür olduğunu söylemektedir.[117] Buna delil olarak bir harfin merfû, mansub, mecrur, sakin ya da harekeli oluşu ve şekli değişmemek koşuluyla bir harfi başka harfle nakletme türündeki kırâat farklılıklarını "Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir" hadîsinin kapsamı içine girmediğini belirtir ve şöyle der: Âlimler bir harfin çeşitli şekillerde okunmasını küfür saymamışlardır.[118]

---

[111] Nisâ, 4/82.
[112] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 21-22.
[113] Sıtkı, Gülle, "Taberî'nin, Tefsirindeki Kırâat Değerlendirmeleri", *İÜİF Dergisi,* İstanbul, 2004, sayı: 9, s.69.
[114] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 23.
[115] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 22.
[116] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 25.
[117] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân,* I, 22.
[118] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân,* I, 29

Yedi harften birini inkârın kişiyi küfre götüreceğini belirten Taberî, Kur'ân'ın yedi harf üzere inmesinin anlamının, herhangi bir kelimenin yedi şekilde okunması değil ancak eş anlamda yedi kelime ile ifâde edilmesi olduğunu belirterek buna örnek olarak "gel" anlamına gelen "helümme, iyyâye, kasdî, akbil, nahvî, kurbî ve te'âl" kelimeleini verir. İşte Taberî'ye göre her kim "gel" anlamındaki "helümme" yi kabul ederde "kurbî"yi kabul etmezse inkâr etmiş olur. Taberî'ye göre meddin mertebeleri, imâleler, tahfif, teshil, tahkik, cehr, hems, ve gunne gibi harf ve harekelerin telaffuzundaki ihtilâfların yedi harfle bir ilgisi yoktur, dolayısıyla bunların bir şekline katılmamak küfür sayılmaz.

Âlimlerin çoğunluğuna göre, Osman mushafı yedi harfi içeren bir niteliktedir.[119] Taberî ise Hz. Osman'ın Mushafları çoğaltmasından sonra yedi harfin bire indiğini söylemektedir. Ona göre Osman, yedi harfin Müslümanlar arasında karğaşaya sebep olacağını görünce ümmete olan şefkati ve merhametiyle Müslümanları bir araya getirdi ve onları bir harf ve mushafta topladı. Zaten yedi harf üzere okumak farz değildi, bir ruhsattı. Zira hadîsteki emir, vücûb ve farziyet bildiren bir emir değil, ruhsatlık ve mubahlık ifade eden bir emirdir.[120]

Taberî, bugün Kur'ân-ı Kerim'in bir harf üzere okunduğunu, diğer altısının mevcut olmadığını şöyle izah etmektedir: Bunlar neshedilip kaldırılmamıştır. Ümmet de, okumakla mükellef olduğu şeyi kaybetmemiştir. Çünkü ümmet Kur'ân'ın hıfzı ile emrolunmuş, yedi harften dilediğini okuyup muhafaza etmekte ise serbest bırakılmıştır. Bu; yeminini bozan kimsenin, kefaret olarak, köle azad etmek veya fakirleri doyurmak yahut giydirmekten dilediğini seçmekte serbest olması gibidir. Bunlardan birisini yerine getiren kimse, üzerine vacip olan Allah hakkını nasıl yerine getirmiş olursa, bunun gibi ümmet de, Kur'ân'ın hıfzı ve kıratıyla emrolunmuş, fakat bu yedi harften birisiyle okumakta muhayyer bırakılmıştır.[121]

---

[119] Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 139; Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* I, 179-181.

[120] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 28; Ayrıca bkz. Halis Albayrak, "Taberî'nin Kırâatleri Değerlendirme ve Tercih Yöntemi", *AÜİFDergisi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara Üniversitesi Basımevi, 2001, C: 42, Sayı: 100; Cerrahoğlu, *Tefsir Üsûlü*, s. 101.

[121] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân,* I, 28-29; Ayrıca bkz. Çetin, *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 167.

Taberî, daha sonra Hz. Osman'ın Müslümanları "bir mushafta ve bir harfte" birleştirdiğini; Müslümanların da, onun bu yaptığının doğruluğuna inanarak, ona itaat ettiğini ve kalan altı harfle kırâati terk ettiklerini, artık bundan böyle Müslümanların tek harfi okumak durumunda olduklarını söylemektedir. Yine o, Kur'ân-ı Kerim'in yedi harf üzere okunmasının bir farz değil, ibâha ve ruhsat olduğunu, bu bakımdan kalan altı harfin terkinin, bir sorumluluk gerektirmediğini kaydetmektedir.[122]

Taberî'ye göre bugün Müslümanlar için bu tek harfin dışında kırâat yoktur ve mevcut kırâat ihtilâfları yedi harfin tümünü içermeyip, Osman mushafının üzerinde olduğu tekbir harfi kapsamaktadır.[123]

Çağdaş âlimlerden Taberî üzerine çalışmaları bulunan Sıtkı Gülle Taberî'nin bugün artık tek kırâat vardır görüşüne katılmadığını şu sözleriyle belirtir: "Biz Taberî gibi düşünmüyoruz. Yani Kur'ân'ın aynı anlamda yedi lehçe ile indirilmediğini, tek lehçe ile indirildiğini ve bu tek lafzın gelişen şartlara göre çeşitli kabilelerin lehçelerine çevrildiğini, âmîce konuşmalarına uyarlandığını, işâret edilen hadislerin ancak tercüme kapsamında değerlendirilebileceğini, yoksa yayılma dönemlerinde ciddi lehçe farklılıkları ile okunmasına izin verilmesinin aslının değiştirilmesi bağlamında olmadığını düşünüyoruz. Ebû Şâme (666/1267)'nin de îmâ ettiği gibi Kur'ân vahyi metni lehçelere göre değiştirilse idi Kur'ân'ın edebî mucizeliği nerede kalırdı?[124]

Mekkî b. Ebî Talib (473/1045), "Kitâbü'l-İbâne an Meâni'l-Kırâat" adlı eserinde görüşlerini belirtirken Taberî'nin görüşüne karşı çıkmış ve onda tenâkuz bulunduğunu iddia etmiştir. O Taberî'nin bugün tek harf var, diğer altı harf ümmetin icmâı ile terk edildiği fikrine karşı çıkmaktadır. Ve delil olarak Taberî'nin kendi eseri "Kitâbü'l-Kırât"ından şu sözü naklediyor: "Bizim nezdimizde sıhhati sabit olan bütün kırâatleri bizzat Peygamber (sa) ümmetine öğretmiştir. Bunlar, Allah'ın peygambere ve ümmetine kendileri ile okumaya izin verdiği yedi harf içindir. Mushaf'ın yazısına uygun olduğunda bunları okuyanları hataya nisbet edemeyiz.

---

[122] Aydın, *Taberî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi,* s. 53.
[123] Taberî'nin bu kitabının zamanımıza ulaşıp ulaşmadığı konusunda kesin bir bilgimiz yoktur.
[124] Gülle, "Taberî'nin Tefsirindeki Kırâat Değerlendirmeleri" s.75.

Ama Mushaf'ın yazısına uymazsa onu okumayız; orada durur, bu konuda söz söylememeyi tercih ederiz.[125]

Taberî ilk görüşüne göre Kurrânın ihtilâf ettiği bütün okuyuşları, Hz. Osman'ın Mushaf'ının yazıldığı bir harf içinde kabûl ediyor; ikincisinde ise Kurrâ'nın ihtilâf ettiği sahih kırâatlerden hepsinin Mushaf'ın hattına uyduğu müddetçe yedi harfe dâhil olduğunu, Mushaf'ın hattının her iki duruma da müsait olduğunu söylemiş oluyor. Zaten bir harfin içindeki muhtelif kırâatler aslında yedi harfin de içindedir, diyerek Mekkî, Taberî'nin görüşünde çelişki bulunduğunu ileri sürmüş oluyor.[126]

Bize göre Taberî'nin görüşleri arasında çelişki yoktur. Taberî, eğer bugün olan tek harfte ihtilâf edilirse, bunun Osman Mushafı'nın hattına uygun olması gerekir diyor. Örneğin Hz. Osman mushafında "ققعد" fiili geçiyorsa bunun yerine artık "جلس" fiilinin söylenemeyeceğini, ama bunun yerine Hz. Osman mushafının hattına uyduğu sürece "kaade, ku'ıde, kaa'ade, ka'ıd" gibi telaffuzların olabileceğini belirtir.

Yedi harf meselesini bu şekilde açıkladıktan sonra, Kur'ân-ı Kerim'in kırâat edildiği bu yedi lehçenin, kimlere ait lehçeler olduğu üzerinde durmaz ve bilmeye de ihtiyaç olmadığını söyler. Zira bugün Müslümanların Hz. Osman'ın kendilerine tercih etmiş olduğu kırâatle Kur'ân-ı Kerim'i kırâat etmelerinin lüzumlu olduğunu ifade ederek, diğer kırâatlerin bilinmesinde zaruret olmadığını söyler.[127]

Taberî yedi harf ve kırâatler konusundaki görüşlerini kaydettikten sonra "Kur'ân cennetin yedi kapısından" indirilmiştir" hadîsini ele alır ve şöyle yorumlar:

Taberî bu hadîsin değişik rivâyet şekillerini sıraladıktan sonra hadîsin, diğer semavi kitaplarda bulunmayan iki özelliği, dolayısıyla Hz. Peygamber (sa) ve ümmetine ihsan edilen fazilet ve ikramı beyan ettiğini söyler.

Taberî, bu iki özellikten birincisini şöyle izah eder. Diğer semavi kitaplar sadece bir lehçe ile indirildikleri için bu lehçeden başka bir dile çevrildiklerinde bu çevirme işlemi, bir tercüme ve tefsîr olur. O kitabı tilavet etmek sayılmaz. Halbu ki Kur'ân-ı Kerim yedi lehçe ve dil ile indirildiği için, bu lisanlardan herhangi biriyle

---

[125] Ebu Muhammed Mekkî b. Ebî Talib el-Kaysî, *Kitâbü'l-İbâne An Meâni'l-Kıraat*, (thk. Muhyiddin Ramazan), Dâru'l-Me'mun, Dımeşk, 1. Baskı, 1399/1979, s. 32-34.
[126] Kaysî, *Kitabü'l-İbâne an Meâni'l-Kıraat*, s. 32-34.
[127] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân,* I, 28.

tilavet eden kimse onu bizzat okumuş sayılır. Onun mütercimi ve müfessiri olmaz. Ta ki Kur'ân-ı Kerim'in, indirildiği yedi lisandan başka bir dile çevirinceye kadar. Bu durumda tercümesinde isabetli ise o kimseye mütercim denir. İşte Hz. Peygamber (sa)'in "Kur'ân yedi cennet kapısından indirilmiştir" hadîsinden bu mânâ kastedilmektedir.

İkincisi ise; diğer semavi kitaplar hududdan, ahkâm, helal ve haramdan hali olarak indirilmiştir. Mesela, Hz. Davud'a indirilen "Zebur" sadece vaz u nasihattir. Hz. İsâ'ya indirilen "İncil" ise övgü, hamd, affetmeye teşvik ve benzeri hükümlerden ibarettir. Onlar kitaplarının gereğince amel ettiklerinde sadece bir cihetten cennete kavuşurlar. Halbu ki Hz. Peygamber (sa) ve ümmetine indirilen kitap ahkâmla doludur. Kur'ân-ı Kerim'in emirlerini yerine getirmek, cennet kapılarından ilk kapı; Kur'ân'ın nehyettiği şeylerden kaçınmak ikinci kapı; Kur'ân'ın helal kıldıklarını helal kabûl etmek üçüncü kapı, haram kıldıklarını haram kabûl etmek dördüncü kapı, muhkemine inanmak beşinci kapı, müteşabihine teslim olmak altıncı kapı, Kur'ân'ın öğütlerine kulak vermek ve onu kabûl etmek yedinci kapıdır. İşte Hz. Peygamber (sa)'in "Kur'ân yedi cennet kapısından indirilmiştir" hadîsinden bu kastedilmektedir.[128]

Üzerinde en çok tartışılan ve hâlâ da tartışılması süren hadislerden biri de farklı versiyonlarıaktarılan: "Kur'ân yedi harf üzerine indirildi," hadisidir. "Yedi harf" ile murat edilenin ne olduğu hususunda kırk kadar farklı görüş vardır. Bu ifâde ile vurgulanan meşhur yedi kırâat imamının kırâatları değildir. Taberî bu noktada özetle şunları söyler: "Kur'ân Arap lehçelerinin hepsi ile değil bazısı ile indirilmiştir, çünkü lehçeler yediden fazladır, sayılamayacak çoktur. İlgili hadislerde Kur'ân'ın iki, üç, beş ve yedi lügat üzerine indirildiği bildirilmiştir. Ama daha sonra bu yedi lügatten yalnız biri kalmıştır. İslâm ümmeti Kur'ân'ı korumakla yükümlü kılınırken bu yedi harften dilediğini tercih hususunda da serbest bırakılmıştır.

Taberî, mukaddimede Kur'ân ilimlerine dair Garîbü'l-Kur'ân, Yedi harf ve Kırâatler hakkındaki görüşlerini belirtmiş, bunların dışındaki Ulûmu'l-Kur'ân ilimlerine değinmemiştir.

---

[128] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân,* I, 30-32.

2.3. Taberî'nin Tefsîr Usulü Kavramlarına Bakışı

2.3.1. Tefsîr

2.3.1.1. Tefsîr Kelimesinin Lûgat ve Istılah Anlamı

Tefsîr kelimesi "fesr" veya taklîb yoluyla "sefr" kökünden gelen "tef'îl" vezninde bir mastardır. Fesr, sözlükte bir şeyi açıklamak, ortaya çıkarmak, üzeri örtülü şeyi açmak vb. mânâlara gelmektedir. Bu anlam zenginliği sebebiyle, doktorun hastalığı teşhis etmek için az miktardaki suyu incelemesine de "fesr" denmiştir.[129]

Tefsîr kelimesi terim anlamıyla: "Müşkil olan lafızdan kastedilen şeyi açığa çıkarmaktır" şeklinde tarif edilmiştir.[130]

"Tefsir: Bir şeyin üzerindeki örtüyü açmak, hastadan alınan sıvı örneğine bakarak hastalığı teşhis etmek kısalığından ya da içerisinde bulunan bazı bilinmeyen öğelerin bulunmasından dolayı kapalı ve muglak olan sözü açıklamak demektir. Kısacası tefsir kelimesi: açıklamak ve yorumlamak anlamındadır. Kur'ân-ı Kerimde de aynı anlamda kullanılır."[131]

Tefsir: Âyeti, nüzül sebepleri ve diğer açıklayıcı öğeleri dikkate alarak açıklamaktır. Yahut başka bir ifâdeyle tefsir: Âyetten murad olunan anlamın, öyle olduğunu kesin olarak söylemek ve o mananın kastedildiğine Allah'u Teâlâ'yı şahit tutmaktır. Bu şekilde yapılan tefsir şayet sağlam ve kesin bir delile dayanıyorsa doğrudur; dayanmıyorsa yasaklanmış olan rey tefsiri türündendir.[132]

---

[129] İbn Manzûr, "sefera" md., IV, 367-371; İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcu'l-Luğa ve Sıhâhu'l-Arabiyye*, I-VII, (thk.Ahmed Abdülgafûr Attar), Dâru'l-İlmi lil-Melâyin, Beyrut, 4. Baskı, 1410/1990, "fesera" md., II, 781; Muhammed Murtezâ, ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, I-X, Matbatü'l-Hayriyye, Mısır, 1. Baskı,1306, "fesera" md., III, 470; Râgıb, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, s. 380; Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, II, 146; Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* II, 1189; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I, 13; Tahânevi, *Keşşâf-u Istılâhâti'l-Fünûn*, II,1116; Demirci, *Tefsir Üsûlü,* s. 21.

[130] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, II, 163; Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* II, 1190; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I, 15; Demirci, *Tefsir Üsûlü*, s. 22; Cerrahoğlu, *Tefsir Üsûlü*, s. 213.

[131] Işıcık, "Te'vil ve Müteşabih", s.24.

[132] Işıcık, "Te'vil ve Müteşabih", s.26; Işıcık, *Kur'ân-ı Anlamada Temel Bir Problem (Te'vil),* s.62.

Tefsîr ilmi açısından ele alındığında: "İnsanın gücü ve Arap dilinin verdiği imkân nisbetinde Allah'ın muradına delalet etmesi bakımından Kur'ân metninin içerdiği mânâları ortaya koymayı[133] amaçlayan ilimdir.

2.3.2. Te'vil

2.3.2.1. Te'vil Kelimesinin Lugat ve Istılah Anlamı

Te'vil kelimesine gelince, bu kelimeye etimotojik bakımdan değişik anlamlar verilmiştir. Bu anlamların başlıcaları şunlardır:

"E-v-l kökünden gelen bu Arapça kelime, bir şeyin varacağına varması, ortaya çıkması, gerçekleşmesi, uygulamaya geçirilmesi, sonuç ve âkıbeti gibi anlamlara gelir ki, bunların hepsi de sonuçta aynı anlamı ifade ederler. Tabii ki bu, te'vil kelimesinin Arap dilinde ilk doğduğu, herhangi özel bir durum ve nesne için hususileşmediği ve teknik/ıstılahi bir anlam kazanmadığı dönemlerdeki manasıdır. Daha doğrusu, te'vil denildiğinde, Arap dilinde kastedilen ve anlaşılan niteliksiz/doğal anlamı budur."[134]

"Kur'ân-ı Kerimde te'vil kelimesi, onbeş kadar yerde geçer ve hep aynı manadadır. Ufak-tefek farklılıklar hariç tutulursa, bu manayı: "rûcu etmek ve varacağına varmak" diye özetleyebiliriz. Bir şeyin rucû etmesi: O şeyin aslına dönmesi, vakti geldiğinde vukuu bulması, ortaya çıkması, nasıllık ve niceliğinin, mahiyet ve künhünün tebeyyün ve tezahür etmesidir."[135]

Te'vil, "evl" kökünden olup, bir şeyin âkıbeti ve vardığı sonuç anlamındadır. Te'vil kelimesi, sözlük anlamı itibariyle "aslına dönmek" ve "herhangi bir şeyin bilgi veya eylem olarak varacağı yere varması" anlamlarına gelir.[136]

---

[133] Zerkâni, Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân, II, 4; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I, 10; Cerrahoğlu, *Tefsir Üsûlü,* s. 214.
[134] Işıcık, "Te'vil ve Müteşabih", s.16.
[135] Işıcık, *Kur'ân-ı Anlamada Temel Bir Problem (Te'vil),* s.22.
[136] Râgıb, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, s. 31-32; Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, II, 148; Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* II, 1189; Tahânevî, *Keşşâf-u Istılâhâti'l-Fünun*, I, 89; Cerrahoğlu, *Tefsir Üsûlü*, s. 214; Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 31.

Lisânü'l-Arap müellifi İbn Manzûr "evl" kelimesini, ağırlıklı olarak dönmek, rücû etmek anlamında ele almaktadır.[137]

Te'vil kelimesinin, tefsir ilmindeki ıstılahi manasına gelince, çeşitli şekillerde ta'rif edilmiştir.

"Te'vil: Kesin kaydıyla söylenmeksizin ve Allah Teâlâ'yı şâhit tutmaksızın, âyetin muhtemel manalarından birini tercih etmektir."[138]

"Te'vil: Âyeti kerimeyi, öncesi ve sonrasına (bağlamına) uygun olan muhtemel anlamına, Kur'ân ve sünnete ters düşmeksizin, istinbat ve dirâyet yoluyla hamletmektir."[139]

"Tefsir, Fıkıh ve Usul (Metodoloji) gibi İslami ilimlerde teknik bir ta'bir olarak te'vil kelimesini şöyle tanımlayabiliriz:

"Bir sözü, zâhiri anlamı dışında, ihtimali bulunduğu manalaradan birine, bu manayı destekleyen geçerli bir delil ve nedenle hamletmektir." Bu müteahhirin fakih, kelamcı, muhaddis, mutasavvıflarınca benimsenmiş olan ta'riftir."[140]

Te'vil kelimesi terim olarak değerlendirildiğinde: "Meşrû bir sebep veya delilden dolayı âyeti zahir mânâsından alıp, kendisinden önceki ve sonraki âyet ile uyumlu, kitap ve sünnete aykırı olmayan mânâlardan birine hamletmektir.[141]

Te'vil kelimesinin ıstılahi tanımlardan birisi de şöyledir: Te'vil, lafzı zahirî ve asli anlamından çıkararak delile ihtiyacı olan başka bir mânaya nakletmektir.[142]

---

[137] İbn Manzûr, *"evl"* md., XI, 33.
[138] Işıcık, *Kur'ân-ı Anlamada Temel bir Problem (Te'vil),* s.62.
[139] Işıcık, "Te'vil ve Müteşâbih", s.26.
[140] Işıcık, *Kur'ân-ı Anlamada Temel Bir Problem(Te'vil),* s.60; Ayrıca Bkz. Işıcık, "Te'vil ve Müteşâbih" s.25.
[141] Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, II, 148; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn,* I, 18; Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 32; Cerrahoğlu, *Tefsir Üsûlü,* s. 214.
[142] İbn Manzûr, *"evl"* md., XI, 33; Nasr Hâmid Ebû Zeyd, *İlahi Kitabın Tabiatı* (trc: M.Emin S Maşalı), Kitâbiyât, Ankara, 2001, s. 278.

Kur'ân-ı Kerim'de te'vil kelimesinin tefsîr[143], sebep[144], sonuç[145], rüya tabiri[146] gibi değişik anlamlarda kullanıldığını görmekteyiz.[147]

2.3.2.2. Te'vilin Şartları

İslam bilgilenlerinin ekserine göre, naslardan hüküm çıkarmada ilke te'vile gitmemektir. Dolayısıyla naslarda esas olan zâhir anlamlarıyla amel etmektir ve tarifte de işaret edildiği gibi kuvvetli delil olmadıkça te'vîle gitmek caiz değildir. Ancak anlam açısından müşkil gibi görünen âyetlerin te'lifi ve müteşâbih nasların açıklığa kavuşturulmasında te'vile gitmek zorunludur. Fakat böyle bir durumda tarifte de görüldüğü üzere, lafzı zâhiri anlamından başka mânâya hamledebilmek için şer'i bir delil bulunmalı ve mânâsı açık nassa muhalif bir durum söz konusu olmamalıdır. Yapılan te'vil bu şartları taşımıyorsa geçerli değildir.

Te'vilin sahih ve makbul olabilmesi için şu şartları taşıması gerekir:

1. Söz konusu lafzın, te'vil edilecek manaya ihtimali olması. Te'vile esas alınan mânâ, lafzın muhtemel bulunduğu, mecaz yoluyla da olsa kendisine delalet ettiği mânâlardan olmalıdır. Şâyet lafız, ihtimali olmayan bir anlam ile te'vile zorlanırsa, o takdirde yapılan te'vil sahih ve makbul sayılmaz. Kur'ân'ın bazı âyetleri arasında ihtilâf veya tezat gibi görünen hususlar Müşkilü'l-Kur'ân ilmi içerisinde ele alınmaktadır. Aslında Kur'ân'da birbirini tutmayan veya çelişki arzeden âyetler mevcut değildir. Nitekim Allah Teâlâ: "Eğer o, Allah'tan başkası tarafından olsaydı elbette içinde birbirini tutmayan birçok şey bulurlardı"[148] buyurarak bu gerçeği açıklamış bulunmaktadır. Demek ki Kur'ân'da böyle bir şey esasen mevcut değildir.

2. Bu manayı teyid eden bir delilin bulunması. Te'vil, lafzın ilk akla gelen zahirî mânâsından alınıp başka mânâya çekilmesine elverişli şer'î bir delile dayanmalıdır. Bu delil nass, icmâ ve kıyas olabileceği gibi İslam hukukunun genel prensiplerinden biri de olabilir. Eğer böyle bir delile dayanmadan te'vile gidilirse bu

---

[143] Âl-i İmran, 3/7.
[144] Kehf, 18/78.
[145] Nisâ, 4/59.
[146] Yusuf, 12/100.
[147] Demirci, *Tefsir Tarihi,* s. 32.
[148] Nisa, 4/82.

da sahih kabûl edilmez. Zira, Şâri'nin koyduğu hükümlerde asıl olan nassların zahirî mânâlarıdır.

3. Te'vilin şartlarından biri de, yapılan te'vilin mânâsı açık bir nassa muhalif olmamasıdır. Şâyet yapılan te'vil, sahih ve sarih bir nassa ters düşerse, böyle bir te'vil de fâsiddir. Çünkü şartlar tamamlanmış değildir. Burada şunu da ifade edelim ki, sözünü ettiğimiz şartlar mevcut olmadan yapılan te'viller gayr-i sahih olarak nitelendirilmiştir. Demek ki, makbul ve sahih bir te'vilden söz edebilmek için öncelikle söz konusu şartların bulunması gerekmektedir.[149]

2.3.2.3. Tefsîr ve Te'vil Kavramları Arasındaki Farklar

İslam bilginleri tefsîr ve te'vîl kavramları arasındaki anlam yakınlığı sebebiyle görüş ayrılığına düşmüşlerdir ve bu iki kavram arasındaki ihtilâfın sebeplerini çeşitli nedenlere bağlamışlardır. Bu nedenle Tefsîr ve Te'vil kavramları arasında var olduğu bildirilen farklara da kısaca değinmemiz yararlı olacaktır. Bu farkları şöylece sıralayabiliriz:

1. Te'vil çoğunlukla mânâlarda, Tefsîr ise lafızlarda kullanılır. Ayrıca te'vîl ilahî kitaplarda, tefsîr ise hem ilâhiyat konusunda yazılan kitaplarda hem de bunun dışındakilerde söz konusudur. Yani te'vîl tefsîre göre daha hususidir.

2. Tefsîr kavramı, hakikat veya mecâz yoluyla lafızların zahirî anlamlarını beyan ederken, te'vîl kavramı, bâtınî mânâları beyan eder.

3. Te'vîl, bir karineden dolayı lafzı muhtemel anlamlarından birine hamletmektir. Bu nedenle kat'iyyet ifade etmez. Tefsîr ise, lafzın mânâsını açıklığa kavuşturduğu için kesinlik arzeder.

4. Tefsîr rivâyetle yapılan açıklama, te'vîl ise dirâyetle yapılan açıklamadır. Başka bir ifade ile, tefsîr nakle, te'vîl ise istinbata dayanır.[150]

---

[149] Zekiyüddîn Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları,* (trc: İbrahim Kâfi Dönmez), TDV Yay., Beşinci Baskı, Ankara, 2001, s. 377; Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 33.

[150] Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, II, 149-153; Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, II, 1189-1190; Zerkanî, *Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, II, 6; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I, 19-22; Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 38; Ali, Kayapınar, *Tefsir Usul ve Tarihi,* Olgunçelik Matbaası, Konya, 2001, s.201-202.

2.3.2.4. İslam Düşüncesinde Te'vîl ve Tefsîr Kelimeleri

Bir kelimenin zaman içinde yeni anlamlar kazanması ya da kaybetmesi doğal bir durumdur. Kelimeler, zamanla yeni anlamlar kazanabildikleri gibi, sahip oldukları bazı anlamları da kaybedebilirler. Anlam değişmeleri genellikle uzun bir sürede, çoğu kez birkaç yüzyıl içinde gerçekleşir. Ancak, toplumdaki ve toplumun dünya görüşündeki gelişmelere bağlı olarak bu tip değişmeler, çok daha kısa zamanda da gerçekleşebilir. Te'vil ve tefsir kelimeleri, dildeki bu olgunun tipik örneklerinden olup, zamanla anlam bakımından çeşitli değişikliklere uğramışlardır.[151]

"Bazı kelimeler, dil tarihi içerisinde dönem dönem çeşitli terminolojik manalar kazanırlar ve bu manâlar, vaz'i olan asli manâlar ile çoğu kez büyük farklılıklar ortaya çıkar. Bu sebepten, bilhassa dini metinlerde yer alan ve çeşitli dönemlerde faklı anlamlar kazanan bazı lâfızlar, kendi dönemlerindeki mahsus mânâları dikkate alınmadığı için yanlış anlaşılmıştır. Misal olarak, Kur'ân-ı Kerimde onbeş kadar yerde geçen te'vil kelimesi alınabilir.[152] Gerçi, bir lafzın lügavî mânâsıyla ıstılâhi mânâsı arasında, temelde bir irtibat dâima olmasa bile, ekseriya mevcuttur. Ancak, herhangi bir konuşma veya yazıyı sıhhatli bir şekilde anlayabilmek, lâfızların lugavî ve ıstılâhi mânâları arasındaki farkları bilmeğe bağlıdır."[153]

"Bu tür bir farklılaşma te'vil ve tefsir kelimeleri arasında olmuştur. Ancak bu farklılaşma mutlak ve bidüziye değildir; yani bütün tefsirlerde ve her müfessirin eserinde kesin ve aynı şekilde vukû bulmamıştır. Hatta hiç farklılaşmaya uğramayan ve kelimenin Kur'ân'da geçtiği orijinal mânâsını bütün asliyetiyle koruyan, sayıları az da olsa, tefsirler ve müfessirler vardır. Esâsen bu durum, biraz da, ilk döneme yakınlık ve uzaklıkla yakından alakalıdır. Yani, tefsir ilminin henüz tedvin edilmediği, bir kitap haline getirilmediği ve şifâhi olarak hayâtiyetini devam ettirdiği dönemlerdeki müfessirlerin kullanım ve yorumlarında, hep bu kelimenin Kur'ân'daki

---

[151] Aydın, *Taberî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi*, s. 67.
[152] Işıcık, *Kur'ân-ı Anlamada Temel İlkeler,* s.93.
[153] Işıcık, *Kur'ân-ı Anlamada Temel Bir Problem (Te'vil),* s.21.

anlamı hâkimdir ve bazı istisnalar hâriç, herhangi bir yabancılaşma ve problem mevcut değildir."[154]

"Bu sâfiyet ve Kur'an dili üzerindeki bu titizliğe, tefsir ilminin tedvin edildiği ve muntazam bir ilim dalı olarak kitaplaştığı erken dönem yazılı eserlerinde de rastlanır. Meselâ, erken dönemlerde kelâmî yorumları yazılı tefsir müdevvenâtına katan ve bu mecrada önemli problemlerin tescil edilip kemikleşmesine sebep olan dilci müfessirlerden, hicri 210 vefatlı Ebû Ubeyde Ma'mer b. el- Musennâ'nın "Mecâzü'l-Kur'ân" adlı eserini istisna edersek bu sâfiyet ve titizlik korunmuştur. Bu zat, çok erken dönemlerde kaleme aldığı bu eserinde, Kur'ân'daki te'vil kelimesini tefsir anlamında kullanarak, kendinden sonraki birçok bilgin ve arştırmacıyı yanıltmıştır. Bu alandaki hatânın temel kaynağı Ebû Ubeyde'dir denilse, belki de mübâlağa edilmiş olmaz!"[155]

"Oysa ki, yine bir başka "Meâni'l-Kur'ân" yazarı ve hicri 207'de vefat etmiş olan Ferrâ ile hadis ve rivâyet ilimleriyle de ciddi manada meşgul olmuş ve bu alanda çok mühim eserler vermiş bulunan ve aynı zamanda bir dilci olan hicri 204 vefatlı Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm ve diğer pek çok ilk ve orta dönem âlimi, bu konuda örnek bir titizlik sergilemişlerdir."[156]

Hicri IV. asra kadar te'vil ve tefsi kelimelerinin, metodolojik ya da ideolojik birer kavram olarak kullanıldığını ve birinin diğerine tercih edildiğini gösteren kesin bir bilgi mevcut olmadığı gibi, o dönemde bu anlama gelebilecek herhangi bir tartışmanın vuku bulduğuna dair bir kayıt da mevcut değildir. Söz konusu dönemde te'vil ve tefsir kelimeleri için belirgin ıstılahî mânâlar gelişmediği için, bu kelimeler, ekseriyetle lügavî anlamları üzere kullanılıyorlardı. Taberî'den yaklaşık bir asır önce vefat etmiş olan Kûfe'li meşhur dilci İbn Arabî'ye (231/845) göre, tefsir, te'vil ve mânâ kelimeleri aynı anlamdadır. Esasında sadece te'vil ve tefsir kelimeleri değil, nass ve zahir gibi pek çok usûli kelime de o dönemde birer kavram olarak değil, lügavî anlamda kullanılan kelimelerdi. Ayrıca tefsir ve te'vil kelimelerinin ilk dönem

[154] Işıcık, "Te'vil ve Müteşâbih", s.19.
[155] Işıcık, "Te'vil ve Müteşâbih", s. 19.
[156] Işıcık, "Te'vil ve Müteşâbih", s.19.

tefsir âlimleri tarafından aynı anlamda kullanıldığını da kimi tefsir tarihçileri tarafından açıklanmıştır.[157]

Bununla birlikte İslam'ın ilk asırlarında da te'vil ve tefsir kelimelerinin birer kavram olarak birbirinden ayrıştığını ifade eden görüşler de vardır. Bu görüşlerden birisi şudur: "İslam'ın ilk asrında Kur'ân tefsiri denilince, Allah'ın, peygamber'in ve sahâbenin Kur'ân'ı açıklaması ve beyanı akla gelecektir. Bundan dolayı ilk devirlerdeki müfessirler eserlerinde tefsir lafzından ziyade te'vil kelimesini kullanmışlardır. Bunun sebebi, sözlerinin kat'iyyet ifade etmediğini ve aynı zamanda tevazularını ifade etmekti. Mesela, İbn kuteybe eserine Te'vilu Müşkilu'l-Kur'ân ismini vermiştir.[158]

İbn Kuteybe, Taberî ve Mâtüridî gibi erken dönem ulemasından bazısının eserlerine isim verirken te'vil kelimesini kullanmış olması, bu iki kavram arasında sözü edilen farklılığın varlığını açıklamaz. Zira aynı âlimlerin eserlerine tefsir kelimesini içeren isimler de verdikleri bir gerçektir. Mesela İbn Kuteybe'nin Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân adlı bir kitabı vardır.[159]

Kur'ân-i konumu içerisinde de tefsir ve te'vil kelimeleri birbirlerinden çok farklı mânâlarda kullanılmışlardır. Ancak, dini ve edebî literâtürde tefsir ve te'vil kelimelerine gelince, durum tamamen değişmekte ve bu iki kelime, bazen birbirleriyle yakın anlamlı (mütekârib), bazen de eş anlamlı (müterâdif) olarak kullanılmaktadır. Artık bu kullanım, tefsir ve te'vil kelimelerinin ıstılâhi yâni belli bir ilim dalına âit olan kullanımlarıdır.[160]

Bütün bunlardan şu sonucu rahatlıkla çıkarabiliriz: Tefsir ve te'vil kelimelerinin, sonraları kazandıkları anlamları İslam'ın ilk asırlarında görmek en azından belirgin bir şekilde görmek mümkün değildir.[161]

---

[157] Aydın, *Taberî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi*, s. 70.
[158] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi,* I, 26.
[159] Aydın, *Taberî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi,* s. 71.
[160] Işıcık, "Te'vil ve Müteşâbih", s.25.
[161] Aydın, *Taberî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi,* s. 72.

Verdiğimiz bu özet bilgilerden sonra Taberî'nin tefsir ve te'vil kavramları hakkındaki görüşlerine geçebiliriz.

2.3.2.5. Taberî'nin Tefsir ve Te'vil Kelimelerine Yaklaşımı

Taberî tefsirinde hem tefsir hem de te'vil kelimelerini kullanmıştır. Ancak sadece kitabının isminde değil, kitabın tümünde tefsirin yerini tutmak üzere te'vil kelimesini kıyaslanmayacak ölçüde tefsirden çok fazla kullandığı bir gerçektir.

"İbn Cerir et-Taberî ve birçok müfessir, eserlerinde te'vil kelimesini tefsir anlamında kullanmışlar, hatta eserlerine tefsir kelimesi yerine bu kelimeyi ad olarak vermişlerdir. Bununla, ister zâhirine uygun düşsün ister düşmesin, bir sözün tefsir, açıklama ve yorumlanması anlamını kastetmişlerdir. Dolayısıyla, tefsir ilminde kullanılan te'vil kelimesinin bilinen, yaygın ıstılâhi mânası budur. Buna göre te'vil, tıpkı tefsir gibidir ki, doğru yapıldığında makbuldür ve benimsenir, yanlış ve bâtıl olduğunda ise, reddedilir ve benimsenmez."[162]

Nitekim Taberî ve Ebû Mansur el- Mâturîdi gibi âlimler eserlerine: "Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l Kur'ân" ve "Te'vîlât" gibi isimler vermişler ve tefsir etmek istedikleri âyetlerden önce, hep "te'vîlu kavlihi teâlâ" gibi ta'birler kullanmışlardır.[163]

Taberî üzerine bir eser yazan Muhammed ez-Zuhaylî Taberî'nin tefsir ve te'vil kelimelerini farklı anlamlarda kullandığını[164] ifade ederken çağdaş âlimlerden İsmail Cerrahoğlu, Taberî'nin tefsir ve te'vil kelimelerini aynı anlamda kullandığını belirtmiştir.[165] Atik Aydın ise "Taberî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi" adlı eserinde Taberî'nin tefsirinden de örnekler vererek onun bu iki kelimeyi birbirine zıt değil, birbirine müterâdif kelimeler olarak kullandığını belirtiyor.[166]

Rivâyet tefsiri açısından en temel kaynak durumundaki Taberî, mukaddimede Kur'ân'ın te'vilini üçe ayırmıştır. Bunlar:

---

[162] Işıcık, *Kur'ân-ı Anlamada Temel Bir Problem (Te'vil),*s.61-62.; Işıcık, "Te'vil ve Müteşâbih", s.25.
[163] Işıcık, *Kur'ân-ı Anlamada Temel Bir Problem (Te'vil),*s.61-62.; Işıcık, "Te'vil ve Müteşâbih", s.25.
[164] Zuhaylî, *el-İmam et-Taberî,* s. 101.
[165] Cerrahoğlu, *Tefsir Üsûlü,* s. 215.
[166] Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, *Taberî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi,* s. 72-76.

a. Gerçekleşme zamanı Allah'ın bilgisinde mahfûz bulunan âyetlerdir. Kıyametin kopması, sura üfleme zamanı, Hz. İsa'nın inme vakti gibi haberlerin gerçekleşme zamanı ve süresi gibi gaybî bilgilerdir. Bu hususta şu âyeti misal verebiliriz: "Ey Muhammed, sana kıyametten soruyorlar. De ki, "Onun ilmi ancak rabbinin katındadır. Vaktini ancak o açıklar. O kıyamet, göklerde ve yerde ağır basmıştır. Size ansızın gelecektir." Gerçekten onu biliyormuşsun gibi senden sorarlar. De ki: "onun ilmi ancak Allah katındadır, fakat insanların çoğu bilmezler."[167]

b. Hz. Peygamber'in açıklamasıyla mânâsı bilinebilecek hususlar, âyetlerde zikredilen: Farziyet, mendupluk ve irşâd ifade eden ve cezalarla ilgili hükümlerin sebeplerini bilmek, farzların miktarlarını bilmek. Bu hususlarda Rasûlullah açıklama yapmadan herhangi bir kimsenin görüş beyan etmesi caiz değildir. Bu hususta da şu âyeti örnek verebiliriz: "Onları mucizelerle ve kitaplarla gönderdik. Sana da Kur'ân'ı indirdik ki, insanlara, vahyedilenleri açıklayasın. Belki düşünürler."[168]

c. Âyetlerin bir kısmı da Kur'ân'ın indiği dili bilmek ile bilinebilir. Bunlar Kur'ân'ın i'râbı ve özel olarak isimleri ve sıfatları beyan edilen, herkesin bilebileceği hususlardır. Mesela: "Onlara yeryüzünde bozgunculuk yapmayın" denildiği zaman onlar, "biz ancak ıslah edicileriz" derler."[169] Okuyucu bu âyeti işittiği an, bozgunculuğun terk edilmesi gereken zararlı bir şey olduğunu, ıslah etmenin ise yapılması gerekli bir davranış biçimi olduğunu anlar. Ancak nelerin bozgunculuk, nelerin ıslah olduğu Hz. Peygamber'in beyanıyla bilinebilir, demektedir.[170]

Taberî, âyetleri tefsir ve te'vil açısından üçlü bir ayırıma tabi tutmasını Abdullah b. Abbas'tan gelen bir rivâyete göre yaptığını belirtmektedir. Abdullah b. Abbas: Tefsir dört çeşittir. Birincisi: Kendi dillerinde olması sebebiyle Arapların anladığı tefsir. İkincisi: Herkesin bilmekle mükellef tutulduğu tefsir. Üçüncüsü: Âlimlerin bileceği tefsir ve dördüncüsü: Allah'tan başka hiç kimsenin bilmesine

---

[167] A'raf, 7/187.
[168] Nahl, 16/44.
[169] Bakara, 2/11.
[170] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Ayi'l-Kur'ân*, I, 32-34.

imkân olmayan tefsir.[171] Bu tefsir daha ziyade ruhun mahiyeti ve kıyamete ait haberlere taalluk eden müteşabih âyetlerin tefsiridir. Bunları bildiğini iddia eden kimse yalancıdır. Bu sahih ve sağlam bir taksimdir.

2.3.3. Tefsir Çeşitleri

Tefsirler, müelliflerin metotlarına, izahlarındaki kullandıkları malzemeye, ağırlık verdikleri konulara, çeşitli tutum ve davranışlara göre çeşitli kısımlara ayrılmaktadır. Kur'ân âyetlerinin tefsirinde, rivâyet ve dirâyet olmak üzere iki farklı metot ve ekol bulunmaktadır.

2.3.3.1. Rivâyet Tefsiri

Nakli Tefsir/Tefsir bi'l-Me'sûr da denilmiştir. Rivâyet tefsiri, Hz. Peygamber ve seleften nakledilen rivâyetlere dayanan bir tefsir türüdür. Başka bir ifadeyle rivâyet tefsiri, Kur'ân'da, Hz. Peygamber (sa)'in sünnetinde veya ashabın sözlerinde Allah'ın kitabındaki ilahi muradını açıklamak için gelmiş izahlardır.[172] Bazıları bu tanıma Tabiî'nin sözlerini de ilave etmişlerdir.

Bu yöntemi benimseyenlerin Kur'ân tefsirinde izledikleri yolu şu şekilde sıralayabiliriz:

a) Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri.

b) Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı tefsiri.

c) Sahâbe ve Tabiun sözleriyle tefsir.[173]

Bu yaklaşımı benimseyenlerin temel dayanak noktalarını zikrettikten sonra Taberî'nin konuya yaklaşımına geçebiliriz.

---

[171] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Ayi'l-Kur'ân*, I, 34.
[172] Zerkanî, *Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân,* II, 14.
[173] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 6-8; Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân,* II, 1204; Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, II, 14-16; Kattân, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 347-348; Gümüş, *Kur'ân Tefsirinin Kaynakları*, Kayıhan Yay. , İstanbul, 1990, s. 31-102.

2.3.3.2. Taberî'nin Nakli Tefsire Yaklaşımı

Taberî, Kur'ân tefsirinde rivâyet yöntemini benimsemekle birlikte, Arap dilinin zenginliğinden istifade etmeyi de ihmal etmemiştir. Ona göre makbul bir tefsir şu şartları taşımalıdır:

1- Âyetten murâdın ne olduğu ancak Rasûlullah'ın açıklamasıyla bilinen âyetler tefsir edilirken:

a) Haklarında Rasûlullah'tan birden çok nakil bulunan âyetleri, bu nakilleri zikretmek sûretiyle tefsir etmek.

b) Açıklama bulunmayan âyetlerin tefsirinde, âdil ve zabtı sabit şahıslardan nakiller yaparak açıklamak ve sahih delaletlere dayanmak.

2- Mânâları dil kurallarına dayanılarak açıklanabilecek âyetlerin tefsirinde:

a) Fasih Arap şiirlerinden delil getirerek tefsir etmek.

b) Sahâbe ve imamlardan müteşekkil selef, tâbiîn ve ümmetin âlimlerinden oluşan Halefin sözlerine aykırı olmamak şartıyla, Arapların konuşmalarından ve yaygın olarak kullanılan lügatlerden delil getirerek tefsir etmek.[174]

2.3.3.3. Dirâyet Tefsiri

Dirâyet tefsirine, Re'y tefsiri ve Ma'kul tefsir de denir. Sadece rivâyetlere bağlı kalmayıp, dil, din, edebiyat ve daha başka çeşitli bilgilere dayanılarak yapılan tefsirlere dirâyet tefsiri denmektedir.

Bu yöntemi benimseyen İslam bilginleri, rivâyet yöntemini benimseyenlerin şartlarına ek olarak Arap dili ve ebediyatı, ictihad, dîni, felsefi ve müsbet ilimlere dayanarak Kur'ân'ı tefsir etmeyi tercih ederler.[175] Bu yöntem aynı zamanda, birçok tartışmaya konu olan re'y ile Kur'ân'ı tefsir etmenin caiz olup olmadığı sorusunu beraberinde getirmektedir. Biz, konu ile bağlantılı olarak re'y ile tefsirin caiz olup olmaması hususunda, ileri sürülen iddialara değinmek istiyoruz.

---

[174] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 41.
[175] Gümüş, *Kur'ân Tefsirinin Kaynakları,* s. 103-127.

2.3.3.3.1. Re'y İle Tefsire Karşı Çıkanlar

Bu görüş sahipleri, re'y ile tefsir konusunda Hz. Aişe'den nakledilen rivâyeti baz alarak, re'y ile tefsirin caiz olmadığını iddia ederler. Bu görüşü savunanları destekleyen rivâyetler her ne kadar fazla olsa da, bu rivâyetleri mutlak anlamda değerlendirmek ve evrensel mesaj taşıyan Kur'ân'ı belli bir döneme ve bu dönemin anlayışına hapsetmek Kur'ân'a yapılacak en büyük haksızlık olsa gerektir. Bu iddiada olanlar. Şu hususları öne sürmektedirler:

a) Re'y ile tefsir, Allah hakkında bilgisizce konuşmaktır. Oysa bu nehyedilmiştir. Ayrıca re'y ile yapılan tefsir kesin değil zannîdir. Bu nedenle, zanna uyarak Allah hakkında söz söyleyen kişi, hiçbir delile dayanmadan söz söylemiştir ki Kur'ân bunu "bilmediğin şeyin ardına düşme; doğrusu kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorulacaktır"[176] emriyle yasaklanmaktadır.[177]

b) Tirmizi'nin İbn Abbas kanalıyla naklettiği, re'y ile tefsir aleyhindeki rivâyetler bu yöntemin yanlışlığını ortaya koymaktadır.[178]

c) Kur'ân-ı kerim'de "kendilerine indirileni insanlara açıklayasın diye sana zikri (Kur'ân'ı) indirdik,"[179] âyetiyle Allah (cc), kitabını açıklama yetkisini yalnızca Hz. Peygamber (sa)'e vermektedir ki, ondan başka hernangi birinin, kendi re'yi ile Kur'ân'ı açıklama yetkisi yoktur.[180]

d) Sahâbe ve Tabii'nin kendi içtihatlarıyla Kur'ân'ı tefsir etmekten sakındıklarını ortaya koyan nakillerde re'y ile tefsirin caiz olmadığını göstermektedir.[181] Nitekim bu konuda Hz. Ebu Bekir (ra)'in: Kur'ân hakkında kendi görüşümle veya bilgisizce bir şey söylersem, hangi yer beni üzerinde taşır, hangi gök beni gölgesinde barındırır"[182] dediği belirtilmiştir.

---

[176] İsrâ, 17/36; Ayrıca bkz. A'raf, 7/133.

[177] Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, I, 256; Zerkanî, *Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân,* II, 61; Gümüş, *Kur'ân Tefsirinin Kaynakları,* s. 128.

[178] Hadisler için bkz. Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünen,* I-XXIII, Çağrı Yay., İstanbul, 1401/1981, "Tefsir", 1; Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 38; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 7; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn,* I, 71; Zerkanî, *Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, II, 63; Gümüş, *Tefsir İlminin Kaynakları*, s. 128.

[179] Nahl, 16/44.

[180] Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn,* I, 257; Gümüş, *Tefsir İlminin Kaynakları,* s. 128; Demirci, *Tefsir Tarihi,* s. 165-166.

[181] Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn,* I, 260; Zerkanî, *Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, II, 63-64; Gümüş, *Tefsir İlminin Kaynakları*, s. 128; Demirci, *Tefsir Tarihi,* s. 166.

[182] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 35; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 8.

2.3.3.3.2. Re'y İle Tefsire Taraftar Olanlar

Kur'ân'ın re'y ile tefsirine taraftar olanlar da, görüşlerini destekleyen birtakım deliller ileri sürmüşlerdir ki, bunları da şöylece özetleyebiliriz:

a) Allah Teâla birçok âyette, Kur'ân'ın âyetleri üzerinde düşünmemizi emretmektedir. Bu âyetlerden bazıları şunlardır: "Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalplerinin üzerinde kilitler mi var?"[183], "(Bu Kur'ân), bilgi yüklü (mübarek) bir kitaptır. Onu sana indirdik ki âyetlerini düşünsünler ve aklıselim sahipleri öğüt alsınlar."[184] Bu âyetlerde Allah, Kur'ân üzerinde düşünmeye ve onunla öğüt almaya teşvik etmektedir. Öğüt, ma'rifet ve ilim yoluyla –Allah'ın yorumunu kendi nezdinde saklamadığı konularda- ulemanın yorumda bulunmasının ne mahzûru olabilir.[185]

b) Eğer re'y ile tefsir caiz olmasaydı, ictihad caiz olmazdı. Oysa ictihad kapısı erbabına kıyamete kadar açıktır; Çünkü müctehid bir şer'i hükümde hata etse veya isabet etse yine de mükâfat görecektir. Unutulmaması gerekir ki, Allah Resulü ne Kur'ân'ın tamamını tefsir etmiş, ne de onda olan tüm hükümleri istihrâc etmiştir.[186]

c) Hiç şüphe yok ki sahâbe Kur'ân'ı okuyor ve tefsiri konusunda birçok yönden ihtilâfa düşüyordu. Çünkü onlar Kur'ân tefsiri hakkında söylediklerinin tamamını Hz. Peygamber (sa)'den işitmemişlerdi ve onlara Hz. Peygamber Kur'ân'ın tüm mânâlarını değil, bazı mânâlarını açıklamıştı. Dolayısıyla anlamı açıklananların dışındakilere kendi tefekkür ve ictihatlarıyla ulaşıyorlardı. Eğer re'y ile tefsir sakıncalı olsaydı, sahâbe buna muhalefet etmiş ve Allah'ın yasakladığını ihlal etmiş olurdu. Oysa onlar bu konuda muhalefet etmekten ve koyulan yasağı ihlal etme gibi davranışlardan uzaktır.[187]

d) Hz. Peygamber'in İbn Abbas'a "Allahım, ona dinde anlayış inceliği ver ve ona te'vili öğret" şeklindeki duası göstermektedir ki te'vil, sadece işitme ve nakil ile sınırlı değildir. Çünkü böyle olsaydı yapılan duanın bir anlamı olmazdı. Bundan

---

[183] Muhammed, 47/24.
[184] Sa'd, 38/29.
[185] Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn,* I, 262; Zerkanî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, II, 65; Gümüş, *Tefsir İlminin Kaynakları*, s. 131;
[186] Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn,* I, 262; Gümüş, *Tefsir İlminin Kaynakları*, s. 132; Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 167.
[187] Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn,* I, 262-263; Gümüş, *Tefsir İlminin Kaynakları*, s. 133.

açıkça anlaşılacağı üzere, yapılan dua işitme ve nakletmeden farklı olan re'y ve ictihad ile tefsir yöntemidir.[188]

Buraya kadar arzettiklerimiz, iki tarafın görüşlerine temel aldıkları delillerin özet olarak sunulmuş şeklidir. Daha ayrıntılı bir şekilde de ele alınabilir, ancak buna gerek görmüyoruz. Biz bu genel girişten sonra, Taberî'nin konu hakkındaki düşüncelerini arzetmek istiyoruz.

2.3.3.3.3. Taberî'nin Re'y İle Tefsire Yaklaşımı

Her şeyden önce belirtmemiz gerekir ki, Taberî'ye göre Kur'ân'ı tefsir etmek bir zarurettir. O, "Kur'ân'ın tefsir edilmesini teşvik eden bazı haberler" başlıklı bir bölüm açar ve bu bölümde Kur'ân'ı tefsir etmeyi teşvik eden bazı âyet ve haberleri naklederek bu konudaki tutumunu ortaya koyar.

Taberî'nin aşağıda arzedeceğimiz üzere, mücerred re'ye karşı olduğu anlaşılmaktadır. Onun bu konudaki düşüncesi şöyledir: Allah, kullarına âyetlerden ibret almalarını emretmişse, bu gösterir ki kul, Allah'ın bilgisini kendi nezdinde saklamadığı âyetlerin te'vilini bilmekle yükümlüdür. Çünkü; düşünmek ve ibret almak için söyleneni anlamak, anlayabilmek için de onun dilini bilmek gerekir. Bu emirden anlaşılıyor ki, Allah bilgisini kendi nezdinde saklamadığı konularda, kullarından Kur'ân'ı anlamalarını ve tefsir etmelerini istemektedir.[189]

Ayrıca Taberî, Hz. Âişe'den nakledilen: Rasûlullah, Kur'ân âyetlerinden ancak, Cebrail'in kendisine öğrettiği sayılı bir kısım âyetleri tefsir etmiştir."[190] ifâdesinin kendi görüşünü doğruladığını söyler. Müfessir daha önce Kur'ân'ın bazı âyetlerinin ancak Rasûlullah'ın açıklamasıyla bilinebileceğini dile getirdiğini, Hz. Peygamber (sa)'in bildirmesinin de Cebrail'in kendisine açıklamasıyla mümkün olabileceğini ifade eder. Hz. Âişe'nin, Cebrail'in öğrettiği ve Rasûlullah'ın sahâbelerine açıkladığını bildirdiği sayılı âyetler, ilgili yerde açıkladığımız hususlardır ki, bunlar da sayılıdır. Hz. Âişe'nin dile getirdiği gerçek budur ve bu rivâyet bizim görüşümüze aykırı değildir. Aksi iddia edildiği takdirde, "Onları

---

[188] Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn,* I, 263; Zerkanî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, II, 65.
[189] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 36-37.
[190] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 37.

mucizelerle ve kitaplarla gönderdik. Sana da Kur'ân'ı indirdik ki, insanlara vahyedilenleri açıklayasın. Belki düşünürler."[191] âyetini ve benzeri âyetleri izah etmek imkânsız hale gelecektir. Bu hadîsi genel anlamda alarak yorumladığımız takdirde, Kur'ân'ın Rasûlullah'a, onu insanlara açıklamaması için indirildiği anlamını çıkarmamız gerekecektir ki, böyle bir yorum ancak aklı kıt insanların iddiası olabilir. Ayrıca bu hadîs, senedinde yer alan Cafer b. Muhammed ez-ZÜbeyyr'in râviler arasında tanınmayan biri olması nedeniyle, delil gösterilmeye müsait değildir.[192]

Taberî, mukaddimede "Kur'ân'ı re'y ile te'vilin nehyine dair bazı haberlerin zikri" adlı bir bölüm açmış olup bunu re'y ehli ile mücadele etmek için açmış olup, re'y ile tefsire karşı olduğu için açmış değildir. O bu başlığı bu konuda vârid olan haberleri değerlendirmek ve bu haberler ile te'vil yönünden Kur'ân hakkında yaptığı tasnifini bağdaştırmak için açmıştır. Taberî'nin tam olarak söylediği şudur:

Bu konudaki hadîsler; "Kur'ân'da bir kısım âyetlerin tefsirinde Hz. Peygamber (sa)'den bir nass veya bir işaret olmadıkça, o âyetin tefsirinde hiçbir ferdin kendi re'yine istinaden söz söylemesi caiz değildir" şeklindeki görüşümüzü te'yid etmektedir. Bu gibi yerlerde kendi görüşüne istinaden hüküm veren, her ne kadar hakka isabet etse dahi hata etmiştir. Zira onun bu hususta isabeti, öyle olduğu kesin bilinen ve kesin olan bir isabet değildir. Sadece ve sadece zanni bir isabettir. Allah'ın dini hakkında zan ile bir şey söylemek, bilmediği bir şeyi Allah'a isnad etmek demektir. Halbu ki Allah, kitabı Kur'ân'da böyle bir isnadı kullarına haram kılmıştır.[193] Öyleyse Allah'ın kitabı Kur'ân-ı Kerim'in tefsirinde, Hz. Peygamber (sa)'in beyanları olmadan söz söyleyen, her ne kadar sözü, Allah'ın kastettiği mânâya muvafık olsa dahi, bilmediği şeyi söylemiştir. İşte bu ise, Hz. Peygamber (sa)'in "Kim Kur'ân hakkında kendi re'yi ile söz söylerse isabet etse dahi muhakkak hata etmiştir."[194] kavlinin tam kendisidir. Böyle yapan hem Allah'ın ve hem de Peygamberinin yasakladığını yaptığı için günahkârdır.[195]

---

[191] Nahl, 16/44.
[192] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 39.
[193] A'raf, 7/33.
[194] Tirmizî, "Tefsir", 1.
[195] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 34-35.

Re'y ile tefsir aleyhinde delil olarak serdedilen, Tabii'nin tefsirden sakındıklarına dair nakledilenleri de şöyle yorumlayabiliriz: Bu kişiler, fetva vermekten kaçınan kimse gibidirler. Fetva vermekten kaçınan kimse, o konuda hüküm bulunduğunu inkâr etmiş değil, aksine içtihatlarında Allah'ın âlim kullarını yükümlü kıldığı seviyeye ulaşamayacaklarından çekindikleri içindir. İşte Selef âlimlerinin tefsir hususundaki çekimser tavırları bundan dolayıdır.[196]

Taberî'nin bu konudaki görüşlerini şöylece özetleyebiliriz. Taberî, "Kur'ân'ı re'y ile te'vilin nehyine dair bazı haberlerin zikri" bölümü ile Kur'ân'ın te'vilinde re'yin kullanılması konusunda nakledilenin sakındırıcı ve uyarıcı haberlerin, Kur'ân'ın tümüne yönelik olmadığını, dolayısıyla da te'vil kapısını tamamıyla kapatılmaması gerektiğini; "Kur'ân tefsirini bilmeye teşvik eden bazı haberler ve Kur'ân'ı tefsir eden sahâbe" bölümü ile de Kur'ân'ı te'vil etmenin, cevazından öte bir gereklilik olduğunu belirtmektedir. Öyleyse, Taberî'nin söz konusu bölümlerdeki duruşunun, Kur'ân te'viline karşı olanlara karşı bir duruş olduğunu söylemek yanlış olmasa gerek. Çünkü Taberî, "Kur'ân'ın te'vil edilmesine karşı çıkanların yanlış yorumladığı bazı haberler" bölümünde Kur'ân'ın te'viline karşı çıkan bir kimseden söz etmekte ve onların, Kur'ân'ın te'vil edilmesinin aleyhinde gördükleri haberleri, yanlış te'vil ettiklerini söylemektedir.[197]

Gerek âyetlerde ve gerekse ilgili hadîs ve haberlerde Kur'ân'ın âyetlerinden Allah'ın sadece kendisinin bileceğini bildirdiği hususlar hariç, insanların Kur'ân'ın tefsirini bilebileceklerine delalet vardır. Fakat bu konuda takip edilecek yol, önce Kur'ân'ın tefsiri için gerekli bilgileri elde etmek, sonra onu tefsir etmeye çalışmaktır. Allah'ın âyetlerinden de bu kastedilmektedir. Yoksa gerekli bilgileri elde edilmeden Kur'ân-ı Kerim'in tefsir edilemeyeceğinin muhal olduğu ortadadır. Ama bu bilgileri elde ettikten sonra Kur'ân-ı Kerim tefsir edilmez diye bir iddianın yersiz ve fasit olacağı açıktır.

Taberî, Kur'ân-ı Kerim'in re'y ile ilgili tefsir konusundaki görüşlerini, tefsir bilgileri övülen ve yerilen kişileri sayarak bitirir. Taberî, geçmiş müfessirlerden

---

[196] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 36.
[197] Aydın, *Taberî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi,* s. 84.

Abdullah b. Abbas ile Mücahid ve Kelbî'nin tefsirlerine güvenileceğine; Ebû Salih, Süddi ve Dehhak'ın tefsirlerine de güvenilemeyeceğini söyler.[198]

2.4. Taberî'nin Kur'ân Tanımına Bakışı

2.4.1. Kur'ân'ın İsimleri

Taberî'nin tefsirinin girişinde ele aldığı en son konudur. Müfessir burada Kur'ân'ın "Furkan, Zikr, Kur'ân ve Kitap" diye dört tane ismi olduğunu bildirir ve ilgili âyetleri zikreder. Bu isimlerin iştikakındaki ihtilâfların tartışmasını yapar.

2.4.1.1. Kur'ân Kelimesinin Lugat ve Istılah Anlamı

"Kur'ân" kelimesinin lügat mânâsı ve hangi kökten türediği konusunda İslam bilginleri farklı görüşler ileriye sürmüşlerdir. Bu görüşlerde "Kur'ân" kelimesinin etimolojik yapısının büyük rolü olmuştur. Genel olarak bu kelimeyi bir kökten türemiş veya türememiş olarak algılamaları bakımından âlimleri ikiye ayırmak mümkündür. Bir kökten türemiş olduğunu söyleyen âlimler de hemzeli ve hemzesiz oluşunda ihtilâf etmişlerdir.

a) Türememiştir Diyenler

Bu görüşte olanlar "Kur'ân" kelimesi türememiştir, derler. Bu gurubun temsilcisi İmam Şafiî'dir (204/819). İmam Şafiî'ye göre bu kelime hemzesizdir ve hiçbir kelimeden türememiştir. (ال) "El" ile mürtecel (daha ilk andan itibaren bir şeye isim olarak konulmuş olan) isimdir. İmam Şafiî ve ona tabi olanlara göre Kur'ân lafzı, ne "kırâat" mastarından, ne de bir başka kökten türemiştir. Eğer bu kelime iddia edildiği gibi kırâat mastarından türetilmiş olsaydı o takdirde her okunan şeye Kur'ân dememiz gerekirdi. Oysa Kur'ân, Tevrat ve İncil gibi Allah'ın kelamına verilen özer bir isimdir.[199]

---

[198] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 40-41.

[199] Râgıb, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, s. 400; Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 277-279; Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* I, 159-180; Salih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 18; Fethi Ahmet Polat, *Tefsir Üsûlü ve Tarihi* (Basılmamış Ders notları), s. 1.

b) Türemiştir Diyenler

"Kur'ân" kelimesinin bir kökün türevi olduğunu söyleyenler de kendi aralarında ittifak etmiş değillerdir. Bazı âlimler "Kur'ân" kelimesi hemzelidir derken, bir kısmıda hemzeli değildir demişlerdir.

1. Hemzesizdir Diyenler

Hemzesiz olduğunu ileri sürenlere göre Kur'ân lafzı (قرينة) "karînetün" kelimesinin çoğulu olan (قرائن) "karâin"den türemiştir. Karîne ise "delil" ve "burhan" gibi anlamlar ihtiva etmektedir. Kur'ân âyetleri de muhteva, nazm, vezn, fâsıla ve âhenk yönüyle birbirine benzemekte ve birbirine delil olmaktadır. Bu nedenle söz konusu kelime, Kur'ân'a isim olarak verilmiştir. Fakat "Karâin" kelimesindeki hemze, kelimenin aslında olmayıp, "karînetün" kelimesinin kökünde bulunan "yâ"nın yerine gelmiştir. "ن" harfi ise kelimenin aslındandır. Bu görüş, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Siyâd el-Ferrâ (207/822)'ya isnad edilmektedir.[200]

Yine aynı şekilde, hemzesiz bir kökten türediğini ileri süren Ebu'l Hasen el-Eş'arî (324/936)'ye göre Kur'ân lafzı, bir şeyi diğerine yaklaştırmak ve bitiştirmek mânâsına gelen (قرن) "karane" fiilinden türemiştir. Kur'ân'da yer alan sûre ve âyetlerde birbirine bitişik olduğu için ona bu isim verilmiştir. Nitekim hac ile umre'yi bitiştirmeye de bu anlamda "kırân" denilmektedir, demektedir.[201]

2. Hemzelidir Diyenler

Kur'ân kelimesinin hemzeli bir kökten türediğini ileri sürenler de bir görüş üzerinde ittifak edememişlerdir.

Katâde (118/736), Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Selâm (224/839)[202], ez-Zeccâc (311/923)[203], Mâmer b. El-Müsennâ (210) ve Isfahâni (425)[204] nin başını çektiği grubun görüşüne göre söz konusu kelime, "toplamak" anlamına gelen (القرء) mastarından türemiş "fu'lan" vezninde bir sıfattır. Bu görüş sahiplerine göre Kur'ân

---

[200] Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 159-180; Salih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 18; Polat, *Tefsir Üsûlü ve Tarihi,* s. 1.
[201] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 277-279; Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 159-180; Salih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 18.
[202] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 277-279; Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 159-180.
[203] Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 159-180; Salih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 19.
[204] Polat, *Tefsir Üsûlü ve Tarihi,* s. 1.

kıssa, emir, nehiy, va'd, va'id, sûre ve âyetleri, ya da önceki kitapların orıjinal hükümlerini bir araya topladığı için ona bu isim verilmiştir.[205] Kurtubî (671) ise dışarı çıkartıp atmak mânâsına gelen (قَرَأَ) fiilinden türemiştir, der.[206]

Ali b. Hazm el-Lehyâni (215/830)'ye göre ise (قرئان) kelimesi (غفران) ve (رجحان) kelimeleri gibi bir mastardır ve okumak anlamına gelen (قرأ) den gelir. İsmi mef'ul anlamını taşır.[207]

İslam bilginleri arasında en yaygın kabule göre, Kur'ân kelimesi, "okudu" anlamına gelen (قرأ) fiilinden türe'yen, "gufran" vezninde bir mastardır. Ancak bu masdar, ism-i mef'ul mânâsındadır. Nitekim Kıyâme sûresi 17 ve 18. âyetlerde (ان علينا جمعه و قرانه فاذا قراناه فاالتبع قرانه) "Onu (göğsünde) toplamak ve okutmak, şüphesiz bize aittir. Öyle ise biz onu okuduğumuz zaman onun kıratına uy" âyetinde yer alan Kur'ân lafzı bu anlama gelmektedir. Buna göre Kur'ân kelimesi, "okudu" anlamını ifade eden (قرأ) fiilinden türemiş olup, mastar mânâsından ism-i mef'ul mânâsına nakledilmiş ve Hz. Peygamber'e indirilen ilahi kelama özel isim olmuştur. Kur'ân kelimesinin hemzesiz okunuşu, onu hafifletmek içindir, yoksa onun hemzesiz olduğuna delalet etmez.[208]

Kur'ân lafzı, terim anlamı itibariyle de şöyle tanımlanmıştır: Hz. Peygamber (sa)'e vahiy yoluyla indirilen, mushaflara yazılan, tevatür yoluyla nakledilen ve okunmasıyla ibâdet edilen mu'ciz bir kelamdır.[209]

Konunun ayrıntıları ile ilgili olarak verdiğimiz bu bilgilerle iktifa ederek, Taberî'nin konuya yaklaşımlarını görelim.

---

[205] Râgıb, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, s. 400; Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 159-180; Salih, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 18.
[206] Polat, *Tefsir Üsûlü ve Tarihi*, s. 2.
[207] Polat, *Tefsir Üsûlü ve Tarihi*, s. 2.
[208] Zerkanî, *Menâhilü'l-İrfan fi Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 16; Salih, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 19; Kattân, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 20; *Cerrahoğlu, Tefsir Üsûlü*, s. 32.
[209] Zerkanî, *Menâhilü'l-İrfan fi Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 17-18; Salih, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 21.

2.4.1.1.2. Taberî'nin Kur'ân Lafzı Hakkındaki Görüşü

İlahi kelamın Kur'ân olarak isimlendirilmesi konusunda öncelikli olarak âyet zikreden Taberî, ardından konu hakkında nakledilen görüşlere yer verir.

Kur'ân: Bu isimlendirme şu âyetlerde zikredilmiştir: "Şüphesiz bu Kur'ân insanları en doğru olana iletir. Salih amel işleyen müminlere kendileri için büyük bir mükâfat olduğunu müjdeler. Âhirete inanmayanlara gelince, onlar için de ağır bir azap hazırladık."[210] "Muhakkak ki bu Kur'ân İsrailoğullarına, ihtilâf ettikleri şeylerin çoğunu anlatmaktadır."[211]

Kur'ân kelimesinin mânâsı hakkında ihtilâf eden âlimler çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunlardan bir kısmı şöyledir:

a) Abdullah b. Abbas'tan nakledildiğine göre Kur'ân kelimesi: (قرا يقرا قرانا) kökünden mastardır. Abdullah b. Abbas (فاذا قراناه فاالتبع قرانه) "Biz onu Cebrail'e okuttuğumuz zaman sen onun okuyuşunu takip et"[212] âyetini şöyle izah etmiştir: "Biz onu, sana açıkladığımız zaman sen onunla amel et." Taberî, Abdullah b. Abbas'ın bu izahıyla "Biz onu okuyarak açıkladığımız zaman, okuyarak açıkladığımızla sen amel et" demek istemiştir. Bu âyette geçen "Kur'ân" kelimesini "okumak" mânâsına kullanmış ve "kırâat etmek" şeklinde açıklamıştır.[213]

b) Katade'den nakledilen görüşe göre ise Kur'ân kelimesi: (أَنأَرُق ، قَرَأَ ، يَقْرَأُ) kökünden gelmekte ve "bir araya getirmek ve kaynaştırmak" anlamındadır.

Nitekim Amr b. Gülsüm'ün şu şiiri bu gerçeği ortaya koyar: (هجا ن الون لم تقرا جنينا) "O kadının kolları beyazdır, o, bir cenine hamile kalmamış, cenini içine almamıştır."

Said ibn Ebî Urube, Kıyâme Sûresinde geçen âyeti Katâde'nin, "Onu korumak ve birbiriyle kaynaştırmak bize aittir" şeklinde izah ettiğini, devamındaki âyeti ise "Biz onu sana okuduğumuz zaman sen onun helaline uy, haramından kaçın" şeklinde anlamlandırdığını söylemiştir.[214]

---

[210] İsrâ, 17/9-10.
[211] Neml, 27/76.
[212] Kıyâme, 75/18.
[213] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân,* I, 42.
[214] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân,* I, 42,43.

Müfessirimiz zikrettiği bu iki görüşü mukayese eder ve Abdullah b. Abbas'tan nakledilen görüşün daha doğru oludğunu söyler. Zira müfessire göre, Katâde'nin âyete verdiği anlamdan anlaşılan şudur: "Kur'ân toplanıp bir araya getirilinceye kadar Rasûlullah'ın kendisine vahy edilenlere tabi olma zarureti yoktur." Oysa birçok âyette aksi ortaya konmuş, Kur'ân bir araya toplanıncaya kadar vahy edilen herhangi bir hususa tabi olmamasına yönelik ruhsat verilmemiştir. Bu itibarla zikredilen âyetleri diğer âyetlerle tefsir etmek gerekmektedir.[215]

Taberî, kendi görüşünü izah sadedinde der ki: "Kur'ân kelimesi masdardır ve mânâsı da "okumak" demektir. Oysa Kur'ân "okunan"dır. Kur'ân böyle nasıl isimlendirililebilir denirse cevaben deriz ki: Arapçada masdarların ismi mef'ul mânâsına kullanıldığına dair birçok örnek vardır. Şairin şu şiirinde olduğu gibi:

تأمل رجعة مني وفيها كتاب مثل لصق الغراء

"Bana tekrar dönmek mi istiyorsun? Halbu ki senin boşanman hakkında, zamkın yapışmasına benzeyen bir yazı vardır."[216] Şair burada, kitap kelimesini mektup anlamında kullanmıştır.[217]

2.4.1.2. Furkân

2.4.1.2.1. Furkân Kelimesinin Anlamı

Sözlükte "ayırmak, bölmek" anlamlarına gelen "fark" kökünden masdar olan "furkân" kelimesi, ayırt etmek, delil, isbat, hak ile batılı, yanlış ile doğruyu ayırt edip belirleyen şey anlamlarına gelir.[218]

Kur'ân, hak ile batılı, Müslüman ile kâfiri, mümin ile münafığı birbirinden ayırdığı için "furkân" olarak isimlendirilmiştir.[219]

---

[215] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân,* I, 43.
[216] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân,* I, 43.
[217] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân,* I, 43.
[218] Râgıb, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, s. 377-378; Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 280; Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 163; Tahânevî, *Keşşaf-u Istılâhâti'l-Fünûn*, II,1130.
[219] Râgıb, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, s. 378; Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 280; İbrahim Çelik, "Furkân", *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 220.

2.4.1.2.2. Taberî'nin Furkân İsmi Hakkındaki Görüşü

Taberî, bu konuda "Âlemlere uyarıcı olsun diye, kulu Muhammed'e Furkan'ı indiren Allah, yüceler yücesidir"[220] âyetini zikreder ve İkrime ve Süddî'nin bu kelimeye "kurtulmak", Abdullah b. Abbas'ın "çıkış yolu", Mücahid'in de "iki şeyin arasını ayıran" anlamı verdiğini söyler. Taberî bu görüşleri zikrettikten sonra şu yorumu yapar: Müfessirler kelimenin anlamını izah konusunda ihtilâf etseler de, hepsinin görüşü birbirine yakındır. Çünkü kelimeye "çıkış yolu" anlamını verenler, dolaylı yoldan bunun "kurtulmak" anlamına geldiğini de söylemiş olmaktadır. Yine aynı şekilde kelimeye "kurtulmak" anlamı verenler, iyilik yapanla kötülük yapanı birbirinden ayırmak ve kurtuluşa kavuşturmak mânâsına geldiğini dolaylı yoldan söylemiş olmaktadırlar. Netice olarak aynı sonuca götüren bu yorumların yanında bizim görüşümüz ise kelimenin "iki şeyin arasını ayırmak" anlamına geldiğini ifade etmektedir. Bu ayırma iki kişinin arasında hüküm verme veya çatışan iki kişiden birini kurtarmakla yahut delîlini güçlü göstermekle ya da herhangi bir şekilde olabilir. Böylece anlaşılmalıdır ki, Kur'ân'a "Furkan" isminin verilmesi, delîlleriyle, cezaları ve farzlarıyla ve diğer hükümleriyle haklıyı haksızdan ayırması, yargılarıyla haklıya yardım edip onu kurtarması, haksızı ise desteksiz bırakması ve mağlup etmesi sebebiyledir.[221]

Kısaca Taberî "Furkan" kelimesinin, iki şeyin arasını açmak, fasletmek ve hak ile batılı ayırmak anlamına geldiğini, dolayısıyla Kur'ân'ında delilleriyle hak ile batılı birbirinden ayırdığı için kendisine bu ismin verildiğini ifade eder.

2.4.1.3. Kitap

2.4.1.3.1. Kitap Kelimesinin Anlamı

Kitap kelimesi sözlükte "iki deri parçasını birbirine eklemek, inci tanelerini dizmek, su kırbasının ağzını sıkıca bağlamak" gibi anlamlara gelen "ketb" kökünden masdar olup, hem harfleri yazıyla birbirine ekleyip dizmeyi, hem de

---

[220] Furkân, 25/1.
[221] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 43.

masdar-isim olarak bu şekilde oluşturulan yazılı metni ifade etmek üzere kullanılan kelimedir.[222]

Kitap kelimesi Kur'ân'da değişik anlamlarda kullanılmaktadır ki, bir kısmı şunlardır: Levh-i Mahfûz, Kur'ân, Tevrât ve İncil.[223]

Kur'ân'ın "Kitap" olarak isimlendirilmesi, diğer ilahi kitapların hedeflerini kendisinde toplamış olması yahut, öğüt, ibret, örnek, emir, nehiy ve kıssa gibi özellikleri kendisinde toplamış olması sebebiyledir.[224]

2.4.1.3.2. Taberî'nin Kitap İsmi Hakkındaki Görüşü

Taberî, "Kitap" kelimesinin "ketebe-kitâben" fiilinden masdar olduğunu, sözlükte, "yazarın, alfabe harflerini bir yahut ayrı ayrı yazması" anlamına geldiğini ifade etmektedir. Kur'ân yazılan olduğu halde "Kitâb" olarak isimlendirilmesi, daha önce de ifade edildiği üzere Arapların masdarları bazen ism-i mef'ul anlamında kullanmaları sebebiyle olduğu içindir der, ve Kur'ân-ı Kerim de yazılmış olduğu için böyle isimlendirildiğini söyler.[225]

2.4.1.4. Zikr

2.4.1.4.1. Zikr Kelimesinin Anlamı

Zikr kelimesi, sözlük anlamı itibariyle hatırlama, şeref, anlatma ve bir şeyi ifade etme vb. anlamlara gelmektedir.[226]

Kur'ân, kendisinde geçmiş toplumlar hakkındaki haberlerin hatırlatılması, yapılmaması emredilen eylemlerin sonucunda karşılaşılacak tehlikeye karşı sakındırma ve öğüt gibi vasıfları barındırması sebebiyle zikr olarak isimlendirilmiştir.[227]

---

[222] Râgıb, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, s. 423; İlyas Üzüm, "Kitap" *DİA*, Ankara, 2002, XXVI,121.
[223] Diğer anlamları için bkz. Isfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, s. 423-426.
[224] Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, Basâiru Zevi't-Temyîz fi Letâifi'l-Kitâbi'l-Aziz, I-IV, (thk. Muhammed Ali en-Neccâr), el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, tsz., IV,329.
[225] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 44.
[226] Diğer anlamları için bkz. Râgıb, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, s. 179; Tahânevî, *Keşşâf-u Istılâhati'l-Fünûn,* I,512.
[227] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 279; Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 163.

2.4.1.4.2. Taberî'nin Zikr İsmi Hakkındaki Görüşü

Taberî'ye göre "Zikr" kelimesi iki mânâya gelmektedir. Birincisi "hatırlatma ve anlatma" anlamındadır. Kur'ân'a bu ismin verilişi, Allah'ın onu bize anlatmasından ve onda kullarına sınırlarını, farzlarını ve diğer hükümlerini anlatması sebebiyledir. İkincisi ise, anılmak, şeref kazanmak ve iftihar etmektir. Kur'ân'a bu ismin verilmesinin sebebi, ona iman edenlerin anılmaları, şeref kazanmaları ve övülmeyi hak etmiş olmalarıdır. Nitekim Kur'ân'da: "Bu Kur'ân sana ve ümmetine bir öğüttür, yakında hesaba çekileceksiniz,"[228]Şüphesiz ki Zikr'i (Kur'ân-ı) biz indirdik, biz! O'nu koruyacak olan da elbette biziz.[229] buyurulur. Yani bu, senin ve kavmin için bir şereftir, denilmek istenmiştir. Taberî işte bu iki sebepten dolayı Kur'ân'a zikr isminin verildiğini söyler.[230]

2.4.1.5. Sûre Kavramı

2.4.1.5.1. Sûre Kelimesinin Anlamı

"Sûre" kelimesi sözlükte, "şeref", "yüksek rütbe", "alâmet", "binanın katları" gibi anlamlara gelmektedir. Çoğulu "suver" şeklindedir. Kur'ân ıstılahatında ise, "Başlangıcı ve sonu olan, âyetlerden müteşekkil bağımsız Kur'ân bölümleri"[231] anlamına gelmektedir.

Sûre kelimesinin anlamına işaret eden müfessir Taberî, kelimenin iştikakı hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir.

2.4.1.5.2. Sûre Kavramı Hakkında Taberî'nin Görüşü

Taberî şöyle demektedir: Kur'ân'ın her bir sûresine (سورة) denilmiştir. Çoğulu (غرفة غرف) örneğinde olduğu gibi (سور) "süver"dir. Bu şekilde hemzesiz olarak okunduğunda mânâsı "yükselme derecesi olarak belli bir seviyede olmak"

---

[228] Zuhruf, 43/44.
[229] Hicr, 15/9.
[230] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 44.
[231] Sûre kelimesinin değişik anlamları için bkz. Zebîdî, "severa", md., III, 283-284; İbn Manzûr, "severa" md., IV, 386-387; Râgıb, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân,* s. 247-248; Tahânevî, *Keşşâf-u Istılâhâti'l-Fünûn*, I, 658-661; Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 350.

anlamındadır. Şehrin çevresini kuşatan duvarlara da bu sebeple "sur" denilir. Şair Nâbiğa'nın şu şiiri buna delildir:

الم تر ان الله اعطاك سورة تر كل ملك دونها يتذبذب

"Allah'ın sana, her kralın altında debelendiği bir sur verdiğini görmez misin?[232]

Taberî, buradaki "sur'dan maksadın yüksek seviyedeki şeref olduğunu söyler. Bazı âlimler bu kelimeyi (سُؤْرٌ) şeklinde hemze ile okumuştur ki, bu takdirde "bölüm" anlamına gelmektedir. Kur'ân sûrelerine bu ismin verilişi, her birinin Kur'ân'ın bir bölümünü meydana getirmesi sebebiyledir. Ancak bu şekliyle asıl anlamı "arta kalan veya artık" demektir. Nitekim, A'şa adındaki şair, kendisinden ayrılıp kalbinde sevgisini bırakan bir kadına hitaben şöyle der:

و بانت وقد اسارت في الفؤاد صدعا على نايها مستطيرا

"O benden uzaklaştı ve kalbimde uzaklaşmasından meydana gelen sürekli bir acı bıraktı." Burada "bıraktı" şeklinde çevrilen (أَسَأَرَتْ) kelimesi (سُؤْرٌ) kökünden gelmektedir.[233]

2.4.1.5.3. Sûrelerin İsimleri ve Tasnifi

Sûreler uzunluk ve kısalık bakımından dörde ayrılmıştır. Bu ayrıma göre âyetleri yüzden fazla olanlara "tıval", âyetleri yüz dolayında olanlara, yahut biraz geçenlere "mîûn", âyetleri yüzün altında bulunanlara "mesânî", âyetleri kısa ve besmeleli fâsılaları çok olan sûrelere de "mufassal"[234] denilmiştir.

Taberî sûreleri uzunluk ve kısalıklarına göre taksim eder. Saîd b. CÜbeyyr ve Abdullah b. Abbas'tan gelen rivâyetlere dayanarak Bakara, Âl-i İmran, Nisâ, Mâide, En'am, A'raf ve Yûnus sûrelerine diğer sûrelerden daha uzun oldukları için "es-

---

[232] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 46.
[233] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 47.
[234] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 273-276; Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 199; Tahânevî, *Keşşâf-u Istılâhâti'l-Fünûn*, I, 658-661; Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 352; Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân,* s. 145.

seb'ut-tıvâl"; âyet sayısı yüz ve civarında olan sûrelere "miûn"; âyet sayısı yüzden aşağı olan ve miûnları takip eden sûrelere "mesânî"; araları sık sık besmele ile fasledilen sûrelere de "mufassal" denildiğini sözlerine ekler.[235]

Taberî, sûrelerin isimlendirmesi hakkında yukardaki görüşünü açıklamasına rağmen, sûrelerin tertibi hakkında onun herhangi bir görüşü olduğunu göremiyoruz.

2.4.1.6. Âyet Kavramı

2.4.1.6.1. Âyet Kelimesinin Anlamı

Lugat mânâsı itibariyle mucize, alâmet, ibret, hayrete düşüren iş, cemâat, kanıt ve delil anlamına gelen (آيَة) kelimesi, ıstılah olarak: "Kur'ân sûreleri içerisinde başlangıcı ve sonu olan dizelerdir,"[236] şeklinde tanımlanmaktadır.

2.4.1.6.2. Taberî'nin Âyet Kavramı Hakkındaki Görüşü

Taberî, mukaddimede usul konusu olarak en son âyet kavramını ele almaktadır. Taberî âyet kelimesinin anlamına işaret etmekte ve şunları söylemektedir: Âyet kelimesinin Arap kelamında iki mânâya ihtimali vardır. Biri "alâmet"dir. Âyetlere alâmet denmesi, kendilerinden önce ve sonra gelen âyetlerin tesbitinde alâmet olmaları yönüyledir. Nitekim Kur'ân'da "Meryem oğlu İsa şöyle dedi: "Ey Rabbimiz olan Allah'ım, gökten bize bir sofra indir ki, bizden önceki ve sonrakilere de bir bayram ve senden bir âyet (mûcize) olsun."[237] Yani, "Duâmızı kabûl ettiğine ve isteğimizi verdiğine dair bir alâmet olsun" anlamındadır.

Diğeri ise, Ka'b ibn Züheyr'in bir şiirinde ifade ettiği gibi "kıssa" "hikâye" anlamında kullanılmasıdır ki şöyledir:

الا بلغا هذا المعرض اية ايقظان قال القول ا ذ قا ل ام حلم

---

[235] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 45-46.

[236] Râgıb, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, s. 32-33; Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 266-268; Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 338-339; Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 234-235; Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân,* s. 139.

[237] Maide, 5/114.

"Dikkat edin, ikiniz de şu sataşana bir âyet (tebliğ) edin. O, sözü söylerken uyanık mıydı yoksa uyuyor muydu?[238] Bu "Benden ona bir mektup ve bir haber ulaştırın" demektir.

Değerlendirme amacıyla ele aldığımız Câmiu'l-Beyân mukaddimesinde, Taberî'nin âyet kavramı ile ilgili âyetlerin sayısı, âyetlerin tertibi gibi ayrıntılara yer vermediğini görüyoruz. Taberî, bu konulara değinme ihtiyacı hissetmemiş olacak ki sadece âyet kavramının anlamı üzerinde durmuştur.

[238] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 48.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TABERİ'NİN MUKADDİMEDEKİ GÖRÜŞLERİNİN TEFSİRİNE YANSIMA DERECESİ

Müfessirimiz, Taberi'nin mukaddimede ele aldığı Kur'ân ilimlerine âit görüşlerini verdikten sonra bu bölümde, Taberi'nin görüşlerinin tefsirine ne derece ve nasıl yansıdığı tespit edilmeye çalışıldı. Ayrıca Taberi'nin özellikle garip kelimelerle ilgili açıklamaları tespit edilmiştir.

3.1. Taberi'nin Garibu'l-Kur'an'daki Metodu

Garibu'l-Kur'ân, başlangıçta sadece Kur'ân'a yabancı dillerden girmiş kelimeleri inceleyen bir ilim olarak ortaya çıkmasına rağmen daha sonraları konusu genişleyerek özellikle muhtelif milletlerin islâmiyete girmesiyle ıstılâhi olarak, az kullanılması sebebiyle manası sözlüklere başvurulmadan bilinemeyen Arap edebiyatında manası açık olmayan, az kullanılan bütün kelimelere şamil olmuştur.

Garîbu'l-Kur'ân konusu Taberî'nin tefsirinde oldukça geniş bir alanı kaplamaktadır. Hatta Kur'ân-i her bir lafzı açıklamadan geçmemektedir. Bundan dolayı onun tefsirinden "Garîbu'l-Kur'ân" adlı bir eser çıkarmak mümkündür.[1]

Müsâid b. Süleyman b. Nâsır et-Tayyâr, Taberî'nin Garîbu'l-Kur'ân sahasında önde gelen âlimlerden olmasını, Mısır'a gittiğinde Hakem b. Hakîm adlı et-Tırımmah lakaplı İslam şairinden arap şiirini öğrenmesine, bu şairin kendisine şiirlerinin garib kelimelerini şerh etmesine bağlamaktadır.[2]

Taberi tefsiri dikkatli bir şekilde incelendiğinde görülecektir ki, Kur'ân'da başka dillerden girmiş kelime bulunmadığı görüşüne sahip Taberi, az kullanılması sebebiyle manası sözlüklere başvurulmadan bilinemeyen, Arap edebiyatında manası açık olmayan, az kullanılan kelimeleri açıklamış ve izah etmiştir. Garip görmediği kelimeleri de açıklamamış ve izah etmemiştir.

Taberi'nin garibu'l Kur'ândaki metodunu şu şekillerde izah edebiliriz:

---

[1] Müsâid b. Süleyman b. Nâsır b., et-Tayyâr, *et-Tefsiru'l-Lügaviyyü li'l-Kur'âni'l-Kerîm,* Dâr İbnü'l-Cevzî, 2. Baskı, 1427, s.188.

[2] Tayyâr, *et-Tefsiru'l-Lügaviyyü li'l-Kur'âni'l-Kerîm,* s.192.

1-Taberî, garib kabul ettiği kelimeyi açıklarken bazen sadece kelimeyi açıklamakla yetinmektedir. Kelimenin hangi manaya geldiğini belirterek tafsilata girmemektedir. Kelimeyle ilgili rivâyet veya bir delil getirmemektedir. Tefsirinin genelinde çoğunlukla ayetten sonra direkt olarak kelimenin manasını vermektedir[3]

Mesela: "*Eğer bunu yapamazsanız ki hiçbir zaman yapamayacaksınız*; *işte o zaman, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten sakının*. *O ateş ki, kâfirler için hazırlanmıştır*,[4] ayetindeki وقودها kelimesinin manasını açıklarken : "Odun", diye açıklamıştır. Araplar bu kelimeyi masdar yaparlar. و harfi fethalandığında odun manasında isim olur. و harfi ötre olarak okunduğunda وقدت النا ر فهي تقد وقودا وقدة و وقدانا و وقدا kökünden masdar olur ve manası tutuşmak olur,"[5] diyerek sadece manasını açıklamakla yetinmiştir.

Bu çeşit misaller gerçekten Taberî'nin tefsirinde çoktur ve saymakta zordur. Yine görülmektedir ki, Taberî lafız tahliline son derece eğilmektedir.[6]

Mesela: *"...İçlerinde ebedi kalacakları o cennetlerde, kendileri için tertemiz eşler de vardır,"* [7] ayetindeki "ازواج kelimesini açıklarken: ازواج : Eşler, زوج kelimesinin çoğuludur. Erkeğin hanımıdır. Müennes için hem زوج hem de زوجة denir,"[8] diyerek kelimeyi açıklamakla yetinmiş, kelimenin kullanımına dair herhangi bir rivayet veya delil getirmemiştir.

2- Rivâyet Tefsiri özelliklerini en üst seviyede kendisinde bulunduran Taberî Tefsiri, tabii olarak kelimenin açıklamasını yaparken rivayetlere yer vermektedir. Çoğu zaman kelimenin açıklamasını yapmakta ve kelimeyle alakalı rivayetleri art arda, sıralamaktadır. Rivâyetleri sıraladıktan sonra da tercihini yapmaktadır.[9]

Mesela: *"Onlar iman edenlerle karşılaştıklarında: "Biz de (sizin gibi) iman ettik," derler; ama, şeytanları (ve elebaşları) ile baş başa kaldıklarında: "Bakmayın, biz sizinleyiz; sadece (müslümanlarla) alay ediyoruz!" derler,*[10] âyetindeki مستهزؤن

---

[3] Tayyâr, *et-Tefsiru'l-Lügaviyyü li'l-Kur'âni'l-Kerîm,* s.189.
[4] Bakara, 2/24.
[5] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân*, I, 168-169.
[6] Tayyâr, *et-Tefsiru'l-Lügaviyyü li'l-Kur'âni'l-Kerîm,* s.190.
[7] Bakara, 2/25.
[4] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân,* I, 175-176.
[9] Tayyâr, *et-Tefsiru'l-Lügaviyyü li'l-Kur'âni'l-Kerîm,* s.189.
[10] Bakara, 2/14.

kelimesini açıklarken: "Müfessirlerin tümü aralarında ihtilaf olmaksızın burada مستهزؤن kelimesinin alay ve istihza ediyoruz manasında olduğunda icmâ etmişlerdir,"[11] der ve ardından İbn Abbas, Katade ve Rebi'den bu konuyla ilgili: "Biz ancak bu kavimle alay ediyor ve onlarla oynuyoruz," şeklindeki rivayetlerini getirir.

Mesela: *"O'dur yeri sizin için döşek (gibi yaşamaya elverişli) kılan, göğü de (koruyucu) bir tavan yapan ve gökten su indirip onunla sizin için türlü yemişler/ürünler çıkararak size rızık veren! O halde, bile bile Allah'a eşler koşmayın,"*[12] ayetindeki "فراش " kelimesini açıklarken: "İstirahat yeri, yatak, döşek"[13] manasına geldiğini söyler ve bununla ilgili İbn Mes'ud, Katade ve Enes (ra)'den: "Üzerinde istirahat edilen yatak, döşek" şeklindeki rivayetleri serdeder.

3- Taberi garib kelimeleri açıklarken önce kelimenin manasını vermekte, bu konudaki rivayet veya rivayetleri verdikten sonra tekrar kelime hakkında açıklamaya girişmekte ve daha önce yaptığı açıklamaları teyid etmektedir.

Mesala: *"Rablerinin gösterdiği doğru yolda yürüyenler ancak onlardır ve kurtulup murada erecek olanlar da ancak onlardır*,[14] âyetindeki "المفلحون" kelimesini açıklarken: Muvaffak olanlar, Allah katında istedikleri şeyleri elde edenler, başarıya ulaşanlar, [15] manasını verdikten sonra İbn Abbas'ın bu manadaki rivayetini ve iki beytini verir daha sonra "felah" kelimesinin fiil çekimini verir, aynı zamanda bekâ manasına da gelir, ilavesini yapar.

4- Taberi, bazen de önce kelimenin açıklamasını yapmakta ardından şiirle, ayetle veya hadisle delil getirdikten sonra kelimeyle ilgili rivayetleri vermektedir. Mesela: *"Yahut da onlar, sağanak halindeki bir yağmura (tutulmuş kimselere) benzerler. Ortalık karanlık, gök gürültülü ve şimşek çakmakta. Onlar, ölüm korkusu içinde yıldırımlardan korunmak için parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Oysaki Allah, kâfirleri her taraftan kuşatmıştır. (İslâm nimeti yağmur gibi inmekte, Kur'ân âyetleri insanlığın önünü aydınlatmakta ve âyetler gümbür gümbür uyarmaktadır; fakat münafıklar ısrarla iç dünyalarını karanlığa ve kalplerini ölüme mahkum*

[11] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân,* I, 131.
[12] Bakara, 2/22.
[13] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân,* I, 161-162.
[14] Bakara, 2/5.
[15] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân*, I,108.

etmişlerdir,"[16] ayetindeki صيب kelimesini : "Yağmurdur" diye açıklar. Yağmur inip yağdığında söylediğin صاب المطر cümlesi صاب يصوب صوبا kökünden فيعل kalıbındadır" şeklinde açıkladıktan ve "Sen bir insan değil, gökyüzünden inen bir meleksin" şiirini ve iki beyti de delil olarak getirdikten sonra ساد يسود den سسيد denmesi gibi, vav harfinden önce sakin ya harfi geldiğinden bu iki harf şeddeli ya harfine çevrilir kelimenin aslı صيوب dur, der. Araplar, vav harfi harekeli olup kendisinden önce sakin ya bulunduğunda ikisini de şeddeli ya'ya çevirirler der ve bu konudaki dokuz tane rivayeti getirir.[17]

Mesela: *"Asıl Allah onlarla alay ediyor! Azgınlıkları içinde onları salıveriyor da şaşkınlık içinde bocalayıp duruyorlar!,"*[18] âyetindeki طغيا نهم kelimesi için : الفعلان kalıbında der. Bir kimse bir işte haddi aşıp zulmettiğinde طغي فلان يطغي طغيانا dersin, dedikten sonra kelimenin kullanımına: *"Şüphesiz ki insan azıtır, kendini yeterli görüp böbürlenince!,"*[19] âyetiyle ve Ümeyye b. Ebi Salt'ın bir şiirini delil getirir ve kelimeyle ilgili beş tane rivayeti sıralar.[20]

5- Taberi bazen de kelime hakkında önce hiçbir açıklama yapmadan rivayetleri vermekte daha sonra kelime hakkında açıklama yapmakta ya da rivayetler arasından bir manayı tercih etmektedir.[21]

Mesela: *"Onlar ki, görmeksizin iman eder/görmeden de imanlarını sürdürürler. Namazlarını yerli yerince kılar ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden (başkaları için) harcarlar,"*[22] ayetindeki " يؤمنون kelimesi hakkında açıklama yapmadan bu kelimenin tasdik, haşyet ve amel manalarında olduğuyla ilgili beş tane rivayeti sıralar ve: Araplara göre îmânın manası, tasdiktir. Allah'ın: *"Dediler ki: "Ey babamız! Aramızda yarış yapmak üzere gitmiş ve eşyamızın başında da Yûsuf'u bırakmıştık; fakat (bir de geldik ki) O'nu kurt yemiş! Doğru söylesek de artık bize inanmazsın,*[23]âyetinde, sözümüzü tasdik etmeyeceksin, manasında kullanıldığı gibi, bir şeyi sözüyle ve fiiliyle tasdik eden kimse mü'min

[16] Bakara, 2/19.
[17] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân,* I,148.
[18] Bakara, 2/15.
[19] Alak, 96/6-7.
[20] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân,* I,135-136.
[21] Tayyâr, *et-Tefsiru'l-Lügaviyyü li'l-Kur'âni'l-Kerîm,* s.189-190.
[22] Bakara, 2/3.
[23] Yusuf, 12/17.

olarak isimlendirilir" diyerek kelime hakkında açıklama yapar ve haşyet ile amelin imanın tasdik manası içerisinde bulunduğunu belirtir.[24]

6- Bir önceki madde de belirtildiği gibi Taberi, kelimenin farklı kullanım ve manalarını vermektedir. Bunun yanında bazı yerlerde kelimenin, farklı manaları olduğunu belirtmekle birlikte sadece tefsir ettiği ayetteki manasını vermekle iktifa etmektedir. Bazen de kelimenin köküne inmekte, kelimenin farklı kullanımlarını ve bunlar arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri mu'cem sahibi lügat âlimlerinin metodunu takip ederek vermektedir.[25]

Mesela: *"Evet! Kim bir kötülüğü/günahı (benimseyerek ve meslek edinircesine) işler de, işlediği günahları içinde boğulur kalırsa, işte öyleleri cehennemliklerdir ve orada temelli kalacaklardır,"* [26]ayetindeki سيئة kelimesini: Allah'ın burada zikrettiği سيئة kelimesinin manası, "Allah'a şirk koşmaktır," şeklinde açıklar.[27] Bu konudaki rivayetleri zikrettikten sonra, ayetin sonundaki cehennemde ebedi kalacaklar vurgusunun, bu kelimenin müslümanların işledikleri günah manasında olmadığını bilâkis kâfir ve müşriklerin vasfı olan şirk manasında olduğunu belirtir.[28]

7- Taberi, bazı yerlerde kelimenin manasının daha iyi anlaşılabilmesi için nahiv kaidelerini ve i'rab vecihlerini vermektedir.[29]

Mesela: "*Öyle bir kitap ki, onda asla kuşku yoktur! Allaha'a karşı gelmekten sakınanlara (müttakîlere) doğru yolu gösteren bir kılavuzdur,*"[30] âyetindeki هدي kelimesinin i'rabı ile alakalı çeşitli vecihleri saymaktadır.

a) Burada هدي kelimesinin nekre, kitap kelimesinin ma'rife olması sebebiyle هدي kitaptan hal olarak mansubtur. Böyle olunca mana هاديا للمتقين şeklindedir. فيه deki kitaba raci olan zamirden hal olarak mansub olabilir, o zaman لا ريب فيه هاديا şeklinde olur. Ya da هدي hem kitab hem de zamirden hal olabilir.

b) هدي in ref makamında olması durumunda ise üç vecih caizdir. Birincisi: medh olması, Bu durumda ذلك الكتاب ın haber, الم in ise tam bir kelam olması gerekir.

---

[24] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân,* I,100-101.
[25] Tayyâr, *et-Tefsiru'l-Lügaviyyü li'l-Kur'âni'l-Kerîm,* s.189.
[26] Bakara, 2/81.
[27] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân,* I,384.
[28] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân,* I,384-385.
[29] Tayyâr, *et-Tefsiru'l-Lügaviyyü li'l-Kur'âni'l-Kerîm,* s.192.
[30] Bakara, 2/2.

Bu durumda هدي medh manasıyla merfu olur. İkincisi: ref edenin ذلك olması ve kitap kelimesinin ذلك nin sıfatı olması. Üçüncüsü: لاريب فيه tabi olarak ذلك الكتاب ın فيه deki aidden dolayı merfu olması.[31] Taberi, bu şekilde nahiv ve i'rab açıklamaları yaparak kelimenin mana ve kullanımının anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır.

8- Taberi'nin en çok kullandığı metotlardan biri de ele aldığı kelimenin çekimini vermesidir. Lügatlerde kullanıldığı gibi Taberi açıklamasını yaptığı fiillerin ve fiilden türeyen kelimelerin neredeyse tümünün mazi, muzari veya mastarlarını vermektedir.[32]

Mesela: *"Allah'a sapasağlam söz verdikten sonra onu bozanlar, Allah'ın birleştirilmesini emrettiğini koparıp ayıranlar/ emrettiklerini yapmayıp terk edenler ve yeryüzünde/ülkede dengeyi düzeni bozanlar var ya, işte onlar her şeylerini kaybedecek olanlardır,*[33] âyetindek الخاسرون kelimesini: خاسر kelimesinin çoğuludur diye açıklar. Ticari hayatta anamaldan zarar eden kimse gibi Allah'a isyanlarıyla onun rahmetinden paylarını azaltanlar, ziyana uğrayanlar, zarar edenler, diyerek manasını verdikten sonra خسرالرجل يخسر خسرا وخسرانا şeklinde çekimini verir.[34] Bu durum onun lügat ilmindeki konumunu da ortaya koymaktadır.

9- Taberi'nin kullandığı metotlardan biri de kelimenin aslını vermesidir. Genelde kelimenin ayetteki manasını verdikten sonra o kelimenin asıl kullanıldığı manayı da belirterek iki mana arasındaki uygunluğu göstermektedir.

Mesela: "*O hak tanımaz kâfirleri uyarsan da uyarmasan da fark etmez; çünkü onlar inanmazlar!*[35] âyetindeki كفروا kelimesini inkar etmektir," diye belirttikten sonra,"Araplara göre küfrün aslı bir şeyi örtmektir. Bunun için karanlığının kapladığı şeyleri örtmesi sebebiyle geceyi كافر diye isimlendirmişlerdir," diyerek kelimenin asıl kullanıldığı manayı vermektedir.[36]

---

[31] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân,* I,98-99.
[32] Tayyâr, *et-Tefsiru'l-Lügaviyyü li'l-Kur'âni'l-Kerîm,* s.189.
[33] Bakara, 2/27.
[34] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân,* I,185.
[35] Bakara, 2/6.
[36] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân,* I,110.

10- Taberi'nin kullandığı metotlardan bir diğeri de açıkladığı kelime eğer cemi' (çoğul) bir kelime ise bu kelimenin müfredini; aksine kelime müfret ise cemi' veya cemi'lerini vermesidir.

Mesela: *"O'dur yeri sizin için döşek (gibi yaşamaya elverişli) kılan, göğü de (koruyucu) bir tavan yapan ve gökten indirip onunla sizin için türlü yemişler/ ürünler çıkararak size rızık veren! O halde, bile bile Allah'a eşler koşmayın,"*[37] âyetindeki اندادا kelimesinin ند kelimesinin çoğulu olduğunu belirtip, eş, denk, benzer manalarına geldiğini söyler. Ayrıca karşılaştırılabilir ve benzer her bir şey diğeri için eştir, denktir,"[38] diyerek açıklar.

11- Taberi, daha önceki ayetlerde açıkladığı kelimelerin manasını genellikle ilk açıkladığı yere havale etmektedir. Bazen kelimenin manasıyla ilgili kısa bir açıklama yapmakta, eğer kelimenin ele aldığı ayette farklı bir manası varsa bu manayı ilave etmeyi de ihmal etmemektedir.

Mesela: *"Kullarından dilediğine (Muhammed'e) kendi lutfundan bir kitap indirmesini çekemedikleri için Allah'ın indirdiğini tanımamakla onlar kendilerini ne kötü bir şekilde sattılar! Bu yüzden gazap üstüne gazaba uğradılar. O inkâr edenlere bir de aşağılayıcı azap vardır!"*[39] âyetindeki غضب kelimesi hakkında: "Daha önce geçtiği gibi, Allahın mahlukâtından kimlere gazap ettiğini ve bu konudaki ihtilafları, burada tekrar etmeye gerek kalmayacak şekilde açıklamıştık"[40] diyerek Fatiha suresi 7. ayetine havale etmektedir.

12- "Kur'an'ı Kerim kırâatı üzerinde ihtisas sahibi olan ve bu hususta eserler yazan Taberi, tefsirinde de kıraatler üzerinde durmuş, imamların itimat etmedikleri kıraatleri reddetmiş, tercihlerde bulunmuş ve sebeplerini göstermiştir.[41] Taberi'nin en belirgin özelliği, onun**,** kırâatlar arasında rahat bir biçimde tercihler yapabilmesidir. Onun, kırâatları sadece anlam ve yorum çerçevesinde almayıp, okunmasının doğru olup olmadığı yönüyle de değerlendirdiğini görürüz. Yani Taberi, kıraatları değerlendirirken, hem müfessir kimliğini hem de kıraat âlimi olma

---

[37] Bakara, 2/22.
[38] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân,* I,163.
[39] Bakara, 2/90.
[40] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân*, I,418.
[41] Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi,* II, 151; Bkz. Zuhayli, Muhammed, *el-İmam et-Taberî,* s. 133-134; ez-Zehebi, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve'l -Miifessirûn,* I, 214.

kimliğini birlikte yansıtmıştır. Kabul etmek gerekir ki, onu en fazla ilgilendiren, doğru bir Arapça ve anlam uygunluğunu doğuracak mantıklı ve ahenkli bir söz dizimidir. 0, münferit kalmadıkça bu nitelikleri haiz kırâatları tercih etmektedir, diyebiliriz."[42] Lafızları tefsir etmede kıraât vecihleri de Taberî'nin tercih ettiği bir metottur. O önce lafzı tefsir eder daha sonra tercih ettiği manaya delil olması için kıraâtı şahid olarak getirir.[43]

İşte Taberi, bu yönünü kelimenin manasını açıklarken de kullanmakta, farklı kırâatların manaya tesirini göstererek kendisi kıraat ve manalar arasında tercih yapmaktadır.

Mesela: *"Onlar:"Bizim kalplerimiz (bilgiyle dolu; senin getirdiğin şeye) kapalı/ kılıflı!" dediler. Hayır, gerçek şu ki, Allah onları inkârları yüzünden lanetlemiştir. Ne kadar kıt imanlıdır onlar!"*[44] âyetindeki غلف kelimesini açıklarken: Kelimeyi lâm'ın sükünuyle غلف olarak okuyanlara göre kelimenin manası, örtü, perde ve kılıf demektir ve اغلف in cemisidir. Kını içindeki kılıca سيف اغلف denir.[45] Lam ı harekeleyip ötre غلف olarak okuyan kırâata göre ise kalplerimiz ilim için bir kaptır, manasındadır. Bu kırâata göre كتاب kelimesinin كتب şeklinde cemi yapılması gibi غلف kelimesi غلاف in cemisidir.[46] Bu farklı kıraat ve manaları verdikten sonra Taberi, kırâatını seçerek ilk verdiği manayı tercih ediyor. Bunu da Kurrâ ve Ehl-i Te'vilin delillerinin bu konudaki ittifakına bağlıyor.[47]

13- Taberi Tefsiri bir rivayet tefsiri olması sebebiyle Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsir metodunu en üst seviyede kullanmaktadır. Bu nedenle Kur'ani bir kelimeyi açıklarken de yine bu kelimenin aynı manada kullanıldığı ayetlere işaret etmesi son derece tabiidir. İşte Taberi, bir kelimeyi açıklarken o kelimenin Kur'ân'daki diğer kullanımlarını da belirtmektedir.

Mesela:*"Onlara: "Siz de diğer insanların iman ettikleri gibi iman etsenize!" denildiğinde, "Biz de, şu beyinsizlerin iman ettikleri gibi mi, iman edelim?" derler.*

---

[42] Albayrak, "Taberî ve Kırâat (Câmi'u'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l Kur'ân Çerçevesinde)", s. 384.
[43] Tayyâr, *et-Tefsiru'l-Lügaviyyü li'l-Kur'âni'l-Kerîm,* s.194.
[44] Bakara, 2/88.
[45] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân,* I,406.
[46] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân,* I,407.
[47] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân,* I,408.

Halbuki, asıl beyinsizler kendileridirler de"[48] ayetindeki السفهاء kelimesini: العلماء kelimesinin عليم , الحكماء kelimesinın حكيم in çoğulu olması gibi السفهاء kelimesi, سفيه kelimesinin çoğuludur. Sefih ise cahil, zayıf görüşlü, beyinsiz, faydalı ve zararlı konuları az bilen demektir. Allah Teala: *"Allah'ın, sizler için geçim nedeni (ve yaşamınızın esası) kıldığı (mülkiyeti yetim çoçukların olmakla beraber, tüm toplumu ilğilendirdiği için sizin sayılan) mallarınızı, aklı ermezlere vermeyin! Fakat o mallardan, onları yedirin, giydirin ve kendilerine (gönül alıcı) güzel söz söyleyin,"*[49] buyurmuştur. Te'vil ehlinin tümü bu ayetteki السفهاء nın, görüşlerinin zayıflığı, bilgilerinin azlığı sebebiyle, malın nereye harcanacağını bilmeyen erkek, kadın ve çocuklar olduğunu söylemişlerdir." diyerek, açıkladığı kelimenin kullanımına başka bir ayeti delil getirmektedir.[50]

14- Rivayet tefsirinin diğer bir özelliği olan Kur'an'ı sünnetle tefsir metodunu pek çok yerde kullanan Taberi, açıklama yaptığı kelimenin manasının pekişmesi için sık sık Peygamber (sav)'in hadislerini delil olarak getirmektedir.

Mesela: *"(bu yüzden) Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir ve gözlerinde de bir perde vardır. Büyük azap onlar içindir!"*[51] ayetindeki ختم kelimesini: "Aslı mühürlemektir. Bir kitabı mühürlediğinde ختمت الكتاب dersin," şeklinde açıkladıktan sonra bana göre burada ve bunun benzeri yerlerde, kelimenin manasıyla ilgili doğru olan Rasulullah (sav)'den nakledilen şu hadistir ki, Rasulullah (sav)'in: "Mü'min bir günah işlediğinde bu onun kalbinde siyah bir nokta meydana getirir. Tevbe eder, o günahtan uzaklaşır, istiğfar ederse kalbi parlar. Eğer bunları yapmaz da günaha devam ederse bu siyahlık artar ve kalbini kaplar. İşte bu Allah'ın: *"Hayır! Bilâkis onların işlemekte oldukları (kötülükler) kalplerini karatmıştır,"*[52] âyetindeki paslanma işte budur." buyurduğu hadisini delil olarak getirmektedir.[53]

15- Taberi, kelimeyi açıkladığı yerlerde Nebi (sa)'in hadisleri yanında, sarsılmaz imanları, hâdiseleri izlemeleri ve sebeb-i nüzele vakıf olmaları sebebiyle

---

[48] Bakara, 2/13.
[49] Nisa, 4/5.
[50] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân,* I,128.
[51] Bakara, 2/7.
[52] Mutaffifin 83/14.
[53] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân,* I,112-113.

Kur'an'ı en iyi anlayan topluluk olarak kabul edilen ashab-ı kiramın (ra) sözlerini de delil olarak getirmektedir.

Mesela: *"Eğer Kulumuz'a indirmekte olduğumuz (Kitap)dan şüphe ediyorsanız, onun benzeri bir sûre de siz getirin! Eğer iddiânızda samimi iseniz Allah'tan başka tüm güvendiklerinizi de çağırın!"*[54] âyetindeki شهداءكم kelimesini Abdullah b. Abbas (ra)'ın: "Yani, bulunduğunuz durumda size yardımcı olacak kimseler"[55] sözüyle tefsire başlamakta, bu kelime hakkındaki farklı rivayetleri verdikten sonra: شريك شركاء , خطيب خطباء 'in çoğulu olduğu gibi شهداء kelimesi شهيد kelimesinin çoğuludur. Davasını ispat ettiği şeylerle diğerine karşı şahit olduğu için bu şekilde isimlendirilir." diyerek açıklamasına devam eder ve: Bu konudaki en doğru görüş İbn Abbas (ra)'ın söylediği sözdür," diyerek tercihini belirtir ve sahabe sözünü bu konuda delil olarak getirir.[56]

16- Sahabenin ardından gelen ve dini anlama noktasında onlardan geri kalmayan tabiinin sözleri de Taberi'nin, kelimenin manasının daha iyi anlaşılabilmesi için kullandığı delillerdendir. Tefsirinde genel olarak bu metodu takip etmiş olup nadiren bu usulden çıkmıştır.[57]

Mesela: ***"****Onlar ki, görmeksizin iman eder/görmeden de imanlarını sürdürürler. Namazlarını yerli yerince kılar ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden (başkaları için) harcarlar,"*[58] ayetindeki الغيب kelimesini: "Cennet ve cehennem gibi kullara görünmeyen şeyler," diye açıkladıktan sonra Katade'nin: "Onlar, cennete, cehenneme, öldükten sonra dirilmeye ve kıyamet gününe inanırlar. İşte bunların her biri gaybtır." sözünü delil getirir. Ardından: غاب فلان يغيب غيبا sözünde olduğu gibi gaybın aslı sana görünmeyen her bir şeydir, diyerek kelimeyi açıklamaya devam eder.[59]

17- Taberi, Arapların divanı kabul edilen şiiri Kur'an'daki kelimeleri anlamaya çalışırken bir delil olarak kullanmıştır. Daha önce misal verildiği gibi her

---

[54] Bakara, 2/23.
[55] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân*, I,166.
[56] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân*, I,167.
[57] Tayyâr, *et-Tefsiru'l-Lügaviyyü li'l-Kur'âni'l-Kerîm,* s.195-196.
[58] Bakara, 2/3.
[59] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân,* I,101-102.

kelime için olmasa da açıkladığı birçok kelime için beyit veya beyitleri delil olarak getirir.[60]

Mesela: *"Allah, (gerçeği anlatmak için) sivrisineği de, daha ötesini de mîsal vermekten çekinmez. İnananlar bilirler ki, bu, Rablerinden gelen bir gerçektir. Kâfirler ise: "Allah böyle bir mîsalle ne anlatmak istedi?" deyip çıkarlar! Allah bununla çoklarını saptırır; çoklarını ise doğruya ulaştırır. Fakat, bununla ancak yoldan çıkmış olanları (fâsıkları) saptırır,"*[61] *âyetindeki* مثلا *kelimesini:* "Benzer, misal مثل ve مثل şeklinde kullanılır." dedikten sonra Ka'b b. Züheyr'in:

كانت مواعدعرقوب لها مثلا وما مواعدها إلا الأباطيل

"Urkûb' un vaatleri o kadının vaatlerine bir misaldir.

Zira onun vaatleri ancak yalandır."

beytini delil olarak getirerek açıklar.[62]

Görüldüğü gibi Taberî, zikredilen rivâyetlerden birini tercih etme ve dilin kullanımı konusunda eşsiz, parlak bir konumdadır. Bu da O'nun Arap dilini ne kadar iyi bildiğini ve ona ne kadar hâkim olduğunu gösterir. Sadece O'nun tefsirinde dilsel meseleleri ele alış biçimini ortaya koymak için bile müstakil bir çalışma yapılabilir.

3.2. Taberi'nin Kıraat Değerlendirmelerinin Tefsirde Yer Alış Biçimi

Tabẹri, tefsirinde Rasulullah'a, ṣahabeye ve tabiuna ait rivayetleri senedleriyle birlikte verir. Kıraat farklılıkları da nesilden nesile aktarılarak gelen malzemeler olduğu halde o, onları senedleriyle birlikte vermemektedir. Onun, senedlerini vererek kaydettiği kıraatler, maruf ve yaygın olmayan kıraatlerdir. Bu okuyuşlar genellikle sahabilerden, ksımen de sahabe sonrası nesillerden nakledilmektedir.[63]

Müfessirimiz, meşhur, maruf (bilinen), yaygın kıraatleri benimsemekle birlikte çok az da olsa bugün bildiğimiz on kıraatten hiçbirinde yer almayan bazı kıraatleri

[60] Tayyâr, *et-Tefsiru'l-Lügaviyyü li'l-Kur'âni'l-Kerîm,* s.192.
[61] Bakara, 2/26.
[62] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân,* I,179.
[63] Albayrak, "Taberi ve Kıraat (Camiu'l-Beyan an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân Çerçevesinde)", s. 366.

tercih ettiği ve tefsirinde şâz kıraatlere de yer verdiği görülür. Mana açısından kıraatleri, "sahih anlam", "yakın anlam", "aynı anlam" ifadeleriyle değerlendirir.[64]

O, bazen zikrettiği üç kıraati de yakın manalı bulmakla birlikte aralarında tercih yapar, bazen de okuyucuyu dilediği kıraati okuma noktasında muhayyer bırakır. Fesahate önem ve ağırlık vermesi, kendisinin bir diğer özelliği olup, zikrettiği iki kıraatten diğerinin maruf olması durumunda dahi birisinin fasih oluşundan dolayı maruf kıraati eler. Bir kıraat yaygın olarak kullanılsa da onu tercihe değer bulmadığı yerler de vardır. Kıraatleri selefe, geçmiş imamlara, mütekaddimuna ve müteahhiruna isnad eden Taberî, tercihlerinde meşhur oluşu ve ilim beldelerinin kullanımını dikkate alır. Bu arada Taberî, kıraat görüşlerini açıklarken Medine, Basra, Şam, Mekke, Irak gibi ilim beldeleri zikretmekle birlikte bu merkezlerin hangilerinin "Emsâr" içinde yer aldığını belli değildir. Nitekim Yusuf sûresi 110. Ayette zikredilen "küzibû" kelimesinin, Medine, Basra ve Şam kârîleri tarafından "küzzibû" şeklindeki okunuşunu ilim beldelerinin (Emsâr) kıraatine aykırı bulur. Bu misal, onun Emsâr kelimesinden hangi ilim beldelerini kastettiğine dair genel-geçer bir yargıya ulaşılmasını engellemektedir.[65]

3.2.1. Kıraatleri Tercihi ve Tercihte İzlediği Metod

Müfessirimiz tefsirinin genelinde yaptığı tercih işlemini kıraatler hususunda da gerçekleştirir. Kıraatler arasında tercihler yapmak, bazı kıraatlere doğru, bazılarına hatalı demek, aslında kıraat farklılıklarının, tarihi ve insani sebeplere dayalı olarak oluştuklarını kabul etme anlamı taşır. Taberî, tefsirinde bunu ciddi bir şekilde gerçekleştirdiğine göre bu durum, onun kıraat farklılıklarını, Müslümanların tarihi tecrübelerinin bir ürünü olarak gördüğünü gösterir.[66]

Taberî'ye göre bir kıraati diğerine tercih ettirecek en önemli etken anlam zenginliğidir. O, bu konudaki düşüncelerini şöyle açıklar:

"Kıraatların bazısını diğerine tercih etmek, tercih edilenin, doğruluğunu gerektirecek bir anlam ziyadeliği ile diğerinden açıkça ayrılırsa caiz olur. Aralarında

---

[64] Gülle, "Taberi'nin Tefsirinde Kıraat Değerlendirmeleri", s. 71.
[65] Gülle, "Taberi'nin Tefsirinde Kıraat Değerlendirmeleri", s. 70-73.
[66] Albayrak, "Taberi ve Kıraat (Camiu'l-Beyan an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân *Çerçevesinde)"*, s. 362.

anlam bakımından uygunluk/ittifak olduğunda bu taktirde onlardan biri hakkında "kendisiyle okunması evladır" hükmünü vermeye dair vecih/yön yoktur."[67]

Kendisini tercihe sevk eden etkenler ise kıraatin yaygınlığı, meşhurluğu, ma'ruf oluşu, gramatik nedenler, Araplarca meşhur oluşu, fesahat ve mushafa uygunluk olarak sayılabilir. O, tercihlerinde genellikle çoğunluğun okuduğu kıraate meyleder. Bazen kıraatler, meşhur, ma'ruf ve manaca birbirine yakın olsa da tercihte bulunduğu olur. Bazen de tercihte bulunmayıp sadece görüşleri vermekle yetinir.[68]

Taberi'nin, kıratları değerlendirirken izlediği metodu maddeler halinde belirtecek olursak.

1- Taberî'nin, tercihte bulunurken çoğu zaman gerekçelerini de sunması, tefsirinde göze çarpan özelliklerden birisidir. Mesela, Bakara sûresi 259. ayette müfessirimiz tercihte bulunma nedenlerinden bahsetmektedir. Ayet-i kerimede, "Kemiklere bak. Onları nasıl bir araya getiriyoruz" buyurulmaktadır. Burada zikredilen ve "Bir araya getiriyoruz" diye tercüme edilen "ننشزها " kelimesi farklı şekillerde okunmuştur:

a- Kûfe'li kârîlerin hepsi de bu kelimeyi Kur'ân'da da tespit edildiği gibi "ننشزها " şeklinde okumuşlardır. Bu kelimenin lügat manası, "yerden yukarı kalkmak ve baş kaldırmak" demektir. Bu itibarla çocuk boy atınca نشز الغلام denir. Kadın kocasına itaatsizlik edince نشزت المراة علي زوجها denir. Bu kıraate göre ayetin manası şöyledir: "Sen kemiklere bak. Biz onları nasıl birbirleriyle birleştiriyor ve vücuttaki yerlerine yerleştiriyoruz."

b- Medine halkının tümü ise bu kelimeyi ننشرها şeklinde okumuşlardır. Bunun manası ise "hayat vermek" demektir. Nitekim "Allah ölüleri diriltti" demek isterken, انشر الله الموتي demişlerdir. Buna göre ayetin bu bölümünün manası şöyledir: "Sen kemiklere bak, biz onları nasıl diriltiyoruz".

c- Bir kısım kâriler de bu kelimeyi ننشرها şeklinde okumuşlardır. Bunun manası ise "bir şeyi yapmak" veya "bir şeyin dirilmesi" demektir.

---

[67] Albayrak, "Taberi ve Kıraat (Camiu'l-Beyan an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân Çerçevesinde)", s. 363.
[68] Albayrak, "Taberi ve Kıraat (Camiu'l-Beyan an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân Çerçevesinde)", s. 363.

Taberi bu son kıraatin caiz olmadığını, çünkü bu kıraate göre hem ayetin manasının doğru olmayacağını, hem de bu kıraatin şâz bir kıraat olduğunu söylemiştir. Diğer birinci ve ikinci kıraatlerin ise manaları birbirine yakın olan kıraatler olduğunu, bu nedenle iki kıraatle okumanın da caiz olduğunu söylemiştir.[69]

Görüldüğü gibi Taberi salt görüşleri aktarıp nedensiz ve dayanaksız olarak tercihte bulunmamış, tercihte bulunduysa temellendirmesini yapmış, yine tercihte bulunmadıysa gerekçelerini söylemiştir.

2- Taberî'nin kıraatlar arası tercihteki en önemli ölçütlerinden birisi kârilerin icmaıdır. O, ittifakla okunan kelimelerden çok, kârîlerin ekserisinin kıraatlerini değerlendirir.

Taberi'nin konuya bakış açısını sergileyen örneğine Bakara sûresi 88. ayette rastlanır.

Ayet-i kerimede geçen ve "perdelenmiştir" diye tercüme edilen غلف kelimesi غلف lâm'ın ötresiyle de okunmuştur. Birinci okuyuş şekli âlimlerin çoğunluğunun okuyuş şeklidir.

Buna göre kelimenin manası "perdelenmiş, üzerine perde çekilmiş " demektir. Atıyye ve Dahhak'ın Abdullah b. Abbas'tan naklettiğine göre onlar bu kelimenin غلف şeklindeki okunuşunu almışlar ve manasının "dolu" demek olduğunu söylemişlerdir. Buna göre ayetin meâli, "Ey Muhammed! Kalplerimiz ilimle doludur. Senin ve başkalarının izah edeceği şeylere ihtiyacımız yoktur," olur.

Yukarıda zikredilen görüşlerden birincisini tercih eden Taberî, diğer görüşü şâz olması nedeniyle reddeder. Zira üzerinde ittifak edilen bir delile kim ulaşırsa o, o kimse için bir delildir. O halde münferit bir görüş ile cemaatin delil olarak kabul ettiği nakil, söz ve amele itirazda bulunulamaz. [70]

3- Yaygınlığa, meşhur ve maruf oluşa bu denli önem veren müfessirimiz anlam açısından benzer ancak kıraat bakımından farklı olan yaygın, meşhur ve maruf kıraatler arasında tercihte bulunmaz.

[69] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân,* III,43-45.
[70] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân,* I,406-408.

Mesela Bakara suresi 51 ayette geçen ve "vaadleşmiştik" diye tercüme edilen "vâ'adnâ" fiili, diğer bir kıraatte "va'adnâ" şeklinde okunmuştur. Bu kıraate göre ayetin manası, "hani bir zaman Musa'ya vaat etmiştik" şeklindedir. Taberi her iki kıraatin de sahih olduğunu, iki kıraatin de manada önemli bir değişiklik yapmadığını söylemiştir.[71]

4- Taberî'nin kıraat te'vil, tercih ve de değerlendirmelerinde ölçüt olarak kullandığı hususlardan birisi de te'vil ehlinin (müfessirlerin) te'villeridir. Mesela Bakara sûresi 260. ayette geçen ve, "Onları kendine alıştır" diye tercüme edilen فصرهن اليك ifadesinin okunuşunda kârîler ihtilaf etmişlerdir.

a- Bütün Medine, Hicaz ve Basra halkı bu kelimeyi فصرهن şeklinde okumuşlardır. Bu kıraate göre bu kelime صار يصور kökünden türetilmiştir. Asıl manası:

aa- Bir şeye meyletmek ve onu özlemek demektir. Buna göre ayetin bu bölümünün manası, "Sen o kuşları kendine meylettir ve yönelt" olmaktadır. Yani "sen onları kendine doğru çağır, sonra onları kes, sonra dağın üzerine onlardan bir parça koy" demektir.

bb- Diğer bir manası ise, "Bir şeyi kesmek ve parçalamak" demektir. Buna göre ayetin izahı şöyledir: "Sen o kuşlardan dört tanesini kendine al. Onları kes, sonra her dağın başına onlardan bir parça koy."

b- Kûfe halkından bir topluluk ayetin bu bölümünü فصرهن şeklinde okumuşlar, manasının da, "Sen onları kes" demek olduğunu söylemişlerdir.

c- Kûfeli nahiv alimlerinden bir topluluk, bu kelimenin, "sad" harfinin örteli okunmasıyla da esreli okunmasıyla da, Arap dilinde "kesmek" manasına gelmediğini, bunun her iki okunuş şekliyle de "meyletme" manasna geldiğini, "sad" harfinin esresiyle okuyan şivenin, Hüzeyl ve Süleym kabilesine ait olduğunu iddia etmişlerdir.

d- Kûfeli nahiv alimlerinden bir kısmı da فصرهن kelimesini Sad harfinin örteli okunmasıyla da esreli okunması halinde de bu kelimenin kesmek manasına gelmediğini, ancak Sad harfinin esresiyle okunan lehçede bu kelimenin son harfiyle

[71] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân,* I,279-280.

orta harfinin yer değiştirdiği ihtimaliyle bu kelimenin "kesmek" manasında kullanıldığını iddia etmişlerdi. Yani صار يصير nun aslı صرى يصرى dir. Bu da Arapça'da "kesmek" manasında kullanılmıştır.

e- Basralı nahiv alimleri ise bu kelimenin صا ر يصور kökünden türemiş olup فصرهن şeklinde okunması halinde de, صار يصير kökünden türemiş olup فصرهن şeklinde okunması halinde de "kesmek" manasına geldiğini söylemişler ve buna dair Arap edebiyatından örnekler göstermişlerdir.

Taberî ise bu son görüşü tercih etmiş ve delil olarak müfessirlerin yorumlarını öne sürüp şöyle demiştir: "Müfessirlerin hepsi bu kelimenin manasının ya 'onları kes' veya 'onları tut, al' demek olduğu hususunda icma etmişlerdir. Bunlar, "sad" harfinin örteli veya esreli okunması arasında mana bakımından herhangi bir ayırım yapmamışlardır. Bu itibarla bu kelimenin kesmek manasına gelmediğini söyleyenler yanılmışlardır."[72]

5- Taberî'nin kıraatleri değerlendirme ve tercihlerinde Osman mushafının resm-i hattına uygunluk önemli bir yer tutar. Mesela, Bakara sûresi 210. ayetinde geçen ظلل kelimesinin okunuşunda kârîler ihtilaf etmişlerdir:

a- Bazıları bu kelimeyi ظلل şeklinde okumuşlardır.

b- Diğerleri ise ظلال şeklinde tilavet etmişlerdir.

Taberî ise Hz. Peygamber'in şu hadisini zikrederek birinci görüşü tercih etmiştir:

"Bulutlardan bazıları halka şeklindedir. Allah onların içine bürülü olarak gelecektir." ifadesinin içinde yer alan طاقات kelimesi ظلال anlamında değil, ظلل anlamındadır". Dolayısıyla doğru olan görüş birinci görüştür ve mushaf hattına da uygunluk gösterir.[73] O, daha sonra konuyla ilgili olarak şu kaideyi koyar: Manaları ittifak edip kârîler tarafından okunuşunda ihtilaf edilen her bir durumda yapılması gereken budur. İki kıraat arasında mushaf hattına uygun olmama dışında birini diğerinden ayıracak bir delalet yoksa bu taktirde resm-i mushafa uygun olan kıraatin tercih edilmesi gerekir.[74]

---

[72] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân,* III,53-56.
[73] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân,* II,327-328.
[74] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân,* II,328.

Buradan da anlaşılmaktadır ki müfessirimiz mushafa uygunluğu tercih ölçütü olarak görmekle birlikte anlam ittifakını da mushafın yanında yardımcı etken kabul etmektedir.

6- Taberî, kıraat te'vil ve tercihlerinde Arapların dili kullanış biçimine, aralarındaki meşhur ve yaygın kullanışa ve de fesahat bakımından zenginliğe büyük önem verir. Mesela, Bakara sûresi 245. ayette geçen فيضاعفه kelimesinin okunuşunda kârîler ihtilaf etmişlerdir:

a- Bir kısım kârîler bu kelimeyi فيضعفه şeklinde,

b- Diğer bir kısım kârîler ise فيضعفه şeklinde,

c- Bazı kârîler ise ayette geçtiği gibi فيضاعفه şeklinde okuyup bu fiili istifhama cevap, ayette geçen من ذاالذى يقرض الله قرضا حسنا cümlesine ise isim kılmışlardır.

Zikredilen görüşler arasında birinci görüşü tercih eden Taberî, ayetin başlangıç kısmının şart ifade ettiğini, şartın cevabına "fe" ف harfi getirildiğinde ancak merfu şekilde okunabileceğini belirtir. Ve aynı zamanda bu kullanım Arap dillerinde en çok kullanılan ve daha fasih olandır.[75]

Taberî, şayet bir harfin Arapça'da kullanımı mevcutsa ve mushafta da yeri varsa bu taktirde harf atılmasını doğru bulmaz. Nitekim Bakara sûresi 259. ayette geçen لم يتسنه ibaresinin sonundaki (hü) harfi bir kısım âlimler tarafından hazfedilmek, diğer bir kısım tarafından sabit kılınmak istenmiştir. Taberî, kullanımı olması ve mushafta bulunmasından dolayı ikinci görüşü tercih etmiştir.[76]

7- Bağlam konusunun, Taberî'nin tefsirinin diğer kısımlarında olduğu gibi kıraatleri te'vil ve tercihinde de önemli bir yeri vardır. O, temelde cümle içinde lafız-mana bütünlüğüne çok önem verir. Sıyğalarda bir olumsuzluk doğuran ve simetriyi bozan (gayb-muhatab, ma'lum-mechul gibi) kıraatleri uygun bulmaz. Yani Arapça olan Kur'ân'ın Arap dili kurallarına, bilinen/yaygın olarak kullanılan dile uygun bir lafız düzeni içerisinde olması gerektiğini düşünür.[77]

---

[75] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân,* II,594.
[76] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân,* III,36-38.
[77] Albayrak, "Taberi ve Kıraat (Camiu'l-Beyan an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân Çerçevesinde)", s.376-377.

Bakara sûresi 259. ayette geçen ve "iyice anladım" diye tercüme edilen اعلم kelimesi iki şekilde okunmuştur.

a- Kûfe halkının hepsi bu kelimeyi, emir olarak اعلم şeklinde okumuşlardır.

Bunlar, âyetin bu bölümünün Abdullah b. Mes'ud'un kıraatine göre, قيل اعلم şeklinde olduğunu rivayet etmişler, Abdullah b. Abbas ve Rebi' b. Enes'in de bu şekilde okudukları rivayet edilmiştir. Bu kıraate göre ayetin manası şöyledir: "Öldürülüp, yüz yıl ölü kaldıktan sonra diriltilen kimseye, Allah'ın emir ve kudretinin ne olduğu açığa çıkınca Allah o kimseye dedi ki: "şimdi bil ki Allah her şeye kadirdir." Taberî, bu kıraate göre ayete şu şekilde de mana verilmesinin mümkün olduğuna dikkat çeker: "Öldürülüp diriltilen kimseye, Allah'ın kudreti ortaya çıkınca o kimse dedi ki: "Bil ki Allah her şeye kadirdir." Buna göre kişi başkasına emreder gibi kendi nefsine emir ve hitapta bulunmuştur.

b- Medine halkının hepsi ve bazı Irak kârîleri bu kelimeyi اعلم şeklinde, fiil-i muzari nefs-i mütekellim olarak okumuşlardır.

Taberî, bu kıraatlerden emir şeklinde okuyan, emredenin de Allah Teala olduğunu söyleyen birinci kıraatin daha doğru olduğunu söylemiş ve gerekçe olarak da şunları zikretmiştir: "Ayetin başlangıcı: "Allah Teala'nın, öldürüp dirilttiği kimseye, "yiyeceğine içeceğine bir bak, hiç değişmemiş, bir de eşeğine bak. Kemiklere bak" şeklinde emirlerle devam etmektedir. Ayetin sonunda Allah Teala'nın, yine dirilttiği o kimseye: "Bil ki Allah her şeye kadirdir." şeklinde buyurduğunu söylemek, ayetteki ahengi sağlama yönünden daha isabetli ve daha tesirlidir. Çünkü Allah, kudretini müşahede eden bu kuluna, "Bütün bunları yapanın Allah olduğunu bil" demiş olur ki bu da bundan sonra gelen ayetin son bölümüne tamamen uygundur. Zira onun da son bölümünde, "Bil ki Allah her şeye galiptir, hüküm ve hikmet sahibidir," buyurulmaktadır.[78]

Bu konuda müfred ve cemi ifadeler de müfessirimizi ilgilendirir. Nitekim Bakara sûresi 285. ayette geçen "ve kütübihi" kelimesi, Allah'ın peygamberlerine indirdiği kitaplar manasına cemi olarak ve Rasulü Muhammed'e (s.a.v.) indirdiği Kur'ân anlamında müfred şekilde kıraat edilmiş; Taberî ayetin öncesinin (melekler) ve sonrasının (elçiler) cemi (çoğul) olmasından dolayı birinci kıraati tercih etmiştir.[79]

---

[78] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân,* III,45-46.
[79] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân,* III,152.

8- Taberî'nin kıraatleri değerlendirirken ve tercihte bulunurken önem verdiği diğer bir husus Kur'ân'ın bütünlüğüdür. O, bir ayetteki kıraat ihtilafını ele alırken diğer ayetlerdeki bilgisel verileri göz önünde bulundurur. Bu husus Bakara sûresi 10. ayette karşımıza çıkmaktadır. Kârîlerin بما كانوا يكذبون ibaresinin okunuşunda ihtilaf ettiklerini, bazılarının بما كانوا يكذبون biçiminde, diğer bir kısmının ise بما كانوا يكذبون olarak okuduklarını, birinci okuyuşa göre ayetin manasının, "Yalan söylediklerinden dolayı", ikincisine göre "Yalan saymaları sebebiyle" olduğunu, kendisinin birinci kıraati daha sahih bulduğunu ve ayete ona göre mana vermenin daha doğru olacağını kaydetmiş, buna delil olarak da diğer ayetlerde münafıkların yalan söylemeleriyle azaba uğratılacaklarının beyan edildiğini zikretmiş,[80] delil olarak da şu ayetleri getirmiştir: "*Sana geldikleri vakit o münafıklar: "Şâhitlik ederiz ki, sen hiç kuşkusuz Allah'ın Peygamberi'sin*" *dediler. Allah da biliyor ki sen O'nun peygamberi'sin; fakat Allah şahitlik eder ki, münafıklar yalan söylüyorlar! Onlar yeminlerini (Müslümanlara karşı kendilerini korumak üzere) kalkan edip, (ikiyüzlülükleriyle de insanları kuşkuya düşürerek) Allah yolundan alıkoyuyorlar. Ne kötü iş yapıyorlar!*[81] "*Onlar bir taraftan yeminleriyle kendilerini (sizden) korumakta, bir taraftan da (iki yüzlülükleriyle insanları şaşırtıp) Allah yolundan alıkoymaktadırlar. Bundan dolayıdır ki onlara horlayıcı bir azap vardır.*"[82]

9- Taberî'ye kıraatler arası tercihte yardımcı olan kaynaklardan birisi de Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadislerdir. Bakara sûresi 125. ayette buna örnek bir durum söz konudur. Ayette geçen واتخذوا kelimesinde kârîler ihtilaf etmişler, müfessirimiz de farklı görüşleri zikretmiştir:

a- Mısırlı, Kûfeli ve Basralı kârîler ayette olduğu gibi واتخذوا şeklinde emir sıygasıyla okumuşlardır.

b- Medine ve Şâmlı kârîlerin bazıları واتخذو biçiminde, haber vechiyle okumuşlardır.

---

[80] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân,* I,123-125.
[81] Münafikun, 63/1-2.
[82] Mücadele, 58/16.

Taberî ise, Câbir b. Abdullah'n, Hz. Peygamber'in bu kelimeyi birinci görüşteki kâriler gibi okuduğu yönündeki hadisini delil getirerek birinci görüşü tercih etmiştir.[83]

Müfessirimizin, Hz. Peygambere isnad edilen bazı rivayetleri, sıhhatli ve mantıklı bulmayıp delil olarak kullanmadığı da vardır. Mesela, Bakara sûresi 119. Ayette geçen ve "sorumlu tutulmayacaksın" şeklinde tercüme edilen ولا تسئل ifadesi iki şekilde okunmuştur:

a- Kârîlerin çoğu bu fiili ayette geçtiği şekilde okumuşlardır

b- Medine kârîlerinin bazısı ise ولا تسئل biçiminde okumuşlardır. Bu kıraate göre ayetin manası, "şüphesiz Biz seni hak olan İslam ile bir müjdeleyici ve bir uyarıcı olarak gönderdik. Sen, cehennemlikler hakkında bir şey sorma" şeklindedir. Bu hususta Muhammed b. Ka'b el-Kurazî şu hadisi rivayet etmiştir: "Bir gün Rasulullah, 'keşke ben babamın ve anamın ne durumda olduklarını bilmiş olsam!' dedi. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu ve Rasulullah'a, "sen cehennemliklerin ne olduğunu sorma," dedi.

Taberî, birinci kıraat şeklinin ve ayete ona göre mana vermenin daha doğru olduğunu söylemiş; Muhammed b. Ka'b el-Kurazî'den nakledilen bu haberin sahih olmadığını, zira Rasulullah'ın cehennemde olan cehennemliklerin ne olacaklarını sormasının doğru olmadığını belirtmiştir.[84]

Kıraat-ı Aşera'nın dışında kalan ve Kur'ân olarak okunması caiz olmayan bütün kıraatler[85] biçiminde tanımlanan şâz kıraatler Taberî'nin tefsirinde yer almakla birlikte bir iki istisna dışında müfessirimiz tarafından kabul görmez. Mesela Hasan-ı Basrî'den rivayet edilen, Bakara sûresi 104. Ayette geçen راعنا ifadesinin sonu tenvinli şekildedir ve Taberî bu okuyuşa sıcak bakmadığını şu sözlerle ifade etmiştir: "Bu kıraat Müslümanların kıraatine muhaliftir. O halde, şâz oluşu, mütekaddimun ve müteahhirun kıraatinin dışında olması ve Müslümanların getirdiği hüccete aykırı olmasından dolayı hiç kimseye bu kıraatle okuması caiz değildir."[86]

[83] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân,* I,534-535.
[84] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân,* I,515-517.
[85] Abdurrahman, Çetin, *Kıraatlerin Tefsire Etkisi*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2001, s. 96.
[86] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân,* I,472-473.

3.2.2. Kıraatlerle İlgili Taberi'ye Yöneltilen Bazı Eleştiriler

Günümüz âlimlerinden Abdurrahman Çetin yazmış olduğu "Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıratlar" adlı eserinin sorulu ve cevaplı kısmında kıratlarla ilgili bazı iddialar ve bunlara cevaplar başlığı altında Taberî ve Zemahşerî gibi âlimleri eleştirmekte, Fahruddin Râzî, Kâdı Beydâvi, Elmalılı gibi bazı âlimleri de beğenmektedir. Taberi'nin "Yedi Harf ve Kıratlar" konusunu yanlış anladığını ve bu hatasında da devam ettiğini belirtir. Taberi'nin kıraat alanında bir eseri olmasına rağmen Taberi'yi kıraat alanının bir otoritesi saymayıp tefsir alanında uzman kabul etmektedir. Bu alandaki uzmanlıklarını sağlam gördüğü İbnü'l-Cezerî ve Dâni gibi otoritelerin görüşlerinin alınmasının daha sağlıklı olacağını söylemektedir.[87] Ayrıca eserinde bazı örnekler de vermektedir. Bunlar:

"Bakara 2/140. Âyette iki sahih kırâat vardır. Birinci kırâat: ام تقولون ان ابراهيم şeklinde "tâ" ile olup İbn Âmir, Hafs, Hamze, Kisâî, Ruveys ve Halefü'l-Âşır tarafından okunmuştur. İkinci kırâat ise: ام يقولون şeklinde "yâ" iledir ve Nâfi', İbn Kesîr,, Ebû Amr, Ebû Bekr Şu'be, Ebû C'afer ve Ravh tarafından okunmuştur. Taberi bu âyetin iki türlü okunduğunu söyler ve şöyle der: "Bize göre doğru olan tâ ile okuyuştur. Yâ ile kırâat, kurrâ'nın kırâatı dışında ve şazz olduğu için caiz değildir". Görüldüğü gibi Taberi, 6 kırâatta bulunan "yâ" ile okuyuşu şaz olarak değerlendirmektedir."[88]

"Nisâ 4/3. Âyetinde bulunan فان خفتم الا تعدلوا فواحدة lafzındaki فواحدة kelimesini Ebû Ca'fer merfû şekilde okumuştur. Taberi buna temas etmemekte, fakat bu şekilde bir kırâat bulunsaydı caiz olurdu, demektedir."[89]

"Mâide 5/19. Âyette geçen قال الله هاذا يوم ينفع الصادقين صدقهم cümlesindeki يوم kelimsini İmam Nâfi' fetha ile, diğerleri ise zamme ile okumuştur. Taberi'ye göre ise bir kısım Hicaz ve Medine Kurrâsı fethalı; bir kısım Medine ve Hicaz kurrâsı ile ıraklı kârilerin tümü zammeli okumuştur. Taberi sadece Nâfi''ye âit kırâatı, birçok kişiye nisbet ederek hataya düşmüştür."[90]

---

[87] Bkz. Çetin, *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 337.
[88] Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar,* s.338-339.
[89] Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar,* s.339.
[90] Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar,* s.339.

"En'âm 6/23 ثم لم تكن فتنتهم âyetindeki فتنتهم kelimesinde bulunan "tâ"yı İbn Kesîr, İbn Âmir ve Hafs ötre ile; diğerleri fethalı olarak okumuştur. Taberi, ötreli kırâattan bahsetmemektedir."[91]

"Meryem 19/19. Âyetindeki لاهب لك غلاما ifadesini Verş, Ebû Amr, ve Ya'kub ليهب لك şeklinde okumuşlardır; ayrıca Kâlun'dan da iki türlü okuyuş rivâyet edilmiştir. Taberi, sadece Ebû Amr'ın bu şekilde okuduğunu kaydederek diğerlerini zikretmez."[92]

"Enbiyâ 21/45. Âyetinde bulunan ولا يسمع الصم ibâresini İbn Âmir ولا تسمع الصم şeklinde okumuştur. Taberi, İbn Âmir'in bu okuyuşundan bahsetmemekte; Ebû Abdirrahman es-Sülemi'den bu şekilde bir kırâatın rivâyet edildiğini kaydetmektedir."[93]

"Enbiyâ 21/112 قال رب احكم lafzını Hafs bu şekilde; Ebû Ca'fer hariç diğerleri ise قل رب احكم şeklinde; Ebû Ca'fer ise قل رب احكم bâ'nın ötresiyle okumuştur. Taberî Hafs'ın okuyuşundan bahsetmemekte; Ebû Ca'fer'in okuyuşunu ise şâz olarak değerlendirmektedir."[94]

"Şuarâ 26/137 ان هذا الا خلق الاولين âyetini İbn Kesîr, Ebû Amr, Kisâi, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb خلق hâ'nın fethası, lâ'mın sukunu şeklinde okumuşlardır. Taberî bu imamlardan sadece Ebû Amr ile Ebû Ca'fer'in isimlerini zikrederek diğer üçünü zikretmemektedir."[95]

"Nebe' 78/23 لا بثين فيها احقابا âyetini Hamze ve Ravh لبثين şeklinde okumuştur. Taberî yine burada hatalı bilgi vererek, son kıraatı kûfe kurrâsının çoğunluğuna izâfe etmektedir."[96]

Çağdaş ve araştırmacı bir âlim Abdurrahman Çetin'in bu eleştirileri kanaatimizce haksızdır. Çünkü; Sıtkı Gülle'nin de ifade ettiği gibi Taberi'nin yaşadığı dönemde yaygın ve sahih kırâatlar 20'nin üzerinde idi. Bugün kıraat kitaplarında "şaz" olarak nitelenen bazı kırâatlar o dönemde "sahih" olarak kabul görüyordu. Bunun için Taberi'nin sahih kıraatleri değerlendirme faktörleri

[91] Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar,* s.339.
[92] Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar,* s.339
[93] Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar,* s.340.
[94] Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar,* s.340.
[95] Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar,* s.340.
[96] Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar,* s.341.

çerçevesinde bugün Kur'an'ın seslendirilmesinde görülmeyen birtakım kırâatlar da vardı.[97]

Taberi, kırâtları büyük bir çoğunlukla çeşitli şehirlerin veya bölgelerin kurrasına isnad eder. O genellikle şu kalıpları kullanır: "Âmmetu kurrâi'l-Kûfe, Âmmetü kurrâi'l-Irak, Âmmetü kurrâi'l-Medine ve'l-Basra, Ba'du'l-Mekkiyyîn Kuffiyyîn, Basriyyîn, Ba'du kurrâii Ehl-i Mekke ve'l-Basra".[98]

Taberi hemen hemen bütün beldelerin kârilerinin ittifakla okuduğu kıratları tercih ederken "kırâetü'l-müslimîn", "kırâetü'l-kurrâi fi'l-emsâr", "kırâetü'l-islâm", "kırâetü'l-emsâr", "kurrâu'l-müslimîn", "kırâetü emsâri'l-islâm" gibi ifadeler kullanır. Taberi bu kalıplarla ilgili kırâatın bütün Müslüman beldelerde yaygın bir biçimde okunduğunu söylemektedir.[99]

Yukarıda da görüldüğü gibi Taberi kıraatları değerlendirirken kıraat-ı seb'a veya kıraat-ı aşera'da meşhur olmuş imamların isimlerini zikrederek kıraat değerlendimelerinde bulunmaz. Neticede Taberi'nin yaşadığı dönem kıratların tespit ve tedvin faaliyetlerinin yoğun olarak yaşandığı ve giderek kıratların sahihinin sahih olmayanından ayırt edildiği zaman dilimine rastlar. Nitekim kiraatla ilgili ilk eser verenler arasında, Ebû Ubeyd Kâsım b. Selâm (ö. 224) ve Ebî Hâtim es-Sicistânî (ö. 255) gibi isimlerle birlikte Taberi'nin ismi de anılır. Nitekim bu faaliyetler, giderek sahih kıratların sayısını azaltma çalışmalarıyla devam edegelmiştir.[100]

Müsâid b. Süleyman b. Nâsır et-Tayyâr, "Makâlât fî Ulûmi'l-Kur'ân ve Ûsûli-tTefsîr" adlı eserinde Taberî'nin tefsîrindeki rivâyetler arasında Hafs'ın İmâmı Âsım'dan rivâyetlerinin bulunmadığını belirtir. Taberî'nin rivâyetleri arasında İmâm Âsım'ın diğer râvisi Ebû Bekr b. Şûbe Ayyâş'ın rivâyetlerinin olduğunu söyler. Müsâid b. Süleyman devamında ise Taberî'nin Hafs'ın İmâm-ı Âsım'dan rivâyetlerini zikretmemesinin sebebi olarak O'na ulaşmamasıdır der. Eğer O'na bu rivâyetler ulaşsaydı mutlaka onları zikrederdi. O'na ulaşmadığı için zikretmemiştir. Bundan dolayı Taberi'nin Hafs'ın İmam-ı Âsım'dan gelen rivâyetlerini inkâr ettiği

[97] Gülle, "Taberi'nin Tefsirindeki Kıraat Değerlendirmeleri", s. 78.
[98] Albayrak, "Taberi ve Kıraat (Camiu'l-Beyan an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân Çerçevesinde)", s. 366.
[99] Albayrak, "Taberi ve Kıraat (Camiu'l-Beyan an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân Çerçevesinde)", s. 366.
[100] Albayrak, "Taberi ve Kıraat (Camiu'l-Beyan an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân Çerçevesinde)", s. 383.

veya reddettiği denemez. Taberi'nin eserinde bu rivâyetler yer alsaydı da sonra inkâr veya reddetseydi "Taberî'nin Hafs'ın İmâm-ı Âsım'dan olan rivâyetlerini inkâr etti veya redetti" ifâdesi o zaman doğru olurdu. Bu rivâyetlerin O'nun eserinde yer almamasından dolayı Taberî eleştirilemez, zemmedilemez.[101]

Müsâid b. Süleyman b. Nâsır et-Tayyâr bu eserinde Taberî mütevâtir kıraâtları inkâr mı etti diye bir soru sormakta sonra bunu şöyle izah etmektedir. Tayyâr şöyle söylemektedir: Taberî'nin mütevâtir kıraâtlarını reddettiğini söyleyen bu hükme varan kişi önce Taberi'ye göre mütevâtirin anlamını belirlemesi gerekir. Daha sonra şöyle devam etmektedir. Taberî kıraât eleştirilerinde ilmi bir metot izlemiştir. Bu metot da yeni değildir. Kendisinden önce de sonrada bu metot üzere gidenler olmuştur. Taberî, Kitâbü'l-Câmi' adlı eserinde kıraâtları tercih ederken ilk önce rivâyetlere, sonra imam mushafına uygunluğa, daha sonrada arap diline uygunluğu şart koşmuştur. Bu şartlara riâyet etmeyenlerin de görüşlerinin kabul edilmeyeceğini belirtmiştir. Bu alanla iştiğal eden diğer âlimlerde kıraâtların tespitinde veya eleştirilmesinde bu metodu benimsemişlerdir. Taberî de ilk madde de belirttiği gibi buna uymuş, rivâyetleri sened açısından incelemiş, senede meçhul, zayıf kimseler varsa o rivâyetleri kabul etmemiştir. Taberî'nin, vardığı bu neticeler bazen sahih olmamıştır. Çünkü daha sonraki cerh ve ta'dil âlimleri aynı şahısların malum, sika olduklarını ve rivâyetlerinin kabul edilebileceğini belirtmişler ve onların rivâayetlerini kabul etmişlerdir.[102]

Görüldüğü gibi Taberî, cehâletinden veya hevâsından dolayı kıraâtları reddetmemiş, yapmış olduğu ilmi, kabul edilebilir çalışmalar neticesinde bu rivayetleri tenkit etmiştir. Senedindeki sorunlar yüzünden benimsememiştir. Bundan dolayı günümüzde Taberî mütevâtir kıraâtları reddediyor demek doğru değildir.[103]

Sonuç olarak kıraatlerin tedvin edildiği ve sahihliğinin belirlenmeye çalışıldığı dönemde yaşayan Taberî tefsirinde kıraat malzemesi üzerinde tercihler ve değerlendirmeler yaparak bir nevi kıraat faaliyetlerine katılmıştır. O, "şu okuyuş

[101] Tayyâr, *Makâlâtü fî Ûlûmi'l-Kur'ân ve Ûsûli-t-Tefsîr,* s. 321-327.
[102] Tayyâr, *Makâlâtü fî Ûlûmi'l-Kur'ân ve Ûsûli-t-Tefsîr,* s. 312-320.
[103] Tayyâr, *Makâlâtü fî Ûlûmi'l-Kur'ân ve Ûsûli-t-Tefsîr,* s. 312-320.

doğrudur diğerleri yanlıştır" tarzında bir yaklaşım sergileyip de standart bir Kur'an metni hazırlama peşinde olmamış, farklı okuyuş şekillerinden birini diğerlerine tercih ettirecek kuvvetli bir delil olmadığı sürece bütün okuyuşları geçerli görmüştür. Tercih durumunda aklını kullanıp fikri tahlillerde bulunmuş genellikle de Arapların yaygın ifade tarzlarına ve nahiv kurallarına riayet etmiştir. Bütün bu örnekler gösteriyor ki Taberî; tefsirinde rey metodunu ağırlıklı bir şekilde kullanmıştır.

SONUÇ

Erken dönem müfessir ve düşünürlerinden Taberîstanlı âlim İbn Cerir et-Taberî, birçok alanda önemli eserlere imza atmış, hicrî III. ve IV. asrın önde gelen ilim adamlarından birisidir. O, 85 yıllık hayatı boyunca hep ilimle iştigal etmiştir. Pek çok âlimden ders almış, tefsir, fıkıh, hadîs, kırâat, nahiv, meâni ve tarih ilimlerinde bir otorite olmuş, mantık, matematik, cebir, tıp ve arûz gibi alanlarda kendini göstermiş biridir. Ayrıca kıymetli öğrenciler de yetiştirmiştir. O elde ettiği bu ilimlerin birçoğunu üsûl ve furu' yönünden kaleme almış ve kıymetli eserler telif etmiştir. Bu eserlerden bir kısmı bize kadar gelebildiği halde, bir kısmı kaybolmuştur. Onun İslamî ilimlerin çeşitli dallarında telif ettiği eserleri içerisinde en değerli, en meşhur ve diğer eserlerinin muhtevasını da içerecek biçimde en kapsamlı olanı hiç şüphesiz "Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân" adını taşıyan (30 cüz) tefsiridir. Bu tefsirin giriş kısmındaki tefsir usulü ile alakalı konuları ihtiva eden mukaddime ise, bu eserin değerini daha da artırmaktadır.

Müellif eserin mukaddimesinde tefsir usulünü ilgilendiren bazı konuları ele almış ve bu konularla ilgili varit olan rivayet ve görüşleri dikkate alarak önemli tespit ve görüşlerde bulunmuştur. Aynı zamanda eserinde sorulu cevaplı, bütün görüşleri cem etmeye çalışan, özlü ve yol gösterici bir yöntem takip etmiştir. Her konuya başlarken o konunun kavramsal boyutuna tanımlamalar getirmiş, konu hakkındaki diğer kanaatleri zikrettikten sonra, kendi görüşünü beyan etmiştir. Eserinde yer alan müellife ait özgün fikir ve tanımlar ise, bu mukaddimeye ayrı bir değer katmıştır.

"Ulûmü'l-Kur'ân" ve "usulü't-tefsir" kavramlarının mânâları, ortaya çıkışı, kullanımları ve aralarındaki ilişkiler söz konusu olunca, "Ulûmü'l-Kur'ân"ın bu konuları ilgilendiren en genel kavram, "usulü't-tefsir"in ise Kur'ân'ın mânâlarının anlaşılmasının metodunu, yolu ve yöntemini ortaya koyan çok özel bir ilmin adı olduğu tespit edilmiştir.

Kur'ân ilimleri çoğunluk itibariyle nakle dayalı ilimlerdir. Bu sahada yapılan çalışmaları incelediğimizde bu hususiyet baskın bir tarzda göze çarpar. Mesela: Kur'ân'ın faziletleri, kıraat, tecvid, i'rab, esbâb-ı nüzul, nâsih ve mensûh,mübhemât-ı Kur'ân gibi hususlarda akıl ne kadar yer alır? Bütün bunlar, hep nakillerle

aydınlatılması gereken konulardır. Ancak Kur'ân âyetlerinin, vuku bulan olaylar, insan aklının kaydettiği gelişmeler ve bilim ve teknolojide varılan neticeler doğrultusunda yeniden yorumlanmasında bu bağlamda Kur'ân'ın mucize oluşunun farklı açılardan değerlendirilmesinde akla büyük bir görev düşmektedir. Zaten bu konularda da asırdan asıra meydana gelen gelişmeler telif edilen tefsirlerde ve ilgili çalışmalarda takip edilip değerlendirilmiştir. Günümüzde de özellikle bu konular daha çok revaçta olup, yapılan çalışmalar günden güne artmaktadır.

Tefsir usulünde tartışma konusu yapılmış meselelerden biri, Kur'ân'da yabancı kelime bulunup bulunmadığı meselesidir. Bu konuda Taberî görüş beyan ederek, bunun mümkün olamayacağını, çünkü bu iddiayı ileri sürenler, bu kelimeleri daha önce Arapların kullanmadıklarını iddia etmemişlerdir, der. Ancak burada Taberî, âyetlerden yola çıkarak Arapça inzâl edilen ve bu yönüyle muârızlarını acze düşüren ilahi kelamın, bu özelliğine halel gelir korkusu ve endişesiyle böyle bir yaklaşım içerisine girdiğini düşünüyoruz.

Geçmişten bugüne, şüphe yok ki, en tartışmalı konu yedi harf meselesidir. Bu konuda nakledilen rivâyetlere bakıldığında, görüş ayrılığının arzu edilen bir durum olmasa da doğal olduğu ortaya çıkmaktadır. Zira bu konudaki rivâyetlerin mahiyetlerinin net olmaması ve aynı konuyu farklı değerlendirmeye yol açacak ifadelerin bulunması görüş birliğine ulaşmayı engellemektedir.

Bu konuda Taberî'nin görüşlerini değerlendirmemiz gerektiğinde, Taberî için öncelikle şunu söylememiz gerekir: O yedi harf meselesinde, kendisinden farklı düşünceleri de te'lif etmeye çalışmaktadır. Şöyle ki: Kur'ân'ın yedi harf üzere indirilmesini, Kur'ân'ın ele aldığı yedi konu olarak değerlendirenleri, kendi görüşüne aykırı bir şey söylemediklerini, zikretmiş olduğu haberi te'vil yoluna sapmaksızın yedi farklı konu olarak değerlendirdiklerini, dolayısıyla görüşünde doğru olduğunu iddia eder.

Taberî'ye göre hemz-tahfif vb. ifade şekilleri yedi harfin kapsamına girmemektedir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu konudaki rivâyetlerin fazlalığı bir tarafa, birbiriyle çelişmeleri de konunun çözüme kavuşturulamamasında en büyük etkendir. Nitekim Taberî'nin mukaddimesinde, yedi harf ifadesinin beş harf olduğu şeklinde bir rivâyeti görmekteyiz. Ayrıca Taberî'nin, diğer bir ifadeyle çoğunluğun

savunduğu görüşe de eleştiriler yöneltilmiştir. Çünkü aksini savunanlara göre, Kur'ân'da her yerde anlamı aynı olmak şartıyla yedi müterâdif kelime bulmak imkânsızdır.

Ancak Taberî'nin bu itiraza cevabı hazırdır ve: Biz bugün böyle bir şeyin mevcudiyetini iddia etmiyoruz. Sadece zikredilen rivâyetlere dayanarak Rasûlullah'ın ifadesini böyle yorumluyoruz, der. Ayrıca Taberî, bunun aynı anlama gelen müterâdif kelimeler olduğunu söyler. Müfessir burada ihtilâfın mânâ farklılığı açısından olmadığını, böyle bir şeyin kabûlünün hem Kur'ân'a aykırı olduğunu, hem de Hz. Peygamber'in farklı manalara gelen okuyuşları tasvip etmesini anlamsız kılacağını söylemektedir.

Konu hakkında Taberî'nin yer verdiği rivâyetlerden anladığımız, bu yedi kırâatten birini inkar etmenin insanı küfre düşüreceği sonucudur. Ancak Taberî'ye göre yukarıda belirttiğimiz gibi, bir kelimenin şeklinin aynı kalması şartıyla, onu ötre, esre veya üstün hareke ile okumak, yahut kelimeyi harekeli veya sâkin okumak, ya da bir harfi şekli aynı kalmak şartıyla diğer harfle değiştirmek, "Kur'ân yedi harf üzerine inmiştir" hadîsinin kapsamına girmez. Ayrıca Taberî, ümmetin bir kırâat üzerinde karar kıldığını, diğer altı kırâatin silindiğini ve onlardan bugün okunma imkânının bulunmadığını söyler.

İslam bilginleri arasında da tartışma konusu olan iki kavramdan tefsir kelimesine Taberî değinmezken, biz onun tefsirine verdiği isimden yola çıkarak, te'vil kavramı ile tefsir kavramını birbirinin yerine kullandığını söyleyebiliriz. Taberî daha önce de belirttiğimiz gibi, te'vili üç kısma ayırmaktadır ki, buradaki tasnifi, amacı ortaya koyma yönüyle, iki kavramı eşit kabûl ettiği sonucunu çıkarmamıza herhangi bir engel teşkil etmemektedir. Ancak iki kavramın müfessir açısından, kapsam yönüyle farklılık arzedip arzetmediğini bilemiyoruz. Ayrıca kapsam itibariyle böyle bir farklılığın olması, doğal bir durum kabûl edilmelidir.

Bir diğer husus, tefsir ilminin kaynaklarının neler olduğudur. Müfessirin bu konudaki düşüncesini şöyle ortaya koyabiliriz: Müfessirimiz, âyetlerin tefsirinin de öncelikli olarak Hz. Peygamber'den rivâyet edilen açıklamaları esas almayı, şâyet âyet hakkında böyle bir açıklama yoksa Arap dilinden istifade etmeyi ve fasih Arap şiirinden delil getirmeyi, sahâbe, tâbiîn ve ümmetin âlimlerinin sözlerine aykırı

olmamak kaydıyla Arapların ifadelerinden ve yaygın olarak kullanılan lügatlerden istifâde etmeyi Kur'ân tefsirinin kaynakları olarak kabûl etmektedir, diyebiliriz.

Taberî, Kur'ân'ın rey ile tefsir edilmemesi gerektiği konusunda serdedilen görüşleri tenkit ederken, Kur'ân tefsirinin önemine ve tefsir edilmesinin gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Aslında O, salt rey ile Kur'ân'ın tefsir edilmesine karşıdır ve rivâyetleri de bu bağlamda ele almaktadır.

Kur'ân kelimesinin kökenine ve Kur'ân'a verilen diğer isimlere ilişkin değerlendirmelerde Taberî, rivâyetlerden ve dil konusundaki yetkinliğinden yola çıkarak sonuca gitmeye çalışmaktadır.

Âyet kavramının anlamı konusunda görüş belirten müfessir, kavramın delil ve alâmet anlamı taşıdığına vurgu yapmaktadır. Sûre kavramının kökeni ve anlamı konusunda, kelimenin hemzesiz kökten türediğini söylemektedir. Ancak burada şunu ifade edelim ki, Kur'ân bölümleri bu kavram ile nitelendirildiğine göre, kelimenin kökeninin hemzeli veya hemzesiz olması önem arzetmemektedir.

Taberî mukaddimede ele aldığı konuları, değerlendirmeye çalıştığımız konularla sınırlı tutmuştur. Zannımızca, diğer konularda söz etmeyişi, kendi döneminde İslamî ilimlerin istikrar bulmuş olması ve ihtilâfa sebep olacak bir durum arzetmeyişidir.

Taberî'nin her müfessirin temel kaynağı olan eserinin mukaddimesinden yola çıkarak diyebiliriz ki, usul konularının çoğuna yer vermese de, ele aldığı konularda yoruma gitmesi, özellikle Kur'ân tefsirinden uzak durulması noktasında serdedilen rivâyette olduğu gibi, senedi eleştiriye tabi tutması, hakkında yalancılık ithamı bulunanların görüşlerini almaması ve görüşler arasında tercih yapması, bu yolda olanlar için bir emsal teşkil edebilecek niteliktedir.

Ancak, müfessirimizin yer verdiği konuların sınırlı olması, diğer üsûl konularına yaklaşımı konusunda değerlendirmede bulunmayı mümkün kılmamaktadır. Bununla birlikte, yer verdiği konular ve rivâyetler açısından önemini gözardı etmek mümkün değildir. Fakat bir sonuç olarak diyoruz ki, bu eserin mukaddimesinde yer verilen konuların dışında, diğer konular hakkındaki değerlendirmesini öğrenebilmek için eserinin tamamı dikkatle incelenmelidir.

Rivâyetleri toplayan ilk kaynak olması sebebiyle bunun gerekli olduğunu düşünüyoruz.

Çalışmanın bütünü gözden geçirildiğinde son derece müdakkik bir âlim olan Taberî'nin Kur'ân ilimleri ve tefsir üsûlüne dair konuları kendisine has bir üslupla ele aldığı, kendinden önceki kaynaklardan istifade etmekle birlikte farklı bir metot geliştirdiği ortaya çıkmaktadır. Bütün bunlar değerlendirildiğinde kendisinden sonra yapılan çalışmalar gözardı edilmemek kaydıyla Taberî'nin Kur'ân anlama ve yorumlama faaliyetleri açısından mümtaz bir konuma sahip olduğu görülmektedir.

Taberî'nin Kur'ân ilimlerindeki görüşlerinin tespit edildiği bölüm dikkatle incelendiğinde, tezin amacı noktasında gerekeni yaptığı söylenebilir. Taberî daha önce de belirtildiği gibi yaşadığı asır olan hicri üçüncü asra kadar gelen çalışmaları bir araya topladığı için bir ansiklopedi özelliği arz etmektedir. Bu sebeple, ilk dönem tefsir çalışmalarının üzerinde daha çok yoğunlaştığı Kur'ân ilimleri çalışmalarını da bir araya getirmesi yönüyle önemli bir kaynaktır. Dolayısıyla yapılan bu çalışma ilk üç asır tefsir çalışmalarının Kur'ân ilimleri yönüyle bir incelemesi sayılabilir. Bu noktadan hareketle, ilk dönemde ele alınan Kur'ân ilimlerinin nasıl anlaşıldığına ve Taberî'nin bu ilimlere nasıl yaklaştığına bir nebze olsun ışık tutulmuştur.

Bu çalışmada birçok ilim dalında olduğu gibi Kur'ân ilimleri konusunda da Taberî'nin müracaat edilecek en önemli klasik kaynaklardan biri olduğu ortaya konulmuştur. Asırlara hitap eden, ebedî bir mucize olan Kur'ân'ın anlaşılmasında Kur'ân'la ilgili eserlerin ve Taberî Tefsiri'nin son derece mühim bir konumda bulundukları ve günümüzde hala istifade edilebilecek müracaat kaynakları arasında oldukları gösterilmeye çalışılmıştır.

Netice olarak Taberî'nin, tefsirinin giriş kısmında ele aldığı bu konuların, tefsir usulü açısından büyük önemi bulunmaktadır. Dolayısıyla tefsir sahasında uzmanlık elde etmek isteyen kişilerin bu konulardan haberdar olması gerekir. Bu çalışmamızın asıl gayesi de, bu değerli âlimi tefsir usulü konusundaki görüşleriyle tanıtmaktır. Bu gayemizi gerçekleştirmede bir nebze başarıyı yakalayabildiysek ve Taberî'nin bu konudaki düşüncelerini hakkıyla verebilmişsek, gerekli değerlendirmelerin bu tezin okuyucuları tarafından yapılması daha kolay olacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

Akdemir, Hikmet, "Taberi'ye Göre Ru'yetullah Meselesi", *HÜİF Dergisi*, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Şanlıurfa, 2002.

Albayrak, Halis, "Taberî'nin Kıraatları Değerlendirme ve Tercih Yöntemi", *AÜİF Dergisi*, Ankara Üniversite İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 2001.

_____, *Taberî ve Kırâat (Câmiu'l-Beyân An Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân Çerçevesinde)* İSAV Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları IV, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002.

_____, *Tefsir Usulü,* Şule Yay., İstanbul, 1998.

Algül, Hüseyin, *İslam Tarihi,* Gonca Yay., İstanbul, 1986.

el-Âlûsî, Ebu's-Senâ Şihâbüddin es-Seyyid Mahmud (1270/1850), *Ruhu'l-Meâni Fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Azim ve's-Seb'il-Mesânî*, (I-XV), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1408/1987.

Aydın Atik, *Taberî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi,* Ankara Okulu Yay., Ankara, 2005.

Aytekin Kerim, Karakaya Hüseyin, *Taberi Tefsiri,* Hisar Yayınevi, İstanbul, 1996.

el-Bağdâdî, Ebu Bekr Ahmed b. Ali el-Hatip (463/1070), *Târih-u Bağdat*, (I-XIX), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.

Baş, Erdoğan, *Kur'ân İlimlerinin Doğuşu ve Tarihi Gelişimi (H. I-IV Asır),* İSAV Kur'an ve Tefsir Araştırmaları III, Ensar Neşriyat, İstanbul 2002.

Bilmen, Ömer Nasuhi (1391/1971), *Tefsir Tarihi*, (I-II), Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1973.

Birışık, Abdülhamit, "Kur'an", *DİA*, Ankara, 2002.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü,* TDV Yay., 4. Baskı, Ankara, 1983.

_____, "Garîbu'l-Kur'ân", *DİA,* İstanbul, 1996.

_____, "Muhammed b. Cerir et-Taberî ve Tefsiri", *AÜİF Dergisi,* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1968.

_____, *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Âmiller,* AÜİF Yay., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay.,Ankara, 1963.

_____, *Tefsir Tarihi,* (I-II), Fecr Yayınevi, Ankara, 1996.

el-Cevherî, İsmail b. Hammâd (393/1003), *Tâcu'l-Luğa ve Sıhâhu'l-Arabiyye,* (I-VII), (thk. Ahmed Abdülğafur Attar), Dâru'l-İlmi lil-Melâyin, Beyrut, 4. Baskı, 1410/1990.

el-Cûrcâni, Ali b. Muhammed eş-Şerif (816/1413), *et-Ta'rifât*, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1990.

Çelik, İbrahim, "Furkan", *DİA,* İstanbul, 1996.

Çelik, Ömer, *Hicri V-XI. Asırlarda Kur'ân İlimleri,* İSAV Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları III, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002.

Çetin, Abdurrahman, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler,* Ensar Neşriyat, 1. Baskı, İstanbul, 2005.

_____, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, Dergah Yay., İstanbul, 1982.

_____, *Kırâatların Tefsire Etkisi,* Marifet Yay., İstanbul, 2001

Dadan, Ali, *Taberî Tarihindeki Türklerle İlgili Rivâyetlerin Tespiti ve Değerlendirilmesi (Hz. Peygamber Döneminden Emevîlerin Sonuna Kadar),* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006.

Demirci Muhsin, *Tefsir Tarihi*, İFAV Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2008.

_____, *Tefsir Usûlü,* İFAV Yay., 5. Baskı, İstanbul, 2007.

Durmuş, İsmail, "Mukaddime", *DİA*, İstanbul, 2006.

Ebu Zeyd, Nasr Hâmid, *İlâhi Hitabın Tabiatı* (çev. M. Emin Maşalı), Kitabiyat, Ankara, 2001.

Elmalı, Hüseyin, Arslan Şükrü, "Garib", *DİA*, İstanbul, 1996.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır(1361/1942), *Hak Dini Kur'ân dili*, (I-IX), Eser Kitapevi, İstanbul, 1979.

Eren, Cüneyt, *Nahiv İlminin Tefsirle İlişkisi ve Birbirlerine Etkisi*, İSAV Kur'an ve Tefsir Araştırmaları III, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002.

Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Ya'kub, *Basâiru zevi't-Temyîz Fî letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*, (I-VI), (thk. Muhammed Ali en-Neccâr), el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, tsz.

Goldziher, Iğnaz, *De Richtungen der İslamichen Koranauslegung* (Arapça'ya trc. Abdülhalim en-Neccâr, *Tefsiru'l-Mezâhibi'l-İslâmî*, Türkçe'ye trc. Mustafa İslamoğlu, *İslam Tefsir Ekolleri),* Denge Yay., İstanbul, 1997.

Gülle, Sıtkı, "Taberî'nin, Tefsirindeki Kırâat Değerlendirmeleri", *İÜİF Dergisi,* İstanbul, 2004.

Gümüş, Sadreddin, *Kur'ân Tefsirinin Kaynakları,* Kayıhan Yay., İstanbul, 1990.

_____, "Garîbu'L-Kur'ân Tefsîrinin Doğuşu", *MÜİF Dergisi,* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1987-1988.

Günaltay, M. Şemseddin, *İslam Tarihinin Kaynakları Tarih ve Müverrihler,* (nşr. Yüksel Kanar), Endülüs Yay., İstanbul, 1991.

el-Hamevi, Şihabüddin Ebî Abdillah Yâkut b. Abdillah (756/1229), Mu'cemu'l-Üdeba, (I-XX), Matba'atü'l-Me'mun, Kahire, 1357/1938.

el-Hûfi, Ahmed Muhammed, *et-Taberî,* Vezâratu's-Sekâfe ve'l-İrşâdi'l-Kavmî, Kahire, 1382/1963.

Işıcık, Yusuf, *Kur'ân-ı Anlamada Temel İlkeler,* Esra Yay. , Ankara, 1997.

_____, *Kur'ân-ı Anlamada Temel Bir Problem (Te'vil),* Esra Yay. , İstanbul, 1997.

_____, "Kur'ân-ı Kerimde Müteşabih ve Te'vîli", *SÜİF Dergisi,* Konya, 1996.

_____, "Te'vîl ve Müteşabih", *SÜİF Dergisi,* Konya, 2002.

Işıltan, Fikret, "Taberî", *İA,* Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970.

Itr, Muhammed, *Ulûmu'l-Kur'ân'i'l-Kerîm,* Sabbâh Matbaası, 1. Baskı, Dımeşk, 1414/1993,

İbn Asâkir, Ali b.Hasen b. Hibetulllah (571/1174), *Tarih-u Medineti Dımaşk* (I-LXXX), (thk. Ömer bin Ğarâme el-Amrî), *Dâru'l-Fikr, Beyrut,* 1415/1995.

İbn Hallikân, Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr (681/1283), *Vefeyâtü'l-Âyân ve Ebnâü Ebnâü'z-Zamân*,(I-VI), (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd), Matbaatü's-Seâdeti, Kahire, 1.Baskı, 1367/1948.

İbn Kesir, Ebu'l-Fedâ İsmail b. Kesîr el-Kureşî (774/1273), *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, (I-IV), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1388/1969.

_____, *el-Bidâye ve'n-Nihâye Fi't-Tarih* (I-XV), (thk. Ahmed Ebû Mülhim, Ali Necip Atvî, Fuad Seyyid, Mehdî Nâsıruddin, Ali Abdu's-Satır), Mektebetü'l-Maârif, Beyrut, 2.Baskı, 1411/1990.

İbn Manzur, Cemâlüddin Muhammed b. Mukrim (711/1311), *Lisânü'l-Arab*, (I-XV), Dâru Sader, Beyrut, 1. Baskı, 1410/1990.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali Muhammed (597/1200), *el-Muntazam Fî Târihi'l-Mülûki ve'l-Ümem*, (I-XV), (thk. Muhammed Abdülkâdir Ata, Mustafa Abdülkâdir Ata), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1. Baskı, 1412/1992.

İbnü'n-Nedim, Ebu'l-Frec Muhammed b. İshak el-Bağdâdî (438/1064), *el-Fihrist Fî Âhbâri'l-Ulemâ'i'l-Musannifîn Mine'l-kudemâî ve'l-Muhdesin ve Esmâi Kütübihim,* Dâru'l-Marife, Beyrut, 1397/1978.

İmâdüddin, Halil, *Fi't-Târihi'l-İslâmî Fusûlun Fi'l-Menheci ve't-Tahlil* (trc. Ubeydullah Dalar, İslam Tarihi Bir Yöntem Araştırması), İnsan Yay., İstanbul, 1985.

el-Kâfiyeci, Muhyiddin Ebu Abdillah Muhammed b. Süleyman el-Hanefî (879/1479), *Kitâbü't-Teysîr Fî Kavâidi İlmi't-Tefsîr* (çev. İsmail Cerrahoğlu), 2. Baskı, AÜİF Yay., Ankara, 1989.

Karaçam, İsmail, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâatı,* İFAV Yay., İstanbul, 1995.

Katib Çelebi, Mustafa b. Abdillah (1067/1657), *Keşfu'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn,* (I-II),Vekâleti'l-Maarifi'l-Celile Matbaası, İstanbul,1360/1941.

el-Kattân, *Mennâ Halil*, Mebâhis Fi Ulûmi'l-Kur'ân, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1417/1996.

Kayapınar, Ali, *Tefsir Usul ve Tarihi,* Olgunçelik Matbaası, Konya, 2001.

el-Kaysî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Talib (437/1040), *el-Umde Fî Garibi'l-Kur'ân,* (thk. Yusuf Abdurrahman Maraşlı), Müessesetü'r-risâle, 1. Baskı, Beyrut, 1402/1981.

_____, *Kitâbü'l-İbâne An Meâni'l-Kıraat,* (thk. Muhyiddin Ramazan), Dâru'l-Me'mun, Dımeşk, 1. Baskı,1399/1979.

el-Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifîn Terâcimü Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyyeti,* (I-XV), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1376/1957.

el-Kettânî, Muhammed b. Ca'fer (1345/1927), *er-Risâletü'l-Müstatrafe,* by., Karaçi, 1379/1960.

Koç, Mehmet Akif, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri İbn Ebî Hâtim (327/939) Tefsir Örneğinde Bir Literatür İncelemesi*, Kitabiyat Yay., Ankara, 2003.

Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Bahar Yay., 11. Baskı, İstanbul, tsz.

Mukâtil b. Süleyman (130/767), *el-vücûh ve'n-Nezâir* (thk. Ali Özek), İlmi Neşriyat, İstanbul, 1993.

Okçu, Abdülmecit, "Taberî Tefsirinde Abdest Ayetinin Yorumu ve Taberî'nin Konuyla İlgili Görüşleri Üzerine Bazı Mülahazalar", *AÜİF Dergisi,* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Erzurum, 2003.

Okumuş, Mesut, "Taberî Tefsirinde Bağlamın Yeri ve Önemi", *Ekev Akademi Dergisi*, Erzurum, 2002.

Olimov, Yunuscan, *Taberî'nin Câmiu'l-Beyân'ında Nesh* (Basılmamış Yüksek Lisans tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003.

Polat, Fethi ahmet, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, (Basılmamış Ders Notları), by., tsz.

Râgıb, el-Isfahâni, Ebi'l-Kâsım Hüseyin Muhammed (502/1108), *el-Müfredât Fî Garibi'l-Kur'ân* (thk. Muhammed Seyyid Keylânî), Şeriketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihi, Kahire, 1381/1961.

es-Sâlih, Subhi, *Mebâhis Fî Ulumi'l-Kur'ân,* Dâru'l-İlmi lil-Melâyin, Beyrut,5. Baskı, 1968.

es-Sicistânî, Ebû Bekr Muhammed b. Azîz (330/993), *Garibu'l-Kur'ân alâ Hurûfi'l-Mucem,* (thk. Ahmed Abdülkadir Salahiyye), Dımeşk, 1993.

Sofuoğlu, Mehmed, *Tefsire Giriş*, Çağrı Yay., İstanbul, 1988.

es-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekir b. Muhammed Celâlüddin es-Şafi'i (911/1505), *el-İtkân Fî Ulumi'l-Kur'ân,* (I-II), (thk. Mustafa Deyb el-Buğa), Dâr-u İbn kesir, Beyrut, 1407/1987.

_____, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, (thk. Ali Muhammed Ömer), Mektebetü Vehbe, Kahire, 1976.

_____, *Tabâkâtü'l-Huffâz,* (thk. Ali Muhammed Ömer), Mektebetü Vehbe, Kahire, 1. Baskı, 1393/1983.

es-Sübkî, Tâcüddin Ebî Nasr Abdilvehhab b. Ali b. Abdilkâfi (771/1364), *Tabakâtü'ş-Şâfi'ıyyetü'l-Kübrâ,* (thk. Abdülfettah Muhammed el Hulv, Mahmud Muhammed et-Tanâhi), Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 1326/1918.

Syamsuddin, Sahiron, "Âl-i İmrân Suresi'nin 7. Ayetindeki Muhkemât ve Müteşâbihât'a İlişkin Taberî ve Zemahşerî'nin Görüşleriin Analitik Bir İncelemesi", (çev. Zülfikar Durmuş), *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi,* Samsun, 2002.

Şa'bân, Zekiyyüddin, *İslâm Hukuk İlminin Esasları* (trc. İ. Kâfi Dönmez), TDV Yay., Ankara, 2001.

eş-Şâfiî, Muhammed b. İdris (204/819), *er-Risâle (İslam Hukukunun Kaynakları),* (çev. Abdülkadir Şener ve İbrahim Çalışkan), TDV Yay., Ankara, 1997.

Şâhin, Abdu's-Sâbur, "el-âhrufu's-Seb'a" (trc. Tayyar Altıkulaç), Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*,* Ankara, 1973.

Şimşek, Sait, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele,* Yöneliş Yay., İstanbul, 1991.

et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân,* Şeriketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihi, 3. Baskı, Kahire, 1388/1968.

et-Tahânevi, Muhammed Ali b. Ali (1158/1745), *Keşşâf-u Istılâhâti'l-Fünûn,* (I-II), Kahraman Yay., İstanbul, 1404/1984.

et-Tayyâr, Müsâid b. Süleyman b. Nâsır, *Makâlâtü fî Ûlûmi'l-Kur'ân ve Ûsûli-t-Tefsîr,* Dâru'l-Muhaddis, 1. Baskı, 1425.

_____, *et-Tefsîru'l-Lüğaviyyü li'l-Kur'ân'il-Kerîm,* Dâr İbnü'l-Cevzî, 2. Baskı, 1427.

et-Tirmîzi, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (279/8922), *es-Sünen* (I-XXIII), Çağrı Yay., İstanbul, 1992.

Turgut, Ali, *Tefsir Usulü ve Kaynakları*, İFAV Yay., İstanbul, 1991.

Üzüm, İlyas, "Kitap", *DİA*, Ankara, 2002.

Yaman, Ahmet, *İslam Devletler Hukukunda Savaş,* Beyân Yay., İstanbul, 1998.

Yıldırım, Suat, *Peygamberimizin Kur'ân Tefsiri*, Kayıhan Yay., İstanbul, 1998.

Yıldız, Sakıp, "Osmanlı Tefsir Hareketine Toplu Bakış", *UÜİF Dergisi,* Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1989.

ez-Zebîdi, Muhammed Murtezâ, (1205) *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs,* (I-X), Matbaatü'l-Hayriyye, Mısır, 1. Baskı, 1306.

ez-Zehebî, Ebû Abdillah Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1347), *Mîzânü'l-İ'tidâl Fî Nakdi'r-Ricâl,* (I-VI), (thk. Ali Muhammed el-Bicâvi), Dâru'l-Fikr, Mısır, 1383/1963.

_____, *Tezkiratü'l-Huffâz,* (I-IV),Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, tsz.

_____, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ,* (I-XXV), (thk. Şuayb el-Arnavut, Ekrem el-Bûsi), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 8. Baskı,1410/1990.

ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin, et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn, (I-II), Dâru İhyâi't-Turasil-Arabî, 2. Baskı, Beyrut, 1396/1976.

ez-Zerkâni, Muhammed Abdülazim, *Menâhilü'l-irfân Fî Ulûmi'l-Kur'ân,* (I-II), (thk. Ahmed Şemsüddin), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1409/1988.

ez-Zerkeşi, Bedreddin Muhammed b. Abdillah (794/1392), *el-Burhân Fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (I-IV), (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Daru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1. Baskı, Mısır, 1376/1957.

ez-Zuhaylî, Muhammed, *İmâmü't-Taberî,* Dâru'l-Kalem, Dımeşk, 1410/1990.

Zirikli, Hayreddin (1205), *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim li Eşhüri'r-Ricâli ve'n-Nisâi mine'l-Arabî ve Müsta'ribîn ve'l-Müsteşrikîn,* (I-VIII), Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, Beyrut, 1989.